Kalbin Zümrüt Tepeleri

M. Fethullah Gülen

1

KALBİN ZÜMRÜT TEPELERİ
- 1 -

M. Fethullah Gülen

ISBN
975-7292-56-7

Yayın Numarası
89

Çağlayan A. Ş.
TS EN ISO 9001:2000
Ser No: 300-01
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir / İZMİR
Tel: (0232) 274 22 15
Temmuz 2011

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31
Tek-Er İş Merkezi Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Nil Yayınları
Bulgurlu Mahallesi Bağcılar Caddesi No:1
Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 522 11 44 Faks: (0216) 522 11 78
www.nil.com.tr

Nil Yayınları
Bulgurlu Mahallesi Bağcılar Caddesi No:1
Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 522 11 44 Faks: (0216) 522 11 78
www.nil.com.tr

Varlığımın remzi, Muallâ Vâlidem
Refia Gülen Hanımefendi'ye ithâf olunur.

Takdim

Bilindiği gibi tasavvuf, İslâmî toplumlar üzerinde asırlar boyunca biçimlendirici bir rol oynamıştır. Müslümanlar hiçbir dönemde tasavvufî vâridâttan uzak kalmamışlardır. Tasavvuf, özellikle geniş halk kitleleri için hem İslâm dairesinde kalmanın şevk ve iştiyak verici bir yolu, hem de İslâmî bilinçlenmenin cazip bir yöntemi olmuştur. Bu yüzden İslâm Medeniyeti bir "Fıkıh ve Metodoloji" medeniyeti olduğu kadar; bir "tasavvuf, mânâ ve irfan" medeniyetidir de.

Bu geniş etkisiyle İslâm sûfizmi bize; İslâmî tevhid inancı ve anlayışının zihnî, fikrî ve sosyal realitelerin ötesinde, İslâmî dünya görüşünün uzandığı metafizik sınırları da gösterir. Başka bir açıdan tasavvuf, Müslümanların kendi mânevî ve ahlâkî ideallerine olan duyarlılıklarının açık bir göstergesidir. Bundan dolayı o her devirde, İslâmî geleneğin can verici ruhu olmuştur. İslâm tasavvufunun temel ilke ve dayanaklarını bilmeden, onun İslâm düşüncesi ve toplumları üzerinde uzun asırlar oynadığı özel rolün mantığını da anlamaya ve ortaya koymaya imkân yoktur.

İslâm sûfizmi ve dünya görüşü, Batılı politeist (her türlü çoğulcu anlayış) dünya görüşünün aksine her alanda "tevhid"i (Allah'ın birliği gerçeğini) esas alır. Allah'ın aşkın iradesi, ilim ve kudreti; hem her çeşit bilgi hiyerarşisini (epistemoloji), hem de her tür insanî eylemi kuşatır. Diğer bir ifade ile tevhid, insanın yeryüzündeki var oluşunu ve misyonunu açıklayan en temel esastır. Tevhid anlayışı Müslümanların hayatında her an canlı ve diri bir hakikattir. İslâm sûfizminin ana ekseni de işte bu tevhid yörüngesinde dönmektedir...

Batılı pek çok araştırmacı, İslâmî düşüncede mündemiç (içkin) olan bu tevhid anlayışını hakkıyla kavrayamadığı için, İslâm tasavvufunun üzerinde birleşilmiş bir resminin olmadığını iddia etmiştir. Aslında bu tür iddiaların temelinde, Batılı bilgi anlayışının politeist (çoğulcu) bir karaktere sahip oluşunun derin etkisi vardır. Çünkü normal bir Batılı düşünür; insana, tarihe,

toplum ve kültüre çoğulcu bir diyalektik açısından bakar. Batı'da her alanda düşünce biçimine "kesret" hâkimdir. Fikirler, ekoller, kavga ve farklılıkların diyalektiği içerisinde Batı tarihi, tam bir "çatışma tarihi"dir. Onlar, İslâm dünyasındaki düşünce ve inanç sorunlarına da bu diyalektik noktasından yaklaşmaktadır.

Evet, tasavvuf kavramına ve sûfî yaşama yönelik kurucu sûfîlerin dil ve tanımlamalarına bakacak olursak, hissedilir derecede bir çeşitlilik görülecektir. Aslında bu farklılaşma, farklı müşâhedelere dayandığı kadar; istidatta, yetkinlikte ve ilâhî inayetteki farklı düzeylere de işaret eder. Ama daha geniş perspektiften bakınca İslâm sûfizmi, tamamıyla İslâmî gelenek içinde ve "tevhid" yörüngesinde ***oluştuğu anlaşılır***. İslâmî tasavvufun en belirgin vasfı, farklı müşâhedelere dayanmış olsalar da sûfîlerin, gerçek anlamda bir birliğe (tevhid) ulaşma gayret ve cehdi içinde bulunmuş olmalarıdır. Tevhid anlayışı bütün derinliği ve detayları ile tüm sûfî tecrübeleri kuşatır. Bu açıdan tevhid esasında hiçbir farklılık söz konusu değildir. Evet, farklı ruhî ve irfanî (gnostik) tecrübeler, farklı sûfî okulları üretmiştir. Her okul tarih içinde, giderek kendi usûl, âdâb, erkân ve merasimlerini de oluşturarak ***tarikatlar*** biçiminde de yapılanmıştır. Ama buna rağmen İslâm tasavvufu ve irfanı, hiçbir zaman İslâmî geleneğin tevhidçi ruhuna ve yapısına zarar vermemiş; daha genel olarak da İslâm medeniyetinin tevhidçi yapısının en derûnî ve coşkulu tecrübelerinden birisini oluşturmuştur. Batılı bazı araştırmacılar bu gerçeği gözardı edercesine âdeta, İslâm sûfizmini bir din olan İslâm'dan neredeyse ayrı mütalâa etmişlerdir. İslâm dünyasındaki selefçi ve modernist yaklaşımların da bu kanaatin oluşmasında katkısı olmuştur şüphesiz. Bu tür yaklaşımlarda İslâm sûfizmi, neredeyse müstakil *spiritüalist*, *yogo*, *zen* ya da *meditasyonel* tecrübelere indirgenecek kadar, İslâm medeniyetinin genel tezahüründen tecrid edilebilmiştir!.. Bu, elbette ne tarihî gerçekler açısından ne de İslâm'ın geniş mânevî tecrübe üretebilme potansiyeli açısından kabul edilebilecek bir şey değildir. Dikkatli ve insaflı her araştırmacının da bildiği gibi, zâhirde farklı biçim ve kalıplarla ifade edilmiş olsa da sûfî terminoloji, daima İslâmî asılların ve nassların genel çerçevesi ve sınırları dahilinde kalmıştır. Yer yer İslâm teşriî sınırlarını zorlayan ve ihlâl eden tezahürler çıkmış olmakla birlikte İslâm sûfizmi, bütün olarak asla İslâm'ı içeriden aşmaya yönelmemiş, İslâmî kültürel benlikte herhangi bir çözülme ve sapma meydana getirmemiştir. İslâm tarihinde merkezî tasavvufî tezahüre ve

geleneğe ters düşen bazı eğilimler, genel olarak sûfî geleneğe yönelik bütün harekete bir gölge düşürmeye çalıştığı söylenmektedir. Ancak yaptığı etki ne seviyede olursa olsun ifade etmeye çalıştığımız gibi İslâm sûfizminin, İslâm teşriinin merkezî ilke ve değerlerinden uzaklaşmasına asla yol açmadı. Bu tür unsurlar hiçbir zaman geniş kitlesel bir taban bulamadı ve daima yan bir tezahür olarak kaldı.

Şüphesiz İslâm sûfizminin parçalı yapısına daha iyi nüfûz edebilmek için, irfanî geleneğin içerisine doğru uzun ve derin bir yolculuğa niyet etmek gerekir. Böylesi bir maraton da elbette geniş İslâm sûfî tarihinin bütün tezahürlerine bakmayı lüzumlu kılar. Bu ise bir takdim yazısının konusu değildir. Ben, muhterem M. Fethullah Gülen Hocaefendi'nin bu nâdide çalışmasının hususiyetlerine değineceğim, ama önce ***İslâm dininin, kültürünün, medeniyet ve geleneğinin üç farklı tezahürü ve boyutu üzerinde durmak istiyorum. Zira bir anlamda bu üç İslâmî boyut iyice anlaşılmadan, Müslümanların dinlerini nasıl uyguladıkları, imanlarını ve eşyaya ilişkin anlayışlarını nasıl ifade ettiklerini ve Allah'a yakın olma çabalarını nasıl dile getirdikleri (gösterdikleri) de anlaşılmaz.*** Bununla**,** İslâm sûfizminin menşei, yapısı ve irfan sistemi etrafında üretilmeye çalışılan uzun spekülasyonlara girmeden, onun İslâm'ın temel geleneği içerisinde nereye oturduğunu da ifade etmiş olacağız. Kısaca hadis literatüründe "***Cibrîl hadisi***" olarak da bilinen bir hadisi buraya alarak, uzun asırlar İslâmî kültüre en temel karakterini veren ***üç farklı bilgi ve mârifet sistemini*** ortaya koymaya çalışacağım;

Abdullah İbn Ömer (radıyallâhu anh) babasından (Hazreti Ömer) nakille şu olayı anlatır: *"Ben Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) yanında oturuyordum. Derken yanımıza elbisesi bembeyaz, saçları simsiyah bir adam çıkageldi. Üzerinde, yolculuğa delâlet eden hiçbir belirti yoktu. Üstelik içimizden hiç kimse onu tanımıyordu. Gelip Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) önüne oturdu ve dizlerini O'nun dizlerine dayadı. Ellerini (kendi) bacaklarının üzerine edeb ve hürmetle koyduktan sonra sormaya başladı. 'Ey Muhammed! İslâm nedir? Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem): 'İslâm, Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet etmen, namaz kılman, zekât vermen, Ramazan orucu tutman, gücün yettiği takdirde Beytullah'ı haccetmendir' buyurdu. Yabancı: 'Doğru söyledin' diye tasdik etti. Biz hem sorup, hem de tasdik etmesine şaşırdık. Sonra tekrar sordu: 'İman nedir?' Hz. Peygamber*

(sallallâhu aleyhi ve sellem): 'Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, kadere, yani hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmandır' buyurdu. Yabancı yine; 'Doğru söyledin' diye tasdik etti. Ve devamla yine sordu: 'İhsan nedir?' Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem): 'İhsan, Allah'a O'nu görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Şüphesiz sen O'nu görmezsen de O seni görmektedir' buyurdu..."[1]

Hadisin devamında kıyametle ilgili soru da yer almaktadır. En sonunda da Hz Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) Hz. Ömer'e hitaben: *"Ey Ömer! Soru soranın kim olduğunu biliyor musun?"* diye sordu. Hz. Ömer (radıyallâhu anh) da: *"Hayır, Allah ve Resûlü daha iyi bilir."* deyince, Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem): *"Bu Cebrail'di (aleyhisselâm). Size dininizi öğretmeye geldi"* buyurdular...

Gayet sade ve açık bir beyan içeren bu ifadeler, daha sonra İslâm düşüncesinin/geleneğinin ve medeniyetinin üç farklı boyutunu ve tezahürünü ortaya çıkaracaktır. Buna göre İslâmî gelenek dinî yaşamı üç farklı alanda tanımlamıştır: ***İman, İslâm ve İhsan***. Bu tanımlama Kur'ân'da sarâhatle yer almasa da, birçok âyetin mazmun ve medlûlü bunu ifade ediyor. Diğer taraftan asırlar boyunca hem geleneksel ulemâ ve hem de modern dönem İslâm düşünürleri İslâm'ın bu farklı üç boyutu üzerinde durmuşlardır. ***Birinci boyut*** ki, İslâm'ın inanç esaslarının temelini oluşturmakta, yani "***iman ve akide***"yi içermektedir. Bu esasların formülasyonu kısa zamanda İslâm Akaid ve Kelâmı gibi önemli bir disiplini ve tezahürü meydana getirmiştir. İslâm Akaid ve Kelâmı (teoloji) asırlar boyunca doğru inanma ve doğru düşünmenin İslâmî temellerinin atılmasına ve tesis edilmesine hizmet etmiştir. İslâm mü'minlere nasıl inanmaları gerektiğiyle ilgili detaylı bir inanç disiplini sunar. Kendilerini, çevrelerini ve dünyayı nasıl anlamlandırmaları gerektiği, Allah'ın sıfât ve esmâsının, irade, meşîet ve kudretinin nasıl tanımlanacağı, Allah'ın varlığına ve birliğine, meleklere, kitap ve peygamberlere ilişkin geniş ve kapsamlı bir iman portresi çizer. İnsanın fiilleri, cüz'î iradesi, mesuliyeti, hesap-kitap, kader, ahiret ve meâd... gibi insan yaşamının farklı düşünme ve inanma alanlarının bütününü ihtiva eden geniş bir harita ortaya koyar. Bütün bunlar imanın sağlam bir ifadeye kavuşması, dilde ve düşüncede sıhhatli bir mârifet (imanî bilgi) oluşturması alanıdır. Müslümanlar sahip oldukları imanlarını bütün bu alanlarda açığa çıkarmak ve dışa vurmakla yükümlüdürler. ***Evet bu alan (iman), İslâm medeniyetinin Kelâm ve Akaid boyutunu***

oluşturmaktadır.

İkinci boyut (İslâm), İslâmî kültürde, İslâm'ın beş temel şartı olarak formüle edilen esasları ihtiva eder. Ve bu esasların detaylandırılması uzun asırlar neticesinde *"İslâm hukuk ve fıkıh metodolojisi"*ni ortaya çıkarmıştır. İslâm hukukçu ve müçtehidleri, Müslümanların uzun tarih içinde dinî ve sosyal hayatlarını tanzim eden hükümleri çıkarırken bu temelden hareket etmişlerdir. ***Denebilir ki İslâm hukuk metodoloji ve fürûâtı, İslâm medeniyetinin tebârüz etmiş en karakteristik boyutudur.*** Bu boyut, İslâm ve teslimiyet alanıdır ve çok genel olarak İslâmî çizginin dış tezahürünü verir bize. Diğer bir tabirle, emir ve nehiyler, Kur'ânî ve Nebevî uygulamalar ile İslâm hukukçularının asırlar boyunca İslâmî asıllardan ve karşılaştıkları toplumsal pratiklerden üretip rafine ettikleri usûl ve fürûâta ait fıkhî müdevvenâtı ve kodifiye edilmiş İslâm hukuk literatürünü ifade eder. Bu öyle sistematik bir düşünce ve uygulama/metodoloji meydana çıkarmıştır ki, tarihte hiçbir din ve medeniyet bu derece sistematik bir düşünce ve hukuk disiplini üretememiştir. Bu açıdan İslâm hukuk literatürü, İslâm'ın baş döndürücü bir mucizesidir denebilir.

Üçüncü boyut ise, hadiste de ifade edilen ***ihsan*** boyutudur ki İslâmî kültürde bunu tasavvufa hamledebiliriz. Şüphesiz "***İhsan***" ilkesi temel bir ilke olarak hem fakihlerin, hem de Kelâm ve usûlcülerin zaman zaman başvurdukları bir esastır. Ancak sûfîler bu ilkeyi daha ağırlıklı, daha derinde ve daha detaylarda okumuşlardır. Onlar bunu kalbin bir alanı olarak aldılar. Fakihler doğru davranış ya da eylem üzerinde; kelâmcılar, doğru düşünme ve inanma noktasında yoğunlaştıkça; sûfîler bunu kalb alanına hasrederek, doğru görme ve doğru müşâhede etmede yoğunlaştılar. Biz bu üç boyutu; ***beden, dil*** v e ***kalb*** alanı olarak da tanımlayabiliriz. Birincisi fakihlerin, ikincisi kelâmcıların ve üçüncüsü de sûfîlerin alanını ifade eder. Sûfîler ihsan ve kalb alanını, fukahâ ve mütekellimînin doğrudan meşgul olmadıkları sınıra kadar genişleterek bu alanda yeni ve özel bir sûfî disiplini inşâ etmişlerdir. Ve bu derinlik ile onlar, İslâm medeniyetinin mânevî ve derûnî tecrübesini ortaya çıkarmışlardır.

Sûfîler mânevî tecrübe ve müşâhedelerini öylesine geniş bir alana yaymışlardır ki onlara göre gerçek İslâmî yaşam, kendilerinin ortaya koyduğu o engin duyuş ve anlayıştan ibarettir. Ayrıca onlar "İhsan" ilkesini yalnızca imanın ve teslimiyetin mükemmelleştirilmesi sınırında bırakmayıp,

oluşturdukları hususî sûfî terminoloji ile tamamen orijinal bir ***insan***, ***varlık*** ve ***kâinat tasavvuru*** da meydana getirmişlerdir. Bu yönüyle tasavvuf bir irfan yolculuğudur. Eşyaya, varlık düzenine, insana ve Allah'a ait daha derin, nitelikli ve insanın rûhî/psişik dönüşümü neticesinde elde edebileceği bir bilgi ve mârifet sistemidir. Dolayısıyla da rûhî, kalbî ve mânevî tekemmül ve dönüşümü gerçekleştiren oldukça özel bir tecrübedir.

Fıkıh ve Kelâm, kul ile Allah arasındaki mesafeyi koruyan daha mantıkî ve rasyonel esaslar geliştirirken sûfîler, bu ilişkiyi daha canlı, hissî ve mesafesiz bir konumda tutmak istemişlerdir. Onlar (fıkıh-kelâm) teşbih ve tenzih esasına riayetle Allah'ın eşya ve yaratıklardan uzak olduğuna vurgu yaparken sufîler, daha çok O'nun yakınlığına vurgu yaptılar. Kelâmcılar sürekli Allah'ın aşkınlığını işlediler. Buna karşılık sûfîler, Allah'ın her şeye her şeyden daha yakın olduğunu (içkinliğini) ele aldılar. Fukahâ ve Mütekellimîn, iman ve İslâm ilkesini detaylandırarak nasıl İslâm medeniyetinin usûl ve furûâtını oluşturdu iseler, sûfîler de ihsan ilkesini detaylandırarak İslâm medeniyetinin mânevî esaslarını ortaya koydular.

Şimdi, bir kez daha vurgulayalım ki, bu üç boyut da İslâm teşriinin merkezinde var olmuş ve kesinlikle Müslümanların inançları ve şahsiyetleri üzerinde herhangi bir parçalanmışlığa yol açmamıştır. Aksine her üç anlayış da uzun asırlar boyunca İslâmî birliğin ve tevhid anlayışının dinî ve sosyal tezahürünü ortaya çıkarmıştır. Bu üç boyut da İslâm'ın ayrılmaz birer parçasıdır. Hocaefendi'nin ifadesiyle bunlar, bir vâhidin üç yüzünden ibarettir. İslâm fıkıhsız ve kelâmsız olamadığı gibi, tasavvufsuz da kalamaz. Elbette her üç alanda da farklı yaklaşım ve tezahürler ortaya çıkmıştır. Ama Ehl-i Sünnet olarak bilinen ve İslâmî teşriin ana gövdesini oluşturan gelenek, İslâm'ın anlaşılması, yorumlanması ve sosyal hayata intikalinde Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve sonrası üç kuşak boyunca yaşanan İslâm'ın bu üç boyutlu resmini ve çizgisini temsil etmektedir. Dolayısıyla biz, herhangi bir sûfî, kelâmî ya da fıkhî ictihad ve tezahürün İslâmî asıllarla uyuşmasının zaruretinden bahsettiğimizde işte bu Ehl-i Sünnet kriterlerine muvafakat edip-etmediğini anlamaktayız.

Ne var ki İslâm sûfizmi, Fıkıh ve Kelâm disiplinlerine nisbetle daha sübjektif ve kişisel bir alana ve tecrübeye işaret ettiğinden, tecrübe ve test edilmesi de daha özel şartlara ve gayretlere vâbestedir. Bu disiplinin sübjektif temelli tecrübelerini göz önünde tutarsak, İslâm tarihi boyunca fikrî ve akidevî

tartışmaların daha yoğunluklu olarak bu alanda cereyan ettiğini kolayca tahmin edebiliriz. İslâmî gelenek uzun asırlar içerisinde, bu üç alanda da otorite sahibi, muhakkik ve müdakkik şahsiyetler yetiştirmiştir. Bunlar yine her üç alanda sübjektif addedilebilecek deneyim, tecrübe ve ictihadları Ehl-i Sünnet'in hassas kriter ve imbiklerinden geçirerek sağlam bir yoruma ve esasa kavuşturmuşlardır. ***Hâris el-Muhâsibî, Ebû Tâlib el-Mekkî, Kelâbâzî, İmam Gazzâlî, Kuşeyrî, Hucvurî, İmam Rabbânî, Üstad Bediüzzaman***, ... gibi.

İslâm, genel nassların sınırları dahilinde kalmak kaydıyla, değişik yorum ve içtihadlarla nisbeten farklı görünümlere bürünmüştür. Bu anlamda çeşitli Sünnî fıkıh ve kelâm mezhepleri oluşmasına imkân verdiği kadar, çeşitli sûfî öğretilerin ve toplumsal kurumların oluşmasına da imkân tanımıştır. Bununla birlikte Fıkıh ve Kelâm oldukça sıkı metodolojik kurallara bağlı kalırken, sûfizm, nisbeten İslâm'ın dokunulmaz bir iç mahremiyeti olarak kalmıştır. Ve ferdî olarak da sûfizm, her mü'minin gönlünde önemli bir yer edinmiştir. Sûfizmin bir iç mahremiyet olarak kalışında ve zaman zaman merkezî ve şeklî sınırları zorlayışında, belki de ondaki herhangi bir insanî duygusal sınır tanımayan aşkınlığının ve coşkunluğunun etkisi vardı. Zira sûfizm, dinin ideallerini hayata geçirmede ve somutlaştırmada insandaki yüksek kalbî ve duygusal *'ihsas ve ihtisas'*lara seslenerek heyecan verici bir kulluk anlayışını sistemleştirmiştir. Onun amacı mü'minleri ya da sâlikleri daima İslâm'ın canlı özüyle bağlantılı kılmaktır. Oysa Fıkıh ve Kelâm, Kur'ân ve Sünnet'in açık nassları çerçevesinde kalmak zorundadır. Bu açık sınırları ihlal ettiğimizde hem şer'î ve hem de aklî ve içtimâî sınırları da yok etmiş oluruz.

İfade etmek gerekir ki tasavvuf, her ne kadar bazı yönleriyle büyük kurucu tarikatlar tarafından kurumsallaştırıldı ise de, ondan daha geniş bir İslâmî mânevî öğretiyi içermektedir. Öyleyse İslâm'da mânevî yaşam yalnızca bilinen sûfî terminoloji içerisinde okunmamalıdır. Zira tasavvuf terminolojisinin ve tarikat biçiminde kurumsallaşmasının ilk sistematiği H. 3. asır sonrasına aittir. Oysa bu dönemden önce de büyük sûfîler yaşamıştır. Ve ne öncesinde ne de sonrasında İslâm mânevî hayatı yalnızca bu kurumlarda var olmadı. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve selef-i sâlihîn diye nitelediğimiz ilk üç asırda belirgin ve aşkın bir mânevî yaşam olmakla birlikte, bu yaşam biçimi herhangi bir sûfî terminolojisi içerisinde mütalâa edilmemiştir. ***Ali el-Bûşencî***, kendi döneminde yeni yeni teşekkül etmeye ve kurumsallaşmaya başlayan tasavvuf hakkında; *"Tasavvuf, gerçekliği olmayan bir isimdir; ama eskiden*

isimsiz bir gerçeklikti." demişti. ***Bûşencî***, muhtemelen o dönemde (Milâdî 10. yıl) yaygınlaşmaya başlayan sûfî isim, terminoloji ve şekilciliğe nazik bir gönderme yapmıştı. Ama ifade etmek istediği açık bir şey daha vardı ki tasavvuf, bütün derinliği, sâdeliği ve mânevî coşkunluğu ile, selef döneminde canlı olarak yaşanıyordu. Eğer buradan, isim ve terminolojinin fazla bir ehemmiyeti olmadığı gibi bir mânâ çıkarılacaksa –ki aslında bunu kastetmedik– o zaman sûfî terminolojiyi ve literatürü ele alan herhangi bir çalışmayı okumanın faydası nedir? Belki bazı zihinlere böyle bir soru takılabilir. Elbette yalnızca terminolojinin okunması, o kadîm mânevî coşkuyu ve derunî tecrübeyi vermeyecektir. Ancak bu terminolojinin bilinmesi bizlere birkaç açıdan gerekli ve faydalıdır.

Bugün dünya dinlerinin yaşadığı bölgelerde her dindar topluluğun uzun tarihi içinde ürettiği mânevî, mistik ve metafizik bir sistemi vardır. Müslümanlar her yerde bu din mensuplarıyla sosyo-kültürel ilişkilere girmekte ve belli ölçüde bu kültürel etkilere açık bulunmaktadırlar. Hele o bölgelerde doğup-yetişen Müslüman kuşaklar için durum daha karmaşık bir yapı arz eder. Dolayısıyla Müslümanların kendi İslâmî/mânevî kültürel dinamiklerini bilmeleri kaçınılmaz bir gerekliliktir. Diğer taraftan çağdaş Müslümanların tasavvufla ilişkileri Bûşencî'nin yaşadığı dönemden daha iyi durumda değildir. Günümüzde kaybolan yalnızca o derunî hayat değil, sûfî terminolojiye olan vukûfiyet de kaybolmuştur. Bugün ***Kuşeyrî***'nin, ***Hucvurî***'nin ve ***Gazzâlî***'nin yaşadığı dönemi ve o günün geniş kültürel sûfî dünyasını hakkıyla bilen kaç insan çıkar? Şüphesiz buradaki sorudan maksadımız, yalnızca ismi kalmış bir disiplini tartışmanın gereksizliğini vurgulamak değildir. Zira Müslümanlar her dönemde İslâmî değerleri yalnızca özümseme ve kabullenmekle yetinmeyip, onları ahlâkî, ruhî ve mânevî bir disiplin olarak, vicdanlarında ve kalblerinde derinlemesine duymak ve yaşamak arzusunda olmuşlardır. Bu arzu ve talepleri, geçmişte ne kadar canlı ise, bugün sürmekte ve gelecekte de sürecektir. Bu sebeple sûfî terminolojiye az-çok âşina olmak, Sünnî İslâm tasavvuf öğretisinin esaslarını, çerçevesini ve sınırlarını bilmek açısından önemlidir. Zira fikrî ve ruhî kaymalar bugün, geçmişte olduğundan daha az değildir.

Burada, sûfî yaşamı ve terminolojiyi Sünnî İslâm kriterleri çerçevesinde yeniden yorumlayarak İslâm Tasavvuf tarihinin önemli dönüm noktalarını oluşturan bir sürece de kısaca işaret edersek sanıyorum Muhterem ***M. Fethullah Gülen Hocamızın*** bu çalışmasının ehemmiyeti daha da iyi

anlaşılacaktır. Tasavvufun uzun asırlar İslâmî düşünce hiyerarşisi içinde belli bir varlık kavgası ve mücadelesi verdiği doğrudur. Bu yalnızca modern dönemde tezahür eden selefçi akımların sûfî geleneğe yönelik tavırlarıyla ortaya çıkmadı. Sûfî kabul kaygısı İslâm tarihinde özellikle bir iki dönemde daha bariz bir gerçeklik olarak tezahür etti. Şimdi buna kısaca değinelim:

İslâm sûfizmi, tarikat şeklinde kurumsallaşmasından önce ilk olarak *zühd ve rekâik*, *tevekkül*, *kanaat* ve *uzlet* olarak tezahür etti. Sonra *muhabbet*, *aşk* ve *rıza* dönemine girdi. Yani bu kavramlar o dönemin sûfî anlayışı üzerine damgasını vurdu. Daha sonra da ***Ebû Tâlip el-Mekkî, Kuşeyrî*** ve ***Hucvurî*** öncesinde, *cezb*, *incizab*, *sekir* ve *fenâ* kavramları etrafında vücut buldu. Şüphesiz bu dönemde sûfizmin bazı hâllerini tartışmalı hâle getiren karizmatik şahsiyetler ortaya çıktı. Bunlarla İslâm sûfizmi nisbeten "***şathiyyat***" olarak nitelendirilen ve tevhid ruhu açısından zâhiren mahzurlu vurgular çağrıştıran riskli bir sekir ve cezb edebiyatını ortaya çıkardı. Zünnûn-i Mısrî *(öl. 246/861)*, Bistâmî *(öl. 261/875)* ve Hallac-ı Mansur *(öl. 309/921)*... gibi şahsiyetler bunlardandır. Bunların *sekir ve fenâ sûfizmi* olarak vasfedebileceğimiz görüş ve hâlleri, kendi dönemlerindeki sûfîler üzerinde gerçekten derin tesirleri oldu. Ancak hem bu dönemdeki sûfî tezahürleri merkezî Sünnî geleneğin içine çeken ve hem de İslâm sûfizminin sahih ilkelerini derleyen önemli şahsiyetler de çıktı. ***Hâris el-Muhâsibî*** *(öl. 243/857)*, ***Ebû Nasr es-Serrâc*** *(378/988)*, ***Kelâbâzî*** *(öl. 380/990)* ve ***Ebû Tâlip el-Mekkî*** *(öl. 386/996)* gibi.. Mekkî'nin "*Kûtu'l-Kulûb*" adlı eseri böyle bir cehdi ortaya koyan ilk çalışmalardan birisiydi. Elbette ondan önce de tasavvufla ilgili müstakil çalışmalar vardı... İslâm dünyasında olduğu kadar, Batı'da da iştihar eden ***Kuşeyrî*** *(öl. 465/1072)*'nin "*Risale*"si de bu amaca hizmet eden önemli bir otorite idi. Yine ***Hucvurî***'nin *(470/1077)* "*Keşfü'l-Mahcûb*"unu da burada zikredebiliriz.

Ama ne bunlar ne de önce ve sonra yazılan eserlerin hiçbirisi İslâm dünyasında, İslâm sûfizmi üzerinde Gazzâlî'nin "***İhya***"sı kadar derin bir etki bırakmadı. Öyle ki onun eseri en uç çevrelerden geniş halk kitlelerine ve ilmî çevrelere kadar herkes tarafından tartışmasız bir otorite olarak kabul gördü. Gazzâlî'nin "*İhya*"sı hem farklı sûfî tezahürleri merkezî Sünnî görüşe entegre etme bakımından, hem de bu tezahürleri Sünnî İslâm'ın genel kriterleri açısından ele alan ve sorgulayan ilk derli-toplu, sistematik bir çalışma idi. Bunda şüphesiz Gazzâlî'nin ilmî kariyerinin ve her açıdan karizmatik şahsiyetinin önemli katkısı olmuştur. İslâm tarihinde hiçbir girişim, sûfizmi

onun kadar Sünnî merkezî gövdeye yaklaştırmamış ve geniş halk kitlelerine sevdirmemiştir. Gazzâlî kendi döneminde İslâmî düşünceye entegre edilmeye çalışılan Yunan felsefesine karşı da yeterince tahşidatta ve eleştirilerde bulundu. O yaygın olan felsefî telâkkilerle mücadele etmekle birlikte büyük eseri olan "*İhya*" aslâ bir felsefî eser olarak nitelenemez. Gazzâlî burada, kalbî, rûhî ve derunî letâifin terbiyesinden tutun da, ferd, aile ve cemiyet plânında; ahlâkî, sosyal ve kültürel alana kadar tam bir İslâmî kültürel program ortaya koymuştur. *İhya*, insana komple bir dünya görüşü veren bütün bir sistemdir. Kısacası ***Gazzâlî 12. yüzyılın başlarında İslâm dünyasında, fikrî, felsefî ve sûfî tezahürlerin oluşturduğu kavşakta bir dönüm noktasıdır.***

Gazzâlî sonrası İmam Rabbânî'ye kadar İslâm sûfizminin şüphesiz en karizmatik şahsiyetleri ***Muhyiddin İbn Arabî*** *(öl. 638/1240)* ve ***Mevlâna*** *(öl. 672/1273)*'dır. Mevlâna, düşünce ve tarikat sistemi olarak Batı'da da daha geniş bir ilgi uyarmasına rağmen, Gazzâlî sonrası İslâm sûfizmi üzerinde İbn Arabî'nin etkisi daha geniş ve yoğun olmuştur. Bilindiği gibi "vücud" mülâhazası ya da "***vahdet-i vücud***" olarak İslâm sûfizminin kalbinde neş'et eden anlayış, yine İslâm tasavvuf tarihinin en etkili, tartışmalı ve karizmatik sûfî şahsiyetlerinden birisi olan İbn Arabî tarafından sistemleştirilmiştir. İfade ve yorumları, Batı'da sık sık panteist ve monist mülâhazalarla karıştırılmış ve bu mülâhazaları bugüne kadar yoğunluklu bir biçimde en çok tartışılan sûfî olmuştur. Ama buna rağmen kendinden sonraki tüm sûfî eğilimlere etki eden bir irfanî sistem kurmuştur. Kendinden sonra gelen hiçbir sûfî, onun tesirinden uzak kalamadı. Onun görüşleri yalnızca Müslüman sûfîler üzerinde değil, İslâm sınırlarını da aşarak Orta Çağ Hıristiyan mistisizmi üzerinde de tesirler icra etti. İbn Arabî, kendine mahsus bir "*varlık ve vilâyet*" telâkkisi geliştirdi. Ancak onun en çok tartışılan yönü, geliştirdiği "***vahdet-i vücud***" telâkkisiydi.

Bu vahdet-i vücudçu irfan anlayışı, İslâm tasavvuf tarihinin en tartışmalı ve riskli alanlarından birisi olmuştur. Vilâyet, vahdet-i vücud, insân-ı kâmil, âyân-ı sâbite, ... gibi İslâm sûfizminin kozmik düşünüşüne işaret eden sûfî kavramlar neredeyse onun eliyle sonraki sûfî telâkkilere intikal ederek sistemleşmiştir. Bundan ötürü ***İbn Arabî ve kurduğu irfanî sistem de aslında İslâm tasavvuf tarihinde bir dönüm noktası sayılır.***

Diğer taraftan önemli bir dönüm noktası olarak da Hint alt kıtasında neş'et eden ve muhakkikîn-i asfiyâdan olan İmam Rabbânî ve dönemine de bir iki cümle ile işaret etmekte yarar vardır. İmam Rabbânî 16. yüzyılın sonu ile 17.

yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış İslâm'ın karizmatik şahsiyetlerinin önde gelen simalarından birisidir. O, bir taraftan içeride İbn Arabî'den bu yana gelen ve neredeyse bütün sûfî okulları az-çok etkileyen vücutçu mülâhazalarla, diğer taraftan da dış tehdit olarak Hint ve Doğu Zen-Budist öğretilerinin etkileriyle mücadele ediyordu. Onun mücadelesi Batı'da fazla bilinmemekle birlikte İslâm sûfî tecrübesinin ikinci bir Gazzâlî dönemi sayılırdı. Zira o da büyük bir vukûfiyet ve nüfûz ile Sünnî İslâm'ın merkezî değerlerinden uzaklaşmaya yüz tutmuş sûfî tecrübeleri, ***yeniden merkeze çekerek, vücutçu ve mistik mülâhazalara önemli eleştiriler getirmiştir.*** Ancak yine de İmam Rabbânî, vahdet-i vücud telâkkisini eksik ve hatarlı bulmakla birlikte Muhyiddin İbn Arabî'yi makbul ve muhakkik bir veli olarak tanımlamıştır.

Evet, esasında İslâm sûfizminin daha pek çok önemli ve karizmatik şahsiyetleri mevcut olduğu bilinmektedir. Ancak biz burada İslâm sûfizmi ve irfanı üzerinde uzun ve sistematik etki yapan daha genel mülâhazalara ve şahıslara kısaca atıfta bulunmuş olduk. Belki burada asrımızın büyük beyin yapıcılarından birisi olan ve Türk-İslâm düşünce hayatı üzerinde önemli rolü olan Üstad Bediüzzaman hazretlerine de değinmek gerekir. ***Geniş İslâm coğrafyasında yeni yeni tanınmaya başlanmasına rağmen*** Bediüzzaman, gerçekten de İslâmî ilimlerin her sahasında önemli ve otorite bir şahsiyet idi. Eşsiz eseri "*Risale-i Nur Külliyatı*" genel olarak İslâm'ın en temel ve merkezî değeri olan "*İman*" konusunu İslâm tarihinde ilk defa bu denli detaylandıran ve sistematik olarak işleyen tek eser olmakla birlikte, tasavvufun merkezî kavramları olan *esmâ*, *sıfât*, *zât*, *tecellî*, *müşâhede*, ... gibi konulara da derin bir irfan ve mârifet anlayışı getirmektedir. Şüphesiz onun eseri temel olarak İslâm sûfizminin esaslarını açmaya ve belirlemeye yönelik bir eser değildir. Belki bundan daha çok İslâmî teolojinin (usûlüddin), imanın ve düşünce sisteminin genel esaslarını ele almakta, şerh ve tahlil etmektedir. Hatta ondan da öte topyekün bir İslâmî dünya görüşünün ana parametreleri üzerinde durmaktadır.

Bediüzzaman câmi bir insandır. Bu yüzden eserleri İslâm teşriinin, düşüncesinin ve geleneğinin hemen her alanına nüfûz etmekte ve uzanmaktadır. Hem sahih bir akide ve teoloji, hem sahih bir düşünme ve hem de sahih ve müspet bir hareket tarzı sunması bakımından son dönem İslâmî düşünce üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Ama daha dikkatli ve sûfî gelenekten bakıldığında Risale-i Nur Külliyatının, neredeyse her bahsinde İslâm

mâneviyatının dayandığı ana temelleri vermekte olduğu görülür. Ve eserinin her yerinde insan, İslâmî disiplinlerin hemen her alanında büyük bir otoriteye sahip, Sünnî İslâm geleneğinin yetkin ve karizmatik bir dimağıyla karşı karşıya olduğunu hissetmektedir. Sahip olduğu yorum gücü, ifade ve ilim kudreti ile o da yer yer hem İbn Arabî'nin "***vücud***" telâkkisine ve hem de İmam Rabbânî'nin "***şühûd***" telâkkisine temas ederek, onların muhataralı ve eksik yönlerine dikkat çeker. Bediüzzaman, İmam Gazzâlî, İbn Arabî ve İmam Rabbânî'yi yer yer ismen anar. Özellikle İmam Gazzâlî ve İmam Rabbânî Hazretlerini sûfî ve irfanî ilimlerde muhakkik ve müdakkik kabul eder. Vücud telâkkisinin hatarlı yönlerine dikkat çekmekle birlikte İbn Arabî'yi mârifet bahislerinde muhakkik olarak tavsif eder. Ayrıca bilebildiğim kadarıyla İmam Rabbânî Hazretlerinin "şühûd" telâkkisini en derli toplu ele alarak tahlil eden âlimlerden birisi ve belki de ilkiydi. Buna rağmen o, geleneksel olarak bir irfan ve sûfî mektebi kurmaz. Modern çağın en önemli problemi ona göre, küfür ve imansızlığın siyasal, sosyal ve kültürel bir cereyan olarak yaygınlaşmış olmasıdır. Bu yüzden o öncelikle kendi yolunu ve yöntemini "sahabi mesleği" olarak tanımlar. Açıktır ki onun misyonu, sûfî mektebe göre daha geniş ve sosyal bir içerik taşır.

Bu mülâhazalardan sonra şunu ifade edelim ki; İslâm sûfizmi, uzun tarihi içinde zaman zaman İslâm teşrii sınırlarını ihlal eden tezahürlere de tanıklık etti. Ama her dönemde bu mülâhazaları Sünnî İslâm kriterleri içerisine çeken önemli şahsiyetler de yetişmiştir.

Burada İslâm sûfizminin muhataralı alanlarını detayıyla tartışma niyetinde değiliz. Bütün bu yorucu girizgâha dalışımızın asıl sebebi, M. Fethullah Gülen Hocaefendi'nin çalışmasının önemine ve İslâm sûfizmi literatürü üzerindeki özel yerine dikkat çekmektir. "***Kalbin Zümrüt Tepeleri***" serisini yakın arkadaş çevresiyle bahis bahis mütalâa ve takip etmeye çalıştık. Şunu ifade edebilirim ki, bu mütalâalarımız boyunca kendimizi daima güvende hissettik. Kitapta yorucu ve dikkat gerektiren derin sûfi bahisler yoğun olmakla birlikte, ciddî bir otoritenin vesâyetinde ve üslûbunda gezinince bu güven ve itminanı sürekli solukladık. Zira Hocaefendi hiç tartışmasız günümüzde, kadîm ulemâ geleneğinin son halkalarından ve otoritelerinden birisidir. Burada ilmî kariyeri ve şahsiyeti üzerine bir şeyler söylemeyi zâid sayıyorum. Çalışmayla yüzleşince İslâmî ilimlerdeki derin ve geniş vukûfiyetini nasıl olsa müşâhede edeceksiniz.

Fakat bir noktaya tekrar vurgu yapalım ki, onun çalışması, İmam Gazzâlî,

İmam Rabbânî ve Bediüzzaman Hazretleri çizgisinde Sünnî İslâm sûfizminin temel referanslarından biri olarak yerini alacaktır. O, daha geniş olarak Sünnî İslâm mâneviyatının "***temkin ve teyakkuz***" esaslarını ortaya koyarak sûfî terminolojiyi sahih bir zemine oturtmaktadır. Sûfî müşâhedeler üzerinde kılı kırk yaran hassasiyet, dikkat ve temkini, onun yalnızca kitaptaki makalelere yansıyan yönünü teşkil etmez. İfade, üslûp ve fikir dünyasına az çok âşina olan herkes, bu dikkat, temkin ve derinliği onun bütün rûhî, fikrî ve sosyal dünyasından tanımaktadır.

Ben, "*Kalbin Zümrüt Tepeleri*" serisinde, sûfî yaşama ve tecrübeye yönelik yer yer dile getirdiği bazı kavram, ifade ve yorumlarının, bundan yirmi-otuz yıl önceki sohbetlerinde kullandığı ifade, yorum ve bakış tarzıyla birebir uyuştuğunu kerrât ile müşâhede ettim. Bu, onun sûfî terminolojiye, tecrübe ve müşâhedeye olan derin vukûfiyetini göstermektedir. Evet, İslâm sûfizminin öyle meseleleri var ki gerçekten de işin otoriteleri bile, değil onları kolay bir anlatımla sunmak, kalemle bir yazıya ve üslûba dökmeye dahi zorlukla muktedir olabilecekleri meselelerdir. Ve çok kez müşâhid olduk ki Hocaefendi tüm bu alanlarda ciddî bir vukûfiyet ve rahatlık içinde konuşmaktadır. Sanki bu tür mesele ve bahisleri daha 15-20 yaşlarında hall ü fasl etmiş bir dimağ ve üslûpla karşı karşıyasınız. Bu meselede söylenebilecek belki daha pek çok şey var. Lâkin işin uzmanlarının alanına daha fazla tecavüz etmeden kitap hakkında ifade, üslûp, muhteva ve maksat etrafında da birkaç söz söyleyerek bu yorucu uzatmayı nihayete erdirelim.

Genel Olarak "Kalbin Zümrüt Tepeleri"

Öncelikle ifade etmek gerekir ki elinizdeki bu çalışma seri olarak, Müslüman sûfilerin İslâm tarihi boyunca tecrübe ettikleri ruhî ve mânevî dönüşümlerinin hikâye edildiği genel bir tasavvuf tarihi çalışması değildir. Genelde İslâm mâneviyatının dayandığı ilkeleri; özelde de İslâm sûfî tecrübesinin kavramsal dünyasına ve özel terminolojisine İslâmî ilimlerde otorite bir dimağın yetkin (güçlü) bir yorumunu ifade ediyor.

Hocaefendi burada, sûfî düşüncenin belli başlı anahtar kavramlarını analiz ederek, İslâm mâneviyatının ve sûfizminin, iç yapısına ve derûnuna nüfuz etmektedir. Kavramlar tek tek analiz edilirken, İslâm sûfizminin bütüncül yapısı da hassasiyetle korunmaktadır. Zaten eserin en önemli yönlerinden birisi de budur. İslâm sûfizm tarihine genel bir bakışla yönelen herkes, ondaki uzun

asırlar boyunca farklı tecrübe ve müşâhedelerin oluşturduğu parçalı ve dağınık yapıyı kolayca fark edebilirler. Oysaki İslâm sûfizmi bu parçalı görünümüne rağmen, müthiş bir irfanî bütünlük ve tevhid anlayışı meydana çıkarmıştır. Ama maharet bu bütünü ve tevhidçi yapıyı görebilen gözdedir. İşte "*Kalbin Zümrüt Tepeleri*" bu gözlerin yakalayarak, hassas imbiklerden geçirdiği İslâm sûfizminin, sistematik bir tahlilidir. Onun çalışması tarihte yer yer yaşandığı gibi, sûfî tecrübelerin karşılaştığı bir arena değildir. Aksine o, büyük bir hassasiyet ve mesuliyet duygusu içinde, farklı rûhî-mânevî hâl ve tecrübeleri Sünnî İslâm teşrii içerisinde tutmaya özen gösterir. Diğer bir ifadeyle o, sûfî terminoloji üzerinde yürüttüğü yorumlarla, Sünnî sûfî telâkkinin meşru temellerini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan sûfî otoritelere ait en aşırı ifadelerin bile, şer'î sınırlar içinde kalabilecek bir yorum yönü varsa, onu bulup çıkarmakla büyük ölçüde telifçi bir yöntem izlemektedir.

Bilindiği gibi, tarihte bazı sûfî kavramlar etrafında kıyasıya bir fırtına koparılmıştır. Ancak M. Fethullah Gülen Hocaefendi, bu tür kavram ve yorumlara büyük bir hassasiyet ve mesuliyet duygusu ile yaklaşmaktadır. İslâm sûfizminde "***şathiyyât***" olarak da tesmiye edilen ve zâhirî şer'î sınırları zorlayan ve ihlâl eden yorumlar, "*riskli alanlar*"dan birini oluşturur. Bunların hem yorumlanması, hem de şer'î sınırlar içerisinde tutulması, İslâm sûfî tarihinde ancak otorite olan kimseler tarafından gerçekleştirilmiştir. Çünkü bu iş, bir taraftan belli bir vukûfiyeti gerektirirken, diğer taraftan ciddî bir mesuliyet duygusunu da gerektirir. Aksi hâlde bazı çağdaş selefî yaklaşımların düştüğü hataya düşmek kaçınılmaz olur. Onlar, sözde zâhirî şer'î sınırları muhafaza etme adına, bu geniş İslâmî tecrübeyi toptan inkâra yönelerek, bu tür anlayışlarda İslâm mâneviyatı ve hikmetinde müthiş bir sığlaşmaya sebep oldular.

Kalbin Zümrüt Tepeleri, tabir yerinde ise tasavvufu İslâmî geleneğin tam kalbinde tutmak için Sünnî İslâm esasları dahilinde yeniden yorumlamakta ve sistemleştirmektedir. Denebilir ki sûfî terminoloji bu ölçüde ilk defa yeni bir yoruma tâbi tutulmaktadır. Böyle bir ameliye (gayret) elbette İslâmî ilimlerin hemen bütününde derin bir vukûfiyeti gerekli kılar. Muhterem Hocaefendi bu otorite ve hassasiyeti kullanarak sûfî terminolojiyi çağdaş Müslümanın zihin ve sülûk dünyasına yaklaştırmıştır.

Kalbin Zümrüt Tepeleri, İslâm sûfizmini; görüşleri, ıstılahları ve düşünce tarzları bakımından ekol ekol incelemese de, tasavvufun en merkezî

kavramlarına, büyük bir dikkat ve hassasiyetle eğilmektedir. Burada sûfîlerin varlık görüşleri (ontoloji), Kelâm (logos) görüşleri, bilgi nazariyeleri (epistemoloji), ahlâkî, ruhî ve psikolojik temelleri çok genel olarak, ama oldukça sistematik bir sûfî kültürü ve dünya görüşü içinde verilmektedir. Elbette bütün bunlar, doğrudan bu başlıklar altında değil, sûfizmin anahtar kavramları üzerinden ifade edilmektedir. M. Fethullah Gülen Hocaefendi burada, hâzık ve mütehassis bir ruh ve mânâ hekimi gibi sûfî kavramları güçlü bir yoruma kavuşturarak, yalnızca sûfîlerin hususî tecrübelerinde şekillenmiş bilgi ve mârifet anlayışlarına değil, çağın aşırı maddîleşmiş ve kendine yabancılaşmış kuru telâkkilerine de basîrâne bir sesleniş yapmaktadır...

Kalbin Zümrüt Tepeleri, salt kuru bir sûfizm felsefesi yapmıyor. Onun hiçbir bahsi, yoğun bir zihnî ve felsefî faaliyetle sınırlı kalmaz. Ciddî bir zihnî ve fikrî temkin ve teyakkuz ile geliştirilen her bahis mutlaka, çağın adanmışlarının ferdî ve sosyal yaşantılarında pratik bir zemine de oturtulmakla biter. Bu hassasiyet aynı zamanda Sünnî İslâm sûfizm tecrübesinin temel bir ilkesine de yaslanır; "***İslâm sûfizminde nüzûlü (inişi) olmayan hiçbir urûc (mânen, rûhen, fikren yükselme) bizzat maksud, matlub ve makbul sayılmamıştır.***" Nüzûlü olmayan telâkkiler ne kadar yüce hakikatleri ihtiva ederse etsin, eksik addedilmiştir. İşte M. F. Gülen Hocaefendi sık sık bu ilkeye vurgu yapar. Ayrıca bu daha genel olarak "***vilâyetin, risaletin misyonuna vâris olması gerektiği hakikati***"yle ilgili bir ilkeye de tutunur. Bunun anlamı; İslâm sûfizmi bütün derinliğine rağmen, fertlerin ahlâkî, rûhî ve irfanî yönlerini mükemmelleştirmeye yöneldiği kadar; onların sosyal sülûklarına, İslâmî tebliğde duydukları şevk ve heyecana, insanlık adına yapacakları her türlü hayır ve fedâkarlık duygularına da seslenmelidir. Sosyal projeye dönüşmüyorsa, fertlerin tek tek nefislerini terbiye ettiği kadar, toplumun genel ahlâkî ve mânevî çıtasının yükselmesine de hitap etmiyorsa, bu makbul görülmemiştir. Denebilir ki bu çalışma, bu yönleriyle ilk ve tek örnektir. Şüphesiz tasavvuf, mânevî ve ferdî bir donanımdır. Ama topluma ve genel insanlık adına hizmet yapan her mübelliğ, mürşid ve hizmet erinin bu donanıma sahip olması gerekmektedir. İşte *Kalbin Zümrüt Tepeleri* bu fonksiyonu da üstlenmiştir.

Kalbin Zümrüt Tepeleri; Allah, âlem ve insanî nefisle ilgili yalnızca geniş sûfî tarihinden nakiller yapmakla yetinmez. O, büyük bir vukûfiyetle yeni tespit ve sentezler de yapar. Mücmel ve müphem bırakılan pek çok sûfî

telâkki ve kavramı tafsil ederek vuzûha kavuşturur. Bilindiği gibi, sûfizmin dili ve terminolojisi, özel ve sübjektif tecrübe ve müşâhedelere dayandığı için, bazı alanlarda oldukça gâmız ve mübhemdir. Hatta sûfîler bazen bilinçli telbîsler yaparak, müşâhedelerini daha da özelleştirmek isterler. Böyle durumlarda ibare ve kavramları anlamak neredeyse imkânsızlaşır. Kim bilir belki de sûfîler bu amelleriyle (telbîs) yüksek duyuş ve keşiflerinin, ayağa düşmesine râzı olmadıklarını göstermek istediler. Kendi seviyelerinde bulunmayan sâliklerin, bu yüksek keşif ve duyuşları yanlış yorumlayarak, herhangi bir sapma yaşamamaları için temkinli davrandılar. Hocaefendi şu ya da bu sebep ve gerekçe ile gizli ve kapalı kalan birçok sûfî telâkkiye kendine has üslûbuyla açıklık getirir. Derin vukûfiyet gerektiren bu tür yüksek ihsâslar onun üslûbunda insanı hem aklen, hem de kalben ve rûhen tatmin ve işbâ eder.

Kalbin Zümrüt Tepeleri, sûfî kavram ve müşâhedeleri yorumlamada "***sahv ve temkin***"i esas alır. Zira *sahv ve temkin,* usûlüddinin vazgeçilmez bir esası gibidir. ***Bütün tekâlif-i şer'iyye akla, selîm fıtrata ve şuurlu benliğe hitap eder.*** Şurası bir gerçektir ki İslâm'da mânevî derinlik, doğrudan aklın kıyas ve kıstaslarını aşan bir alanı da içerir. Yani sûfî derinliğin öyle alanları var ki, buradaki yüksek duyuş, tecrübe, keşif ve müşâhedeler çoğunlukla ne dilin ifade kalıpları, ne de salt aklın algılama ve anlama kudreti ile ifade ve anlaşılabilecek hakikatler değildir. Sofiye bu tür yerlerde genellikle ya *temkin ve teyakkuz*u esas alan ifadelere yer vermiş veya susmuş; ya da sûfî literatürde "***şathiyyât***" olarak nitelendirilen aklî ve şer'î sınırları zorlayan ifadelere başvurmuştur. *"Şathiyyât"*, İslâm sûfizminin en muhataralı alanlarından birisidir. Sûfîlerin müşâhedelerine mağlup oldukları, *cezb ve sekir* hâllerini ifade eder. Hocaefendi, şathiyyâta yönelik ibarelere, hem büyük bir vukûfla, hem de büyük bir imanî ve irfanî hassasiyet ve mesuliyet duygusu ile yaklaşmaktadır. Bu tür ifadelerin İslâm teşriî sınırları içerisinde kalan taraflarını ortaya çıkararak onları, merkezî Sünnî telâkkiye çekmekte ve yorumlamaktadır. Sünnî İslâm sûfizminde genel kabul gören ilkeye göre bu tür hâl ve ifade sahipleri, ancak *sekir ve cezbe* hâlinde mâzur görülmüştür. *Sahv* ve uyanıklık hâlinde ise bu tür ifadeler kabul edilemez görülmektedir. İşte M. Fethullah Gülen Hocaefendi buradaki yorumlarıyla hem o mârifet âşığı selefe olan yüksek ihtiramı ve edebi korumuş, hem de bu tür hâl ve tavırların vâzıh bir yorumunu yaparak, yaklaşım ilkelerini vaz'etmiştir. Hâlbuki İslâm tarihinde

‘*ehl-i sekr ve cezb*’e mensup şahsiyetlere yönelik yapılan sığ yaklaşımlar sebebiyle üzücü durumlar yaşanmıştır.

Kalbin Zümrüt Tepeleri; önceden düşünülmüş ve tasarlanmış bir seri olarak ortaya çıkmadı. O, bir ihtiyacın neticesinde tedricen oluşmaya başladı. Hocaefendi bilindiği gibi doğum sancısı hâline gelmemiş hiçbir fikri, sırf yazmak gayesiyle oturup yazmamış ve dile getirmemiştir. Onda hareket, aksiyon ve düşünce iç içedir. Öyle ki her aksiyon bir fikirle beslendiği gibi, her hamle ve hareket de yeni düşünce ve projelere zemin hazırlar.[2] *Kalbin Zümrüt Tepeleri* ilk oluşum işaretlerini vermeye başladığında, daha sosyal bir içerik ve ifade içinde dile gelmişti. Onun ilk işaretleri, aynı zamanda İslâm mâneviyatı etrafında oluşan bir kısırlık dönemine tevafuk ediyordu. O, bir taraftan çağın aşırı rasyonelleşmiş ve dünyevîleşmiş maddeci hissiyatına seslenirken, diğer taraftan da yeni yeni hissedilmeye başlanan sûfî eğilimlere sahih bir sûfî hayatın temel ilkelerini ve Sünnî esaslarını vermeyi deniyordu. Belli ki Hocaefendi, İslâm mâneviyatı adına yeni bir dönemin sinyallerini çok öncelerden almış ve sezinlemişti. Nitekim bir sohbetlerinde; “***Ben, önce kavramları veriyorum. Sonra da bu kavramlarla konuşacağım.***” demişti. Birçok insan gibi şu satırların yazarı da bu sözlerin mahiyetini derk edememişti. Lâkin zaman geçtikçe ve *Kalbin Zümrüt Tepeleri* vücut bulmaya başlayınca, günümüzde hem İslâm dünyasında, hem de Batı’da İslâm mâneviyatına yönelik artan bir ilgi ve eğilim de gözlenmeye başlandı. Açıktır ki bu tür eğilimler hem zihnî ve fikrî, hem de *seyr u sülûk* olarak yakın gelecekte daha da ehemmiyet kesbedecektir. Bugün salt koyu hareket ve yoğun fikrî tarzlar, ne Doğu’da ne de Batı’da pek rağbet görmemektedir. Her yerde insanlık mânevî bir harca ve birlik ruhuna aciliyetle ihtiyaç duymaktadır. Hoşgörü, uzlaşma, diyalog ve kardeşlik gerçek mânâda ancak böyle bir ruhî ve mânevî derinliğe sahip kimselerin omuzlarında şekillenebilecektir.

İşte Hocaefendi bu ihtiyacı önceden sezinleyerek, zihnî, fikrî ve kalbî muhtemel sapmalara karşı, Sünnî İslâm esasları çerçevesinde İslâm tasavvuf ve mâneviyat ilke ve kavramlarını, yeni ve zengin bir üslûpla yeniden yorumlayarak ele almıştır. Diğer taraftan bugün gerçekten de mâneviyata karşı az çok yabancılaşma, Müslümanlar arasında da kendini hissettirmektedir. Müslümanlar hem Batılı değerlerin, hem de çağdaş maddeci teknolojinin getirdiği müreffeh hayatın meydan okuyuşuyla karşı karşıyalar. Bu süreç pek çok alanda İslâmî kimliği ve Müslüman şahsiyeti ruhî ve mânevî bir dönüşüme

zorlamaktadır. *Kalbin Zümrüt Tepeleri* İslâmî benliği tehdit eden bu tür maddeci ve rasyonelleşme eğilimlerine karşı bir tür sera oluşturmaktadır. Yabancılaşma karşısında dağınıklığa yüz tutmuş fikrî, zihnî ve kalbî süreçleri yeniden geleneğin kalbine ve merkezine çekme çabalarının bir ürünüdür o.

Kalbin Zümrüt Tepeleri; kuru, katı ve şekilci bir İslâm anlayışına karşı, İslâm'ı daha derinde yaşamaya çağrı yapan, "***hikmet ve mârifet***" boyutlu mütevazi bir çabadır. Her şeyi kuru bir akılcılığa ircâ eden, başarı ve verimliliği yalnızca dış yüzeylerde arayan çağın maddeci ve pozitivist telâkkilerine karşı, İslâmî geleneğin derin mânevî ve irfanî tecrübesine dikkat çekmektedir. Erdemin, faziletin ve insan-ı kâmilin kaynağının, bu kuru akılcılıkta ve şekilcilikte değil, bizzat İslâm'ın o uzun geleneği içerisinde mevcut olduğunu göstermektedir. Bu mânevî ve ruhî dönüşümleri tamamlamadan, toplumlar asla erdemli ve faziletli insan yetiştiremeyecektir. Bu açıdan *Kalbin Zümrüt Tepeleri* hem içeriye, hem de dışarıya, yani topyekün insanlığa bir ufuk ve hedef vermektedir.

Kalbin Zümrüt Tepeleri, genel olarak nesir tarzında olmakla birlikte, sûfî şiirden de örnekler sunarak bahisleri daha da şevk verici kılmaktadır. Bilindiği gibi İslâm tasavvufu yalnızca nesir olarak var olmadı. Şiir ve edebiyat olarak da var oldu. Mânevî tecrübe ve duyuşlar çok defa normal ifade ve üslûp kudreti sınırlarını aşarak, insandaki daha yüksek duygu ihsaslarına seslenir. Sûfî şiir, mânevî duyuşların ulaştığı duygusal ve hissî sınırları göstermesi bakımından önemlidir. Hatta denebilir ki pek çok sûfî, özel tecrübe ve müşâhedelerini şiir olarak ifade etmeyi yeğlemiştir. Çünkü şiirin yüksek dil ve ifade kudreti, normal diğer ifade vasıtalarına nisbetle çok daha güçlü, daha heyecan ve şevk vericidir. Ayrıca insanî ve duygusal sınırları aşmak, şiirle daha kolay görünmektedir. Sûfî şairler bir bakıma, aklın insanî duygu ve ifade sınırlarının dar çerçevesini aşabilmek için şiire sığınmışlardır. Burası yüksek duyuş ve ihsasların daha serbest dolaştığı bir alandır.

Gerçekten de şiirde öyle bir ifade kudreti var ki, insan çok defa sayfalarla ancak anlatabileceği bir hakikati, bir mısra ve beyit ile anlatabilmektedir. Geleneksel sûfî edebiyatı nesirle olduğu kadar, şiirle de mânevî tecrübeleri belli esaslara bağlamıştır. Hocaefendi de hem nesir, hem de şiir yazan bir ilim adamıdır. Daha doğrusu o, düşünce ve irfanını nesirle olduğu kadar şiirle de dile getirmektedir. Ayrıca ifade etmek gerekir ki, onun hem konuşma ve hitabet üslûbu, hem de yazı ve nesir üslûbu şiir kadar estetik ve çarpıcıdır.

Yazılarında her cümlenin sonlarında bu şiirimsi havayı görmek mümkündür. *Kalbin Zümrüt Tepeleri*'nde hemen her bahis mutlaka sûfî şiirinden yüksek ihsaslar ve dakik sırlar içeren bir veya birkaç beyit ihtiva etmektedir. Arap, Fars ve Türk mutasavvıflarından oluşmuş oldukça zengin bir sûfî şiir antolojisi sunmaktadır okuyucuya. Fakat burada özellikle ifade etmek istediğim bir husus var ki, bunu yalnızca bir kadirşinaslık olsun diye de değil, içerdiği hakikat olarak da önemli bulmaktayım; Hocaefendi, her hâliyle, ulemâ ve tekye geleneğinin o eşsiz mütevazi anlayışının yaşayan bir âbidesidir. Mevlâna'dan, Câmî ve Şebisterî'ye; Yunus Emre, Niyâzi-ı Mısrî ve İbrahim Hakkı'dan, Alvarlı M. Lütfî Efendi'ye kadar pek çok farklı şiir zevkini *Kalbin Zümrüt Tepeleri*'ne taşımakta ve sûfî bahisleri onlarla nefeslendirmektedir. Ancak, kendisine ait "*Kırık Mızrap*" adlı eserden bir-iki beyitten fazla buraya almamıştır. Oysa "Kırık Mızrap"ta bazı şiirler var ki, gerçekten İslâm'ın ruhî ve mânevî boyutuna ait oldukça yüksek bir dil zevki ve ihsasıyla dile getirilmiş beyitler ihtiva etmektedir. Hatta biz arkadaşlarla Kalbin Zümrüt Tepeleri'ni mütalâa ederken, çoğu zaman bu hususların *Kırık Mızrap*'taki pek çok şiirle beraber okunmasının gerekli olduğu kanaatine dahi vardığımız olmuştu. Çünkü orada, uzun sûfî bahislerin zihni ve idraki yoran birçok ibaresi, bir beyit içinde gayet edîbâne ve vecîzâne dile getirildiğini müşâhede ettik.

Hâsılı sûfî şiir, İslâm mâneviyatının ve sûfî geleneğinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Bazı müsteşriklerin iddia ettiği gibi, şiir; aklî, insanî ve şer'î sınırlardan kaçmanın bir yol ve yöntemi değil, aksine, çözümü ve ifadeyi içeride aramanın bir yolu ve yöntemidir. Evet, gerçekten de şiir bütün dünya edebiyatında, normal ifade ve aklın sınırlarını aşan alegorik bir dil kullanır. Ama bu şiirin genel karakteridir. Onun yüksek ve bediî bir ifade vasıtası olmasının temel sebebi de budur. Ancak İslâm sûfizminde, ne kadar yüksek ve bediî ihsasları ve hakikatleri dile getirirse getirsin, yine de İslâm teşrii sınırları dahilinde kalmak zorundadır ve kalmıştır da.

Hocaefendi'nin bilgi ve mârifet anlayışının en temel özelliklerinden birisi de, onun düşünce sisteminde "*beyan, burhan* ve *irfan*"ın atbaşı gitmesidir. Bu üç boyut, İslâm düşüncesinin ve medeniyetinin de ana karakteristiğini oluşturur. *'Kalbin Zümrüt Tepeleri'*nde de bunu müşâhede etmek mümkündür. En koyu mânevî kavramları, *cezb u incizab* hâlleri, *sekir*, *cem ve fark*, *vücud ve tevhid*, *fenâ ve bekâ*... gibi İslâm tasavvufunda yüksek gerilim oluşturmuş müşâhede ve yorumları tahlil ederken o, hiçbir zaman selîm aklın ve mantığın esaslarını,

genel İslâmî bilgi sisteminin ve Sünnî irfan mebadiinin ana kriterlerini göz ardı etmemiş; büyük bir hassasiyet, dikkat ve temkin ile bu bahisleri bütüncül bir İslâm anlayışı sunacak şekilde ele almıştır. Bu husus elbette erbab-ı basîretin gözünden kaçmayacaktır...

Kalbin Zümrüt Tepeleri, fikrî, zihnî ve kalbî alâkalarımızı esir eden dünyevî ve maddî meşgalelerin alabildiğine yoğunlaştığı bir dönemde bizi yeniden var oluş amacımıza çeken ve bütün beşerî ilgilerimizi öteler ötesine bağlayan, rapteden bir *sohbet-i cânân* meşcereliğidir. Bu öyle bir bağdır ki, her seviyeden mü'mini alâkadar etmektedir. Ama özellikle bütün himmet ve gayretini insanlığa adamış hizmet erlerine belki su kadar, hava kadar lâzım ve elzemdir. Bu hakikati şundan daha iyi ifade edecek bir vak'a var mıdır bilemiyorum. Bir not olarak tarihe düşülmelidir diye düşündüm: Bir arkadaşımızın kendilerine zât, sıfât ve esmâ-i ilâhî ile ilgili yorumlarındaki dikkat, temkin ve derinlikteki o mârifet yüklü havayı, inşâallah diğer esmâ-i ilâhîyi de şerh ederek devam ettirmesi rica ve beklentilerini dile getirmesi karşısında birden kaddi bükülür ve gözleri dolarak*; "Bütün ömrüm hizmette meşguliyetle geçti diyebilirim. Ama sohbet-i cânân açısından bakınca, acaba ömrümü boşa mı geçirdim, diye sürekli hayıflanmışımdır."* demiştir. Evet, muhterem Hocamız kitapta, Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın… gibi bazı esmâyı şerh etmiştir. Umuyoruz ve intizar ediyoruz ki, bu ruhî ve mânevî mârifet zevkini diğer bütün esmâyı da şerh ederek bizlere tattırmaya devam ettirsin. Tarihte nice umut ve beklentilerin, ciltler dolusu vâridâta dönüştüğünü müşâhede etmişizdir. Umarım bu iştiyak ve beklentilerimiz karşılıksız kalmaz.

Son olarak, *Rahmeti Sonsuz (celle celâluhu)*'dan, muhterem müellife sıhhat ve âfiyet içinde daha nice yıllar bereketli bir ömür süreceği geniş lütuflar ve feyizler ihsan etmesini niyaz ediyoruz. Ancak yine ciddî bir arzu ve iştiyak içinde umuyoruz ki, Muhterem Hocamız, irfan ve mârifet yolcularına yönelik hazırladığı bu ruhî ve mânevî haritayı, daha birçok yeni bahislerle devam ettirsin inşâallah. Allah kalbine, irade ve kalemine güç ve kuvvet versin. Bizleri de bu bereket kaynağından gani gani istifade ettirsin. Belki de ve elbette bu fakirin beklenti ve heyecanı tek başına bir şey ifade etmez. Ama o umumî dua ve ihtiyacı hissedecek geniş yürek onda mevcut, bunu biliyoruz. Umuyor ve ümit ediyoruz ki şâirin; *"Bu yol ıraktır, menzili çoktur, derin sular var."* mısralarında dile getirdiği bu irfan yolculuğunda, bizleri yolsuz ve haritasız bırakmayacaktır. Bizim sesimiz yetmese de, gelecek neslin, büyük ruh

mimarlarının beklentilerinin tesiri duyulacaktır. Dua ve yüksek himmetlerini esirgememesi dileğiyle…

M. Enes Ergene
İstanbul-2005

1 Müslim, *îmân* 1; Tirmizî, *îmân* 4; Ebû Dâvûd, *sünnet* 17; Nesâî, *îmân* 6.

2 Bkz.: M.F. Gülen, *Ruhumuzun Heykelini Dikerken* s.88.

Tasavvuf

Tasavvuf; sofî ve mutasavvıfların Hakk'a ulaşma yollarına verilen bir isimdir. Tasavvuf, hakikat yolunun nazarî yanını, dervişlik de amelî cephesini ifade eder. Ayrıca, tarikatın nazarî tarafına *"ilm-i tasavvuf"*, amelî yanına da *"dervişlik"* denilmiştir. Erbâb-ı hakikatten bazılarına göre tasavvuf, Cenâb-ı Hakk'ın insanı nefis ve enaniyet cihetiyle öldürmesi ve envâr-ı zâtiyesiyle ayrı bir diriliğe ulaştırmasıdır. Diğer bir ifadeyle, insanı kendi iradesiyle yok edip, irade-i hâssası ve ihtiyâr-ı ehadiyesiyle hareket ettirmesidir. Tasavvufa bir diğer yaklaşım ise, insanın her türlü ahlâk-ı zemîmeyi gidermesi ve ahlâk-ı âliyeyi ikame etmesi istikametinde sürekli mücahede ve murâkabe şeklindedir.

Tasavvuf mevzuunda Hz. Cüneyd'in ifadesi; *"fenâ fillâh"* ve *"bekâ billâh"*ı hatırlatır mahiyettedir. Şiblî'nin sözleri ağyâr endişesine kapılmadan maiyyet-i ilâhiyede bulunabilme şeklinde hulâsa edilebilir. *Ebû Muhammed Cerîr*'in beyanı ise, her zaman kötü huylara karşı tavır almak ve ahlâk-ı haseneyi avlamak, sözleriyle özetlenebilir.

Tasavvufu, eşya ve varlığın ruhuna nüfûz etmek, hâdiseleri mârifet eksenli yorumlamak ve Cenâb-ı Hakk'ın her icraatını O'nu rasat etmeye bir menfez kabul edip, kemmiyet, keyfiyet ve tasavvurlar üstü bir iç müşâhede ile, ömrünü, O'nu temâşâ edebilme peşinde geçirmek ve her hâlükârda O'nun, bizi görüyor olduğu mülâhazasıyla hep iki büklüm yaşamak, diye yorumlayanlar da olmuştur.

Bu ayrı ayrı tariflerden şöyle toplu bir netice çıkarmak da mümkündür: *Tasavvuf*, bir ölçüde beşerî sıfatlardan sıyrılıp, melekî vasıflar ve ilâhî ahlâka bürünerek, mârifet, muhabbet ve zevk-i rûhânî yörüngeli yaşamaktır.

Tasavvufun esası, zâhiren şeriat âdâbına riayet, bâtınen de o âdâba vukuftur ki, bu iki kanadı sıhhatli kullanan sâlik, zâhirde olan ahkâmı bâtından görür, bâtında olan ahkâmı da zâhirde duyar ve yaşar. Böyle bir müşâhede ve duyuş sayesinde o, hedefe hep edeple yürür ve ona yakın dolaşır.

Tasavvuf, mârifet-i rabbâniyeye açık bir yol ve bir ciddiyet mesleğidir. Onda laubalilik ve hezlin yeri yoktur. Nasıl olabilir ki, o mesleğin esası, çiçek-kovan arası gelip giden arılar gibi sürekli mârifet nakşetmeye.. ağyârdan kalbi temizlemeye.. nefsi tabiî temayüllerinden alıkoymaya.. bedenî ve cismanî arzulara karşı olabildiğince kapanmaya.. her zaman rûhâniyata açık bulunmaya.. ömrünü, Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'ın çizgisinde sürdürmeye.. Hakk'ın istekleri karşısında kendi murâdâtından vazgeçmeye.. Hakk'a intisabı en büyük

pâye bilip O'nun huzurunu soluklamaya dayanır.

Burada, tasavvufun; temeli, mevzuu, faydası, esası ve erkânı üzerinde durmak da icap eder:

Tasavvufun temeli, dinin esaslarına sımsıkı sarılıp, emir ve yasaklarına da hassasiyetle riayet ederek, açlığa, uyanıklığa mülâzemette bulunup, elden geldiğince nefsin haz duyduğu şeylerden mücânebettir.

Tasavvufun mevzuu; insanın, kalbî ve ruhî hayat seviyesine çıkarılması, kalbin tasfiyesi ve letâifin merci-i aslîlerine yönlendirilmesidir.

Tasavvufun faydası; insanın melekî yanlarının inkişaf ettirilmesi, icmâlî ve mübtediyâne imanın bir kere de keşfen ve zevken duyulup yaşanmasıdır.

Tasavvufun esası; ibadet ü taate devamla, sathî olan kulluk şuurunun, derinleştirilerek insan tabiatının önemli bir yanı hâline getirilmesi ve insan için ikinci bir fıtrat sayılan ruhanîliğin elde edilmesiyle, dünyanın kendisine ve bizim heveslerimize bakan fâni yüzüne karşı bütün bütün kapanarak, ukbâya ve esmâ-i ilâhiyeye bakan çehresine uyanmaktır.

*Tasavvufun erkânı*na gelince, onları da şöyle sıralamak mümkündür:

1. Nazarî ve amelî yollarla hakikî tevhide ulaşmak..
2. Hz. Kelâm'ı dinleyip anlamanın yanında Hz. Kudret ve İrade'nin emirlerini de okuyup temâşâ etmek..
3. Hak sevgisiyle dolup-taşmak ve O'ndan ötürü de, bütün kâinata "mehd-i uhuvvet" nazarıyla bakarak herkesle ve her şeyle hüsn-ü muaşerette bulunmak..
4. Her zaman îsâr ruhuyla hareket ederek, elden geldiğince başkalarını nefsine tercih etmek..
5. Murad-ı ilâhîyi kendi muradâtının önünde tutarak, ömrünü "fenâ fillâh", "bekâ billâh" zirvelerinde sürdürmeye çalışmak..
6. Aşk u vecd ve cezb ü incizaba açık bulunmak..
7. Simalarda sineleri duyup anlamak ve hâdiselerin çehresinde ilâhî esrarı okumak..
8. Mânevî sefer niyetli ve hicret mülâhazalı uhrevîlikleri çağrıştıracak yerlere seferler tertip etmek..
9. Meşru dairede zevk ve lezzetlerle iktifa edip, gayr-i meşru daireye adım atmama mevzuunda kararlı olmak..
10. Tûl-i emel ve onun menşei olan tevehhüm-ü ebediyete karşı sürekli

mücadele ve mücahede içinde bulunmak..

11. Dine hizmet ve bütün insanlığı Hakk'a ulaştırma yolunda bile olsa, kurtuluşun, yakîn, ihlâs ve rıza yolundan geçtiğini bir an dahi hatırdan çıkarmamaktır.

Ayrıca bu hususlara şunları da ilave edebiliriz: Zâhir ve bâtın ilimlerle mücehhez olma ve bir kâmil insanın rehberliğine sığınma.. bu son iki husus Nakşîler arasında ayrı bir önem arz eder.

Burada *"tasavvuf"* deyip, tasavvuf düşünüp, tasavvufu yazarken, dervişlik ruhunun icmalî mânâsını ihtiva eden; ve ahlâk, edep, zühd kitaplarının da esası sayılan, hatta bir mânâda kalblerin Hakikat-i Ahmediye ile iltika noktası kabul edilen, seyr u sülûk-i ruhanînin işaret kristalleri de diyebileceğimiz aşağıdaki hususlara temas etmeden geçemeyeceğiz:

Bu hususların başında, *"Benim gözlerim uyur, ama kalbim uyanıktır."*[1] beyanıyla irtibatlandıracağımız.. ve *"İnsanlar uykudadırlar, öldükleri zaman uyanırlar."*[2] beyanına esas teşkil eden "yakaza" gelir. Sonra da onu tevbe, inâbe, muhâsebe, tefekkür, firar, i'tisam, halvet, uzlet, hâl, kalb, hüzün, havf, recâ, huşû, zühd, takva, vera', ibadet, ubûdiyet, murâkabe, ihlâs, istikamet, tevekkül, teslim, tefvîz, sika, huluk, tevazu, fütüvvet, sıdk, hayâ, şükür, sabır, rıza, inbisat, kasd, azim, irade, mürîd, murad, yakîn, zikir, ihsan, basîret, firaset, sekîne, tuma'nîne, kurb, bu'd, mârifet, muhabbet, aşk, şevk, iştiyak, cezbe, incizap, dehşet, hayret, kabz, bast, fakr, gınâ, riyâzât, tebeddül, hürriyet, hürmet, ilim, hikmet, himmet, gayret, vilâyet, seyr, gurbet, istiğrak, gayb, kalak, vakit, safâ, sürûr, telvin, temkin, mükâşefe, müşâhede, tecellî, hayat, sekr, sahv, fasl, vasl, fenâ, bekâ, tahkîk, telbîs, vücud, tecrîd, tefrîd, cem', cem'ü'l-cem' ve tevhid takip eder ki, bu kitapçıkta icmalî mânâlarıyla dahi olsa, bunları tanımanın mümkün olabileceğini düşünüyoruz.

Her şeyin doğrusunu yalnız Allah (celle celâluhu) bilir ve doğru yola hidayet etmek de O'na mahsustur.

1 Buhârî, *teheccüd* 16, *teravih* 1; Müslim, *salâtü'l-müsâfirîn* 125.

2 Hz. Ali ve Süfyan es-Sevrî gibi bazı İslâm büyüklerine dayandırılan bu söz için bkz.: Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 7/52; Aliyyülkârî, *el-Masnû'* s.199.

Menşei İtibarıyla Tasavvuf

İslâmî ilimler tarihine göre, ilk devirlerde şer'î hükümler yazılmıyordu. Bu hükümlerin, itikat, ibadet, muamelata ait bölümleri çok tekrar edilmesi ve pratikle de desteklenmesi sayesinde çokları tarafından ezberleniyor ve hatırlarda kalabiliyordu. Bu açıdan şer'î hükümlerin toparlanıp bir araya getirilmesi çok da zor olmamıştı/olmuyordu. Zira, yapılan şey bir mânâda hayatımızın veya hafızalarımızda yaşattığımız şeylerin kompoze edilip kâğıtlara dökülmesi gibi bir şeydi. Bir diğer zaviyeden de, yukarıdaki ilim dalları, her Müslümanın mutlaka meşgul olması lâzım gelen hayatî meselelerden olduğu için, ilim adamları, ilk önce dinin bu bölümlerini ele alıp, hemen her kısımla alâkalı kitap ve risaleler yazarak, hafıza ve sadırlarındaki gerçekleri tedvin etmekle işe başladılar. Fakihler, fıkhın kitaplaştırılması, hadisçiler Sünnet'in hıfz ve tesbiti, kelâmcılar akaid meselelerinin tarsîni, tefsirciler Kur'ân ve Kur'ânî ilimlerin telifiyle meşgul olup, her biri kendi sahasında cihanpesendâne gayretler sarf ederek yüce İslâm dininin hakikatlerini, hem de herhangi bir iltibasa meydan vermeyecek şekilde tesbit edip ortaya koydular. Bu arada, Hakikat-i Ahmediye'nin ruhanî yönüne daha fazla ihtimam gösteren mutasavvıfîn de, yine aynı kaynaklara dayanarak, tasavvufla alâkalı gerçekler üzerinde durup, insanın özü, varlığın esası ve mâverâsı, insan ve kâinatın mahiyet ve iç yüzleri gibi konuları işleyip sürekli nazarları eşyanın perde arkasına çevirmeye çalıştılar; çalıştı ve tefsircilerin yorumlarına, hadisçilerin rivayetlerine, fakihlerin içtihad ve istinbatlarına; kendi riyâzâtlarını, ruhî hayatlarını, kalbi tasfiyelerini, nefsi tezkiyelerini, hâsılı, dini bir bütün hâlinde duyma, yaşama zevk ve anlayışlarını da ilave ederek farklı ekoller geliştirdiler. Bu sayede, zâhidlerin zühdü, âbidlerin ibadeti, erbâb-ı vera'ın dinî hassasiyeti, muhlislerin incelik ve duyarlılığı, muhiblerin aşk u şevki, fakirlerin acz ü fakr mülâhazası... gibi kalbin aksiyonlarıyla alâkalı ve tamamen amelî esaslara dayalı olan İslâm'ın ruhî hayatı, ilmî bir mahiyet alarak, kendine göre metodu, mesleği, meşrebi, mevzuu, kaideleri ve ıstılahları ile tasavvuf ilmi şeklinde vücuda geldi ki, bugün değişik şubeleriyle bir kısım farklılıklar arz etse de, temeli itibarıyla Hakikat-i Ahmediye'nin özü, usâresi olduğunda şüphe yoktur.

Ne var ki, bazı dönemler ve bazı şahıslar itibarıyla, aslında bir hakikatin iki ayrı yüzünden ibaret olan şeriat-ı garrânın ahkâmı ile, murâkabe, riyâzât, mücahede gibi ruh-u şeriat birbirinden ayrı zannedilerek, bunların birinin

zâhirperestlik, diğerinin de bâtınîlik vehmiyle birbirine düşman gibi tavır aldıkları da bir gerçektir. Vâkıa bu ayrılık, biraz da, zâhir-i şeriatın, fakihler, müftiler tarafından; diğerinin de mutasavvıflarca temsil edilmesiyle destekleniyor gibi görünse de, buna, herkesin mizacına daha uygun olanı öne çıkarması şeklinde bakmak da mümkündür.

Fakihler, muhaddisler, müfessirler mebde itibarıyla, ta Devr-i Risaletpenâhî'ye dayanan bir kısım usûl ve kurallara göre Kur'ân ve Sünnet'e müracaat ederek, kendi sahalarında önemli eserler ortaya koydukları gibi, mutasavvıflar da yine Kitap ve Sünnet'e başvurarak, bu ana kaynaklardan riyâzât, mücahede, murâkabe, hâl ve makamla alâkalı içtihad edip ortaya koydukları meselelerin yanında, kendi ruhanî hayatlarını, aşklarını, şevklerini, iştiyaklarını, vecdlerini, cezbelerini, incizaplarını da kaydederek zâhirperest buldukları insanları bu yöne kanalize etmeye çalışmışlardır.

Aslında her iki tarafın maksadı da, ilâhî emir ve yasaklara riayet ederek Allah'a ulaşmaktı ama, bazen yol muvazenesi şer'î ölçülere göre kurulamadığından, ifratlara, tefritlere giriliyor ve şimdilerde var gibi gördüğümüz ayrılıklara sebebiyet veriliyordu. Oysaki, temelde herhangi bir ayrılık söz konusu olmadığı gibi, dinin böyle ayrı ayrı ünitelerinin müstakillen tedvin ve temsili de ayrılık demek değildi. Fıkıh ilminin ibadet ve muamelata ait hükümlerle meşgul olmasına, yani insanın fikrî ve amelî davranışlarını zapturapt altına alıp düzenlemesine mukabil; tasavvufun, ruhu terbiye, kalbi tasfiye, nefsi tezkiye etme çizgisinde, insan hayatını, kalb ve ruh seviyesine yükseltme gayretleri kat'iyen ayrılık değildir. Ayrılık olması bir yana, bunlardan her biri, şeriatın önemli bir cephesini ikame etmeyi üzerine almış bir üniversitenin fakülteleri hükmündedir. Bunlar öyle fakültelerdir ki, üniversite mahiyetindeki küllün tamam olması biraz da bunların tamamiyetine bağlıdır. Zaten bunlardan biri, insanın nasıl ibadet edeceğini, ibadet için nasıl temizleneceğini, namazı nasıl kılacağını, orucu nasıl tutacağını, zekâtı nasıl vereceğini, muamelelerinde hangi esaslara uyacağını anlatıyor; diğeri de, daha çok, bütün ibadet ü taat ve muamelatın, kalb ve ruhla alâkası üzerinde duruyor, şeklî insaniyetten sîret ve mânâdaki insaniyete sıçrama yollarını araştırıyor ve insan-ı kâmil olmaya giden yolları salıklıyordu. Bu itibarla da, bunlardan hiçbirinin ihmale tahammülü yoktu...

Gerçi, bazı nâkıslar biraz ileri giderek, fıkıh ve sünnetle iştigal edenlere "zâhir erbâbı", "rüsûm ulemâsı" demişler ise de, kâmil mutasavvıflar her

zaman, şeriatın temel prensiplerini esas almış, Kitap ve Sünnet'e göre geliştirdikleri usûl ve metodlarla, ortaya attıkları her düşünceyi onun atkıları üzerine bir dantelâ gibi işlemiş ve temel kaynaklara bağlılıkta aslâ kusur etmemişlerdir. el-Muhâsibî'nin *"el-Vesâyâ"* ve *"er-Riâye"*si, el-Kelâbâzî'nin *"et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf"* u, et-Tûsî'nin *"el-Lüma'"*ı, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *"Kûtü'l-Kulûb"*u, el-Kuşeyrî'nin *"er-Risâle"*si bu sadefin incilerinden sadece birkaçı.. bunlar arasında, nefsi hesaba çekmek ve tezkiye etmek gibi tek mevzu etrafında örgülenen eserler olduğu gibi, müteaddit mevzuları bir araya getirerek hacimli kitaplar telif edenler de olmuştur. Nihayet bütün bu devâsâ kametlerden sonra, Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâlî gelerek *"İhyâu Ulûmi'd-Dîn"* eser-i mübeccelini yazıp, tasavvuf yolunun bütün âdâp, erkân ve ıstılahlarını bir kere daha gözden geçirerek, umum meşâyihin kabulüne mazhar hususları tesbit ve tenkidi gerekenleri tenkit edip, birbirinden ayrı görünen bu iki mübarek akımı bir defa daha buluşturmuş ve kaynaştırmıştır. Öyle ki, ondan sonra gelen pek çok mutasavvıf, kendi ilimlerini, şer'î ilimlerin bir levni, bir buudu bularak, her yerde birlik ve beraberlik soluklamaya başlamış.. ve o güne kadar "ulemâ-i rüsûm" deyip hafife aldıkları insanlarla kaynaşıp bütünleşmiş.. ve bilhassa, tasavvuf mesleğinde, daha farklı yorumlanan, hâl ilmi, hâtır ilmi, yakîn ilmi, ihlâs ilmi, ahlâk ilmi ve daha pek çok vicdanî ve zevkî gerçekleri medreseye taşıyarak, zâhir ulemânın da, erbâb-ı tasavvufun da üzerinde mutabakata varacakları bir hayli müşterekler bulmuşlardır.

Tasavvuf; bâtın ağırlıklı bir ibadet yolu olması ve şer'î hükümleri de ruhî yanları, kalb üzerindeki tesirleri ve vicdanda tebellür eden derinlikleri itibarıyla ele almasından ötürü, başka mesleklere göre biraz daha ledünnî, engin ve zor anlaşılır olsa da, çıkış noktası ve hedefi açısından, Kitap ve Sünnet kaynaklıdır ve İslâmî yolların hiçbirine münâfî de değildir. Münâfî olmak şöyle dursun, diğer bütün şer'î ilimler gibi o da Kitap, Sünnet ve selef-i salihînin safiyâne içtihadlarını esas alarak, hep ilim, mârifet, yakîn, ihlâs ve ihsan ruhu gibi hakikatler üzerinde durmuştur.

Tasavvufu; bâtın ilmi, esrâr ilmi, ahvâl ve makamât ilmi, sülûk ilmi, tarikat ilmi gibi bir kısım farklı unvanlarla ifade etmek, onun şer'î ilimlerden ayrı olduğu mânâsına gelmez; bu ad ve unvanlar, asırlar ve asırlar boyu, şeriatı yaşama zevkinin farklı mizaç ve meşrepler tarafından değişik şekilde duyulup hissedilmesinden kaynaklanmıştır. Tasavvufçuların nokta-i nazarlarını ve şeriat

hâdimlerinin düşünce ve istinbatlarını esasta birbirinden farklı göstermek, işi çarpıtmak sayılır. Vâkıa, her zaman bir kısım mutaassıp tasavvufçular bulunduğu gibi, öteden beri bir kısım zâhirperest fakihler, muhaddisler, tefsirciler de olagelmiştir. Ne var ki, bu müfrit ve mufarritlere nisbeten sırat-ı müstakîm erbabı hep ekseriyeti teşkil etmiştir. Buna binaen, bir kısım fakihlerin sofîler hakkında, bir kısım sofîlerin de fakihler hakkında yakışıksız söz ve düşüncelerine bakarak, bu iki ehl-i hak cephe arasında ciddî bir münaferetin varlığına hükmetmek kat'iyen yanlıştır. Zira, her zaman kavga çıkarıp, kavgaya karışanların sayısı, müsamaha ve afv u safh yolunda olanlara nisbeten deryada katre kalmıştır.

Aslında bunun böyle olması da gayet tabiîydi; çünkü her iki tarafın başvurduğu kaynak da aynıydı.. fukahâ, şer'î hükümlerde Kitap ve Sünnet'e müracaat ettikleri gibi, mutasavvıfîn de aynı kaynaklara dayanıyordu.

Zaten tasavvufun ısrarla üzerinde durduğu esaslar da, fıkhın ve fukahânın mesleğinden çok farklı değildi. Genelde her iki cephe de, amel-i salih ve dürüst muamele üzerinde duruyordu. Ayrıca sofîler, a'mâl-i hasene, tehzîb-i ahlâk ve tezkiye-i nefis gibi konulardan da bahsediyorlardı ki, vicdan ancak a'mâl-i hasene vasıtasıyla mârifet-i ilâhiyeye uyanabilir.. insan bu sayede ihlâs ve rıza yoluna yönelebilir; yönelir ve şer'î her meseleyi derin bir ibadet neşvesi içinde yerine getirebilecek seviyeye yükselebilir. Zira, bu sayede artık, gönülden içeri ayrı bir gönül, irfandan sonra farklı bir irfan ve lisandan öte ayrı bir lisan hâsıl olmuştur.

Evet, a'mâl-i saliha ve güzel ahlâkla daha bir netleşen lâhutîlik tahakkuk zirvesine ulaşır.. mücahede-i nefis, halvet, zikir ve murâkabe yoluyla hicaplar münkeşif olur ve varlığın perde arkasına ıttılâ ile, icmalî iman bir kere de zevk ve keşifle pekiştirilerek âdeta şuhûdî bir yakîn hâlini alır.

Sofî

Sofî kelimesi, tasavvuf ehli olanlar için kullanılan bir tabirdir. Bu kelimeyi "sûfî" şeklinde kullananlar da vardır. Zannediyorum bu farklı kullanım, biraz da kelimenin menşeinden kaynaklanmakta. Onun 'sof'tan, 'sofus'tan, 'safâ'dan, 'safvet'ten geldiğine kâil olanlar veya dindarlıktan kinaye olduğunu düşünenler *"sofî"*; 'sûfân', 'sûfâne' veya 'suffe'den geldiğini iddia edenler, ve ayrıca 'softa' mânâsına gelen 'sofu'dan ayırmak isteyenler de *"sûfî"* şeklinde kullanmışlardır.

Erbâbının, sofîyi tarif sadedinde şu ifadeleri meşhurdur:

Sofî; kalbî hayatı açısından saflaşmış ve iç âlemi itibarıyla berraklığa ermiş *"hak yolcusu"* demektir.

Sofî; Cenâb-ı Hakk'ın kendisi için seçip intihap buyurduğu; intihap buyurup onu nefsinin tesirinden kurtararak duruluğa erdirdiği iddiasız "hak eri" demektir.

Sofî; mahviyet ve tevazuuna nişâne, iç huzuru ve gönül rahatlığıyla "sûf" (yün) giyip sevgiyi seven ve ona, onun Sahibine cefâ tattırmayan; dünyanın, dünyaya ve hevesatımıza bakan yanlarıyla ona aldırış etmeyen Hakikat-i Ahmediye yolunun yolcusudur. Evet, sûfîlerin sûf giymeleri, giyinişlerine izafe edilen bir isimle anılarak kendilerine "mutasavvıf" denmesi, onların hâllerini, özlerini ve tavırlarını nazara vermek içindir. Çünkü sûf giymek, öteden beri peygamberlerin, onlara uyanların ve her zaman kendilerini ibadete verenlerin şiârı olagelmiştir.[1] Eğer, gerçekten peygamberler ve onların havarilerinin giydikleri yün ise, "sûfî" kelimesinin, "sûf"a nisbetinin doğru olduğunu söyleyebiliriz.

Sofî; nefsanî bulanıklıklardan sıyrılıp özüne ermiş ve beşerî bütün küdûrâttan arınarak lâhutîleşmiş, gerçek insanlığa yükselme yolunun şehsuvarı demektir.

Sofî; Ehl-i Suffe'ye benzeme gayretinden ötürü bu nâm-ı celîli alan ve ömrünü o ismin hakkını vermeye bağlamış ideal gönül erinin adıdır.

Sofî kelimesinin "sâf"tan müştak olduğunu da söyleyenler olmuştur; iştikak hatası mahfuz, sürekli Hak karşısında kemerbeste-i ubûdiyet içinde bulunmaları açısından, sakat bir asıldan da gelse, düşündürücü bir fasıl gibi görünmektedir. Gerçi himmetlerinin yüksekliği ve kalblerinin sürekli Allah'a müteveccih

olması, onların her zaman bu mevkiin erleri olduğunu gösterir ama, “sâf”tan sûfînin iştikakı yanlıştır. Sofînin; Rumca “hikmet” mânâsına gelen “sofîya” kelimesinden veya Yunanca “sofus”tan geldiğini iddia edenler de olmuştur. Fakir bunun, yabancıların bir yakıştırması olabileceği kanaatindeyim; o kanaatteyim, sofîlerin pek çoğu hikmet erbâbı olsa bile…

İslâm tarihinde ilk sofî lakabını alan, büyük zâhid Ebû Hâşim el-Kûfî’dir.[2] Bu zat, hicrî 150 senesinde vefat ettiğine göre, sofî tabirinin hicrî ikinci asırda ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu demektir ki, sofî kelimesinin böyle hususî bir mânâda kullanılması ashab ve tâbiûn-u kirâm efendilerimizden sonra olmuştur.

Bir sistem olarak, zâhid Ebû Hâşim’le tanıdığımız sofîlik, ilk zuhuru itibarıyla, Peygamberimiz ve arkadaşlarının yaşayışlarındaki sadelik çizgisinde, dünya cihetiyle dünyaya karşı ciddî bir tavır içinde, sürekli rakâik ve ölüm ötesi hâdiselerle irtibatlı, tamamen kalb ve ruh insanlarının mesleğiydi. Bu itibarla da o, hep ruhanî hayatın emrinde oldu. Sofîlik, çıkış gayesi açısından, kalbi Hakk’a bağlamak ve sineyi aşk u muhabbetle dağlamaktan ibaretti. Ayrıca, hakikî sofîler tarih boyu “hüsn-ü huluk” ve “edep” dedi, peygamberler yolunu takip ettiler. Her meslek gibi onda da bir kısım inhirafların ve çarpıklıkların yaşandığı devirler olmuştur. Ne var ki, sadece inhiraflara ve çarpıklıklara bakarak bu saf gönüller mesleğini karalamak da insafsızlık olsa gerek.

İmam Kuşeyrî, kendini ruhanî hayata salan sofîlerden bahsederken özetle şöyle der:[3] Müslümanlıkta büyüklüğün unvanı olarak, Allah Resûlü’ne arkadaşlık unvanından daha büyük pâye yoktur. Bu mazhariyet başka dönem insanlarıyla paylaşılmayacak kadar büyük bir mazhariyettir. Bundan sonra en büyük nâm ve pâye ise, Allah Resûlü’nün ashabını görüp tanıma bahtiyarlığına ermişlerin unvanı olan “tâbiûn” unvan-ı celîlidir. Bu kadri yücelerden sonra da tâbiûnla buluşup görüşme mutluluğuna ermişlerin nâm-ı celîlü’l-kadri olan “tebe-i tâbiîn” gelir.. bu üç aydınlık zümrenin gurûbuna ve bu arada bir kısım fitnelerin zuhuruna muhâzî olarak da fıkıh cephesinde fakihler, hadis cephesinde muhaddisler, akaid cephesinde muhakkikîn-i mütekellimîn çok önemli misyonlar eda ettikleri gibi, İslâm’ın ruhî cephesinde de en önemli gelişmeleri sofîler gerçekleştirmişlerdir.

Sofîler, hayat tarzları itibarıyla fevkalâde dürüst, olabildiğince sade, her türlü karışıklıktan âzâde, bedenî zevk u safâ ve cismanî tutkulardan uzak, zâhidlik, fakirlik ve nâsikliğin yükseltici ikliminde ömür sürdürmeye kilitli,

Peygamber Efendimiz ve güzîde İslâm büyüklerine benzemeye kararlı öyle dengeli insanlardır ki, onları bu evsâf-ı âliyeleriyle ne eski hekim ve filozofların devamı kabul etmek ne Hıristiyan mistiklerle irtibatlandırmak ne Hint fakirizminin bir kolu saymak ne de günümüzdeki bir kısım mehâbet ve mehâfet bilmez laubalilerle aynı görmek mümkündür. Bir kere tasavvuf, ilk zuhuru ve temsilcileri itibarıyla, kalbin iç yüzü, eşyanın perde arkası ve varlığın sinesindeki gizli esrârın ilmi kabul ediliyordu; sofî de bu ilmin talebesi ve bu yolun nihayetine ulaşmaya kararlı süvarisi. Bu süvari bütün bir ömür boyu her insan için ideal bir ufuk sayılan "insan-ı kâmil" olma zirvesine koşacaktı. Bu, Nâmütenâhî'ye ulaşma cehdiyle bitmeyen bir yolculuk, tükenmeyen bir azim ve herhangi bir beklentiye girmeden tevakkufsuz sürdürülen bir maratondu. İşte hakikî tasavvuf bu, sofî de bu muhtevanın mübarek temsilcisi büyük kahraman! Meseleye böyle yaklaşılınca, sofînin filozoflarla, mistiklerle, yogilerle hiçbir münasebeti olmadığı gibi, tasavvufun da mistisizm, yogizm ve felsefeyle uzaktan-yakından alâkası olmadığı kendi kendine ortaya çıkar.

Vâkıa, İslâm'ın zuhurundan evvel, Yunan ve Hint filozofları da tasfiye yolunda yürümüş ve sofîlerin yaptıklarına benzer mücahedede bulunmuşlardı ama; bu iki yol, öz ve esas açısından birbirinden çok farklı şeylerdi. Bir kere sofiye, tasfiyesini, zikir, ibadet ü taat, nefis muhâsebesi, tevazu ve mahviyet esaslarına bağlı olarak gerçekleştiriyor, sonra da âhir ömrüne kadar bu çizgisini korumaya çalışıyordu. Eğer filozofların tasfiyesine de tasfiye denecekse, o "keyfemâyeşâ" bir tasfiye idi.. bu tasfiyenin içinde ibadet ü taat, nefis murâkabesi, tevazu ve mahviyet bulunmadığı gibi, hemen her zaman gaflet ve benliğin küstahlaştırılması söz konusu idi.

Sofiye, başlıca iki gruba ayrılır:

1. İlim yörüngeli hareket edip, mârifet kanatlarıyla vuslat arayanlar.

2. Mücerred zevk, vecd ve keşif yolunda gidenler.

Evvelkiler, ilim ve mârifet kanatlarıyla "seyr ilallah", "seyr fillâh" ve "seyr anillâh" ufuklarında bitmeyen bir yolculuk yaşar ve ömürlerini "Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh"ın üveyikleri olarak sürdürürler.. varlığın içinde müşâhede ettikleri her tebeddül, her tagayyür, her tekevvün onlara Hz. Kudret ve İrade'den yüzlerce mesaj sunar, her hâdise onlara ayrı ayrı dillerle çok farklı nağmeler fısıldar.

İkincilere gelince, bunlar da, seyr u sülûk ve zühdlerinde ciddî olmakla beraber, keşif, keramet, zevk, vecd, tevâcüd peşinde olduklarından zaman zaman hedeften zuhûl ile "kurb" ikliminde "bu'd" yaşayabilirler. Birinci yol, Kur'ân'ın rehberliği altında yürüyen vilâyet-i kübrâ temsilcilerinin yolu; ikinci yol ise, temelde Kur'ân ve Sünnet yörüngeli olsa da, yer yer arzular, hisler, beklentiler öne çıktığından önceki yol kadar selâmetli değildir.

Ayrıca sofîler, kendi aralarında insanları üçe ayırırlar:

*Birinci sınıf*a *"kâmil ve vâsıl"* insanlar derler ki, bunlar da kendi içlerinde iki kısma ayrılır: Biri umum enbiyâ-i izâm ve rusül-i kirâm hazerâtı, diğeri de onlara mütâbaat ve inkıyadla Hakk'a vâsıl olmuş kümmelîndir. İşte, kendi istidatlarının arşı itibarıyla gerçek kâmil insanlar da bunlardır. Bunlardan bazıları kendi nefsinde kâmil ve vâsıl olmakla beraber mürşid olmayabilir. Hatta, bazı vâsıllar, vuslatı tamamladıktan sonra, bir daha da cem' ve hayret bahrinin dalgalarından kurtulamaz ve ilelebed duyguları ve düşünceleriyle orada müstehlik kalırlar. Dolayısıyla da bunların nâsût âlemiyle münasebetleri bütün bütün kesilir ve irşad imkânını elde edemezler.

*İkinci sınıf*a *"sâlik"* derler; bunlar da yine iki kısma ayrılır: Birinci kısım, sadece Allah tâlipleri olup hem dünyayı hem de ahireti düşünmeyenlerdir. İkinci kısım ise, ahiret ve Cennet'in tâlibi olmakla beraber meşru dairede dünyayı da isterler ki, bunlar da zâhidler, âbidler, âcizler ve fakirlerdir. Bunların aczleri, fakrları Allah'la (celle celâluhu) münasebetleri açısındandır.

*Üçüncü sınıf*a gelince, bunlar, bütün bütün dünyaya hasr-ı himmet ettiklerinden, sofiye onlara *"mukîmîn"* der ki, bunlar, eşrâr ve ashab-ı şimalden bir kısım bahtsızlarla hiçbir şeyi görmeyen, işitmeyen, anlamayan tali'sizlerdir.

Ayrıca bu üç sınıftan ilklere *"mukarrabîn"*, ikincilere *"ashab-ı yemîn"*, üçüncülere *"ashab-ı şimal"* diyenler de olmuştur.

1 Bkz.: Buhârî, *libâs* 11; Müslim, *îmân* 268-269, *taharet* 79.

2 el-Kannûcî, *Ebcedü'l-ulûm* 2/154.

3 el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* s.379.

Tevbe, İnâbe ve Evbe

Hataları itiraf edip pişmanlıkla kıvranmak, fevt edilen sorumlulukları yerine getirerek, yeniden toparlanıp Cenâb-ı Hakk'a yönelmek şeklinde ilk küçük yorumları ile tanıyacağımız tevbe; hakikat ehlince, duyguda, düşüncede, tasavvur ve davranışlarda Zât-ı Ulûhiyet'e karşı içine düşülen muhalefetten kurtulup, O'nun emirleri ve yasakları zaviyesinden, yeniden O'nunla muvafakat ve mutabakata ulaşma gayretidir. Tevbe, sırf bir şeyin vicdanda kerih görülmesinden dolayı, o şeye karşı tiksinti duyulması, terk edilmesi değildir. O, Allah'ın sevmediği, istemediği şeylerden –aklın zâhirî nazarında güzel görünse, yararlı olsa da– uzaklaşıp Hakk'a rücû etmektir.

Bir de "tevbe" sözcüğüne "nasûh" kelimesi ilave edilerek *"tevbe-i nasûh"* şeklinde kullanılır ki, o da, bir tevcihe göre, "en hâlis, en sâfi, en içten" anlamına, diğer bir tevcihe göre de, "yırtığı, söküğü dikip kapayan, bozulanı ıslah eden ve hiçbir gedik bırakmayacak şekilde onaran tevbe" mânâsına gelir. Yukarıdaki hususların bütününü birden nazara alınca *"tevbe-i nasûh"*; "hüsn-ü niyet, hulûs-u kalb ve hayır mülâhazasıyla, ferdin kendi adına ve tabiî seviyesine göre, hâlis, ciddî, yürekten tevbede bulunması, dolayısıyla da başkalarına, tıpkı nasihat ediyor gibi hüsn-ü misal teşkil etmesi" mânâlarına gelir ki, Kur'ân-ı Kerim'de, gerçek tevbeden söz edilirken: يَٓا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللّٰهِ تَوْبَةً نَصُوحًا *"Ey iman edenler, Allah'a tevbe-i nasûhla teveccüh edin."*[1] buyrularak böyle bir tevbeye işaret edilmektedir.

Tevbe, tevbe edenlerin durumu itibarıyla üç bölümde mütalâa edilmiştir:

a. Hakikatlere kapalı *avam halkın* tevbesi ki, Hakk'a muhalefetin, kalbinde burkuntular hâlinde hissedilmesi ve onun günahını idrak şuuruyla gönlünde buğulaşan bu duyguyu, bütün benliği ile Hak kapısına yönelerek, tevbe ve istiğfarla alâkalı malum sözlerle ifade etmesidir.

b. Perde arkası hakikatlere yeni yeni uyanmaya başlamış *havâssın* rücûu ki, huzur ve maiyyet âdâbına aykırı her davranış ve her düşünceden sonra, kalbde yoğunlaşıp basîret ufkunu saran büyük-küçük her gaflet karşısında, himmet kanatlarını açıp Hakk'ın rahmet ve inayetine sığınma cehd ü gayretidir. Böyle bir performans gösteren ruh:

اَلتَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ، فَإِذَا أَحَبَّ اللّٰهُ عَبْدًا لَمْ يَضُرَّهُ ذَنْبُهُ،

ثُمَّ تَلَا: (إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ)، قِيلَ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ وَمَا عَلَامَةُ التَّوْبَةِ؟ قَالَ: اَلنَّدَامَةُ.

"Resûlullah: *'Günahtan tam dönen, o günahı hiç işlememiş gibidir; Allah bir kulu sevdiği zaman artık ona günahı zarar vermez.'* dedi ve şu mealdeki âyeti okudu: *'Şüphesiz Allah, çokça tevbe edenleri ve tevbe edip tertemiz olanları sever.'*[2] Tevbenin alâmeti nedir diye sorulunca da buyurdular ki: *'Gönülden pişmanlıktır.'* "[3] hakikatinin tam mazharı bir ruhtur.

c. Yaşayışlarını *"Benim gözlerim uyur ama kalbim uyumaz."*[4] ufkunda sürdüren *has üstü hasların* teveccühüdür ki, kalblerine, sırlarına, ahfâlarına perde olan mâsivâ (Hak'tan gayri her şey) ile alâkalı her ne varsa, bütününü benliklerinin derinliklerinden söküp hiçliğin gayyâlarına atarak, yeniden "nuru'l-enver" (bütün ışıkların hakikî menbaı) ile münasebetlerinin şuuruna ulaşmaları demektir ki, *"O ne güzel kuldu! Zira o, sürekli (Allah'a) rücûdaydı."*[5] gerçeğini gösterir ve "evb" yörüngesinde hareket ederler.

Ferdin, bir kısım iç deformasyonlardan sonra yeniden safvet-i asliyesine dönüp özüyle bütünleşmesi veya sık sık kendini yenilemesi mânâsında tevbe, hemen her mertebesiyle:

1. Gönülden nedamet etmek,
2. Eski hataları ürperti ile hatırlamak,
3. Haksızlıkları gidermek, hakkı tutup kaldırmak,
4. Sorumlulukları yeniden gözden geçirip fevt edilen mükellefiyetleri yerine getirmek,
5. Hata ve inhiraflarla ruhta meydana gelen boşlukları ibadet ü taat ve gece yamaçlarında seyahatle doldurmak,
6. Ve haslar, haslar üstü haslar itibarıyla, zikr u fikr u şükrün dışında geçen hayat için âh ü enîn edip ağlamak; duygu ve düşüncelerine kasdî olarak mâsivâ bulaşmış olabileceği endişesiyle sarsılıp inlemek... gibi hususları ihtiva eder.

Hatanın seviyesi ne olursa olsun, tevbe ederken, yeni günah tasavvurlarına karşı pişmanlık ve tiksinti ile inlemeyen, her şeye rağmen bir kere daha istikamet çizgisinin altına düşebileceği endişesiyle ürpermeyen, Hak'tan uzak kalmanın sonucu olarak, içine düştüğü yanlışlık ve inhiraflardan kurtulmak için Hakk'a kulluğa, kullukta samimiyete sığınmayan, tevbe adına yalan söylemiş sayılır...

Mevlâna bir yerde gerçek tevbenin sembolü ‘nasûh’u şöyle konuşturur:

تُوبه اى كَرْدَمْ حَقِيقَتْ بَا خُدا نَشْكَنَمْ تَا جَانْ شُدنْ اَزْ تَنْ جُدا

بَعْدَ ازان مِحْنَتْ كِرا بارِ دِگر....پا رَود سُـوى خَطَر إلا كه خَر

“Cenâb-ı Hudâ’ya bir hakikî tevbe ettim ki, can tenden ayrılıncaya kadar onu bozmayacağım. Aslında o mihnetten sonra, merkepten başka kim ayağını bir kere daha helâk ve hatar tarafına atar ki..?”

Tevbe bir fazilet yemini, onda sebat ise bir yiğitlik ve irade işidir. Usûlünce tevbe edip sebat edenin şehitler mertebesinde olduğunu Hz. Seyyidü’l-evvâbîn söylüyor.[6] Tabiî sürekli tevbe ettiği hâlde, bir türlü günah ve inhiraflardan kurtulamayanın tevbe ve istiğfarının, tevvâbların, evvâbların yöneldikleri kapıyla alay olduğunu da...[7]

Evet, “Cehennem’den korkarım.” deyip günahlardan kaçınmayan, “Cennet’e müştakım.” deyip amel-i salih işlemeyen, “Peygamber’i severim.” deyip sünnetlere karşı alâkasız kalan biri, iddialarında ciddî olamayacağı gibi, ömrünü kat’î günah ve sûrî tevbeler arasında sürdüren, dolayısıyla da, Hakk’a dönüşlerini isyanlar arası molalara benzeteceğimiz böyle vefanâşinasların samimiyet ve hulûslarını kabul etmek de oldukça zordur.

Sâlikin ilk menzili, tâlibin ilk makamı *tevbe*, ikinci makamı ise *inâbe*dir. Sofîler arasında, herhangi bir mürşide intisab etme merasiminde temsil edilen usûl, âdâb ve töreye de “inâbe” denildiğini hatırlatıp geçelim... Tevbede, duygu, düşünce ve davranışların, muhalefetten muvafakata, muarazadan mutabakata yönlendirilmesine karşılık, inâbede mevcut mutabakat ve muvafakatın sorgulanması bahis mevzuudur. *Tevbe*, “seyr ilallah” ufkunda bir seyahat ise, *inâbe* “seyr fillâh”, *evbe* de “seyr minallah” kuşağında bir miraçtır.

Bu üç teveccühü şöyle de anlatabiliriz: Ukûbet endişesiyle Hakk’a sığınma bir *tevbe*; makam ve derecâtı muhafaza arzusuyla O’nda fâni olma bir *inâbe*; O’ndan başka her şeye kapanma da bir *evbe*dir. Birincisi, bütün mü’minlerin hâlidir ve ezanları da: وَتُوبُوا إِلَى اللّٰهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ *“Ey iman edenler, hepiniz inhiraflardan vazgeçip Allah’a sığının!”* dır.[8] İkincisi evliyâ ve mukarrabînin vasfıdır; kametleri de, mebde itibarıyla وَأَنِيبُوا إِلٰى رَبِّكُمْ *“Rabbinize inâbe ediniz.”*[9], müntehâ itibarıyla da: وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ *“Cenâb-ı Hakk’a saygı dolu bir kalble geldi.”*dir.[10] Üçüncüsü enbiyâ ve

mürselînin hususiyetleridir. Şiarları da نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ *"O ne güzel kuldur! Çünkü o her zaman (Allah'a) rücûdaydı."*[11] şeklindeki ilâhî takdir ve iltifattır.

Her nerede olursa olsun, maiyyet-i ilâhiyede bulunduğu şuurunu bir nebze bile kaybetmeyenler için tevbe yoktur. Onlardan sâdır olan tevbe mânâsındaki sözler ya inâbe veya evbe mânâlarını ifade etmektedir. Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'ın, *"Günde yetmiş*[12] *veya yüz*[13] *defa istiğfar ederim."* sözlerini başka türlü anlamak da mümkün değildir. Ayrıca tevbe, "kurb" ve "maiyyet"i bilmeyenler içindir. Hayatlarını kurb ufuklarında geçirenler, her tasarruflarına hâkim, her işlerine nigehbân ve onlara her şeyden daha yakın olan Cenâb-ı Hakk'a herhâlde, avamî mânâda rücûu gaflet sayarlar. Bu mertebe, ehl-i vahdet-i vücudun değil, ehl-i vahdet-i şuhudun, onlardan daha çok da Mişkât-ı Muhammed ve Sünnet-i Hazreti Ahmed (aleyhi ekmelüttehâyâ) Hazretlerinin zıllinde seyr u sülûk yapanların mertebesidir. Seviyesi bu mertebeye ulaşmayan ve makam-ı tabiatta vücudla uğraşanlar için evb ve inâbeden ve hele bu makamların müntehâsından söz etmek taklittir ve bâlâpervâzâne sayılır.

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَتَابُوا وَأَصْلَحُوا إِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ.

1 Tahrîm sûresi, 66/8.

2 Bakara sûresi, 2/222.

3 el-Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye* s.91; İbnü'n-Neccâr, *Zeylü Târîhi Bağdâd* 18/78. Benzer ifadeler için bkz.: İbn Mâce, *zühd* 30; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 10/150; el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 4/375, 5/387, 439.

4 Buhârî, *teheccüd* 16, *teravih* 1; Müslim, *salâtü'l-müsâfirîn* 125.

5 Sâd sûresi, 38/30, 44.

6 Bkz.: ed-Deylemî, *el-Müsned* 2/76.

7 Bkz.: el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 5/436; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* 54/72.

8 Nûr sûresi, 24/31.

9 Zümer sûresi, 39/54.

10 Kaf sûresi, 50/33.

11 Sâd sûresi, 38/30, 44.

12 Buhârî, *daavât* 3; Tirmizî, *tefsîru sûre* (47) 1; Ebû Dâvûd, *vitr* 26.

13 Müslim, *zikir* 41; Tirmizî, *tefsîru sûre* (47) 1; İbn Mâce, *edeb* 57.

Muhâsebe

Hesap görme, hesaplaşma, kendi kendini sorgulama diyebileceğimiz muhâsebe; mü'minin, her gün, her saat, iyi-kötü, yanlış-doğru, günah-sevap yaptığı şeyleri gözden geçirip, hayırları, güzellikleri şükürle karşılaması; inhirafları, günahları istiğfarla gidermeye çalışması; yanlışlıkları, kötülükleri de tevbe ve nedametle düzeltmeye gayret göstermesi adına çok önemli bir cehd ve insanın kendini isbat etmesi mevzuunda da ciddî bir teşebbüs sayılır.

"Fütûhât-ı Mekkiyye" sahibinin de belirttiği gibi, selef-i salihîn, her günkü iş ve davranışlarını ya kaydeder veya hafizalarına alır; sonra da bunlar arasında, kalbî endişe ve vicdanî ızdıraba sebebiyet verecek bir kısım nâhoş hususları, ileride ruhlarında meydana gelmesi muhtemel gurur fırtınalarına ve ucub girdaplarına karşı dikkatlice kullanır.. ve aynı zamanda günah saydıkları şeylerde istiğfara sığınır, hata ve inhiraf virüslerine karşı tevbe karantinasına dehalet eder, nihayet temsil ettiği güzelliklerden dolayı da yüz yere kor ve şükranla iki büklüm olurlardı.

İnsanın, kendi kendini ledünnî yanlarıyla, iç derinlikleriyle, mânâ ve ruh enginlikleriyle keşfedip tanıması, tanıyıp yorumlaması diye de ifade edebileceğimiz muhâsebe, gerçek insanî değerlerin ortaya çıkarılması, bu değerlere esas teşkil eden duyguların geliştirilmesi ve korunması yolunda bir ruh cehdi ve düşünce sancısıdır. Ancak böyle bir cehd ve düşünce sayesindedir ki insan, dünü, bugünü ve yarınıyla alâkalı hayrı-şerri, güzeli-çirkini, yararlıyı-zararlıyı birbirinden tefrik edip gönül istikametini koruyabilir.

Evet, onun, hâl'i değerlendirip geleceğe hazırlanabilmesi; geçmişte işlediği yanlışları telafi edip Allah nezdinde aklanabilmesi; dünü, bugünü ve yarını itibarıyla kendi kendini sorgulayıp gerçek değerini bulabilmesi; daha önemlisi de Allah'la münasebetleri açısından iç dünyasında sürekli yenilenebilmesi ancak ve ancak sıkı bir nefis muhâsebesiyle mümkün görülmektedir. Zira insanın hem zaman üstü muhtevası hem de zamanla mukayyet duyguları, onun kalbî ve ruhî hayatıyla ve kendi ledünniyâtının şuurunda bulunmasıyla çok irtibatlıdır.

Müslüman ne kalbî ve ruhî hayatı, ne de umumî davranışları itibarıyla kat'iyen muhâsebeden müstağni kalamaz. O, bir yandan dün ihmal ettiği, hatta yıkılmasına göz yumduğu geçmişini, ötelerden gelip vicdanının derinliklerinde

yankılanan: وَتُوبُوا إِلَى اللّٰهِ *"Tevbe edip Allah'a dönün!.."*[1] ve وَأَنِيبُوا إِلٰى رَبِّكُمْ *"Rabbinize inâbede bulunun!.."*[2] ümit edalı, rahmet şîveli ilâhî nefehâtıyla onarıp ihya etmeye çalışırken; diğer yandan da: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ *"Ey iman edenler, Allah'tan korkun, O'na karşı saygılı olun! Ve herkes yarın için ne hazırlamış ona bir baksın!.."*[3] yıldırımlar gibi ürpertici, rahmet gibi inşirah verici uyarılarıyla teyakkuza geçer; kendine çeki düzen verir, elinden geldiğince bütün fenalıklara karşı kapanır.. içinde bulunduğu anı, tıpkı bir döllenme mevsimi, bir bahar faslı gibi değerlendirir ve imanın verdiği şuurla, basîretle o anın her lahzasına ayrı bir derinlik kazandırır. Zaman zaman cismaniyete toslayıp sarsılsa da; إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ *"Sineleri her zaman Allah'a karşı saygıyla çarpan müttakiler, şeytandan bir tayf, bir vesvese dokunduğu zaman hemen Allah'ı anarlar ve derken gözleri açılıverir."*[4] ilâhî beyanına göre her zaman tetiktedir.

Muhâsebe, mü'minin iç dünyasında bir kandil, vicdanında da bir hayırhah ve nasihatçı gibidir. Her fert onunla hayrı-şerri, güzeli-çirkini, Allah'ın sevdiğini-sevmediğini birbirinden tefrik eder ve hayır soluklu o nasihatçının rehberliğinde en aşılmaz gibi görünen engelleri aşar ve hiçbir şeye takılmadan gidip hedefine ulaşır.

Muhâsebe; iman, kulluk, tevfik, kurbiyet ve ebedî saadete mazhariyet gibi mevzularda, tamamen, ilâhî inayet, ilâhî rahmet yörüngelidir.. ve yeis gibi mutlak emniyetin de en amansız hasmıdır. Evet o, her zaman huzur ve itminana açık olmasının yanında, korku, endişe ve ürperti eksenlidir. Muhâsebeye açık gönüllerin buğulu yamaçlarında her zaman; لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا *"Bildiğimi bilseydiniz az güler, çok ağlardınız."*[5] iniltileri yankılanır.. ve onun, huzur ve mehâbetin iç içe yaşandığı ikliminde, mesuliyet ve sorumlulukla iki büklüm olmuş en yüce kametlerin; لَوَدِدْتُ أَنِّي كُنْتُ شَجَرَةً تُعْضَدُ *"Keşke kesilip biçilen bir ağaç olsaydım."*[6] inkisarları uğuldar; uğuldar da onlar; ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ *"Yer bütün genişliğine rağmen onlar için daraldı ha daraldı.. ve vicdanları da bu daralma altında kaldı."*[7] tesbitinin her an kendileri için vâki ve vârid olduğunu hissederler. Onların beyinlerinin her guddesinde; وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ *"Siz içinizi dökseniz de

gizleseniz de, Allah onunla sizi hesaba çekecektir.”[8] tınlamakta.. ve dillerinde: يَـا لَيْتَنِي لَـمْ تَلِــدْنِي أُمِّي *“Âh! Keşke, anam beni doğurmasaydı.”*[9] çığlıkları nümâyândır.

Bu ölçüde kendi kendini sorgulamanın zor olduğu söylenebilir; ama bu seviyede nefsini muhâsebeye tâbi tutmayanın da zamanı değerlendirmesi; bugünü dünden, yarını da bugünden farklı yaşaması mümkün değildir. Böylesi zamanzedelerin uhrevîlik performansı göstermeleri ise bütün bütün imkân haricidir.

Nefsin sürekli sorgulanması ve ona itap, imanın kemalindendir. Hayatını “insan-ı kâmil” ufkuna göre planlamış her ruh, yaşadığı hayatın şuurundadır ve ömrünün her dakikasını nefsiyle mücadelede geçirir. Kalbine uğrayan her hâtıraya, kafasından geçen her düşünceye parola sorar ve vize tatbik eder. Şeytana, âsâba, hassasiyete açık her işinde nefsanîliğini yakın takibe alır; çok defa onun en güzel, en mâkul davranışlarından dolayı bile kendi kendini sorgular; akşam-sabah elindeki tığını, nefsini levm atkıları arasında dolaştırır ve bu ruh hâleti içinde hayat dantelasını örmeye çalışır. Her akşam eksik ve yanlışlarını bir kere daha kontrol eder, her sabah bütün günahlara kapalı ve yepyeni bir azimle hayata açılır.

O, böyle bir sadakat ve vefa, böyle bir tevazu ve mahviyetle iki büklüm olup başıyla ayaklarını aynı noktada birleştirdiği sürece, ona gök kapıları ardına kadar açılır ve kendisine: “Gel ey sâdık ki, mahremsin, bura mahrem makamıdır; seni ehl-i vefa gördük...” (Nesimî) denir ve her gün ayrı bir semavî seyahatle şereflendirilir. Zaten, Cenâb-ı Hak da: وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ *“Hayır hayır, kasem ederim sürekli kendini kınayan o nefse!”*[10] diyerek bu saflardan saf ruh adına kasem etmiyor mu..?

اَللّٰهُمَّ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ نَجِّنَا مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الشَّفِيعِ يَوْمَ الدِّينِ
وَعَلٰى أَصْحَابِهِ الْكِرَامِ الْبَرَرَةِ أَجْمَعِينَ.

1 Nûr sûresi, 24/31.

2 Zümer sûresi, 39/54.

3 Haşir sûresi, 59/18.

4 A’râf sûresi, 7/201.

5 Buhârî, *küsûf* 2; Müslim, *küsûf* 1.

6 Hz. Ebû Zerr'in (radıyallâhu anh), bir önceki hadisi naklettikten sonra söylediği bu söz için bkz.: Tirmizî, *zühd* 9; İbn Mâce, *zühd* 19.

7 Tevbe sûresi, 9/118.

8 Bakara sûresi, 2/284.

9 Hz. Ömer ya da Ebû Meysere Amr b. Şurahbil'e isnat edilen bu söz için bkz.: İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* 3/360; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 7/98, 152.

10 Kıyâmet sûresi, 75/2.

Tefekkür

Herhangi bir mevzuda, geniş, derin ve sistemli düşünme mânâlarına gelen tefekkür; erbâbınca, kalbin çırası, ruhun gıdası, bilginin ruhu ve İslâmî hayatın da kanı, canı ve ziyasıdır. Tefekkür olmayınca kalb karanlıklaşır, ruh hafakanlara girer ve İslâmî hayat da kadavralaşır.

Tefekkür, kalbde öyle bir nurdur ki, hayır ile şer, fayda ile zarar, güzel ile çirkin onunla görülür ve sezilir.. kâinat onun sayesinde okunan bir kitap hâline gelir ve Kur'ân'ın âyetleri onunla kendilerine has ayrı bir derinliğe ulaşır.

Tefekkür, hâdiselerden ibret alma ve çeşit çeşit netice çıkarmanın çerağı, tecrübelerin altın anahtarı, hakikat ağaçlarının fideliği, kalb nurunun da gözbebeğidir. Onun içindir ki, her güzel şeyde olduğu gibi tefekkürde de zirveleri tutan Ufuk İnsan: *"Tefekküre denk ibadet yoktur; öyle ise gelin Cenâb-ı Hakk'ın nimet ve kudret eserlerini tefekkür edin! Ama zinhâr Zât-ı Bârî'yi tefekküre kalkışmayın; zira o, insan düşüncesini aşan bir mevzudur."*[1] mealindeki sözüyle, düşünebileceğimiz sahanın sınırlarını belirler ve bize, güç, imkân ve iktidarlarımızın hudutlarını ihtar eder.

Bu hususu hatırlatma sadedinde Minhâc sahibi ne hoş söyler:

دَر آلاء فِكر كَردن شَرطِ راهست.....وَلى دَر ذاتِ حَق مَحضِ گُناهست

بُوَد دَر ذَاتِ حَق اَندِيشه بَاطِل.....مُحالِ مَحِض دان تَحصيلِ حَاصل

"Nimetleri tefekkür etmek bu yolun şartıdır. Ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın Zât'ında tefekkür apaçık bir günahtır. Evet, Allah hakkında düşünmek bir bâtıldır; O'nu hem bir muhâl hem de hâsılı tahsil bil..!"

Zaten Kur'ân-ı Kerim de: وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ *"Onlar göklerin ve yerin yaratılış ve şekillendiriliş keyfiyetinde tefekkür ederler."*[2] mealindeki âyetleriyle, kâinat kitabını, bu kitabın yazılış keyfiyetini, harf ve kelimelerinin hususiyetlerini, cümleleri arasındaki nizam ve âhengi, heyet-i umumiyesindeki rasânet ve sağlamlığı nazara vererek bize en yararlı düşünme yolunu salıklamıyor mu?

Evet, her düşünce, her tasavvur ve her davranışta Hakk'ın Kitabı'na

yönelmek, onu anlamaya çalışmak, hayatı ondan anladığımız şeylere göre tanzim etmek ve yaşamak; kâinat kitabındaki ilâhî sırları keşfedip ortaya koymak ve insana her an ayrı bir imanî derinlik ve renkliliği duyurup tattıran bu yeni keşif ve tespitlerle, imandan mârifete, mârifetten muhabbete, muhabbetten ruhanî hazlara uzayan bir ışıktan yolda bütün hayatı zevk hâline getirmek, sonra da ahiret ve rıdvân-ı ilâhîye yürümek; işte insan-ı kâmil olmanın nurlu yolu..!

Tefekkür, araştırma sahası itibarıyla bütün ilimlere açıktır; ama, aklî ilimler, pozitif tespitler, bu büyük netice için sadece birer mukaddime, birer vasıta ve birer yoldur. Bunların hemen hepsi de, gerçek muhteva ve yüzleriyle ilm-i vâhid-i ilâhîye müteveccihtirler. Tabiî insan dimağı yanlış mualecelerle inhirafa uğratılmamışsa...

Evet, varlığı bir kitap gibi mütalâa ve tefekkür ancak, bütün eşya ve eşyaya ait hususiyetlerin Allah tarafından yaratılmış olduğunu kabul etmekle beklenen semereyi verir ve bereketli bir vâridât kaynağı hâline gelir ki, bu da her şeyin her hâliyle, Allah Teâlâ'ya istinadını yakînen idrak eden mârifetullah, muhabbetullah ve zikrullah ile itminana ulaşmış kalbî ve ruhî hayat kahramanlarının şiarıdır.

Mebde'de her şeyi Cenâb-ı Hakk'a istinad ettirme esasına göre sistemleştirilmeyen bir tefekkür, neden sonra Allah'a yönelip ve neticede O'nda mütenâhî olmasına mukabil; ta baştan *halk* ve *emir*, her şeyi O'na bağlama esasına göre planlanmış bir tefekkür ise, sonsuza kadar hep yeni yeni buudlarıyla sürer gider ve kat'iyen inkıtâa uğramaz. Yani böyle bir tefekkür "Evvel" ve "Zâhir" isimleriyle Allah'tan başlayıp sonra yine "Âhir" ve "Bâtın" isimleriyle Allah'a müteveccih olacağından mütenâhî değil, lâtenâhîdir. İşte böyle, ta işin başlangıcında hedefi belirlenmiş bir tefekküre teşvik, aynı zamanda varlığın şekil ve tecellî yollarını tespite çalışan tabiî ilimlerin usûl ve sistemlerini öğrenip kullanmaya da bir irşattır.

Evet, gökler ve yer bütün eczâ ve mürekkebâtıyla Allah'ın mülkü olduğundan, varlık kitabında mütalâa edilen her hâdise, her şe'n ve her nizam, Yüce Yaratıcı'nın şeriat-ı fıtriyedeki ahkâm ve tasarruf keyfiyetlerini de okumak demektir. Bu kitabı hakkıyla okuyabilen ve okuduğu şeylere göre hayatını düzenleyen birinin yolu herhâlde hidayet ve takva yolu, varacağı yer Cennet, içtiği de kevser olacaktır. Evet, dünyada çeşit çeşit nimet ve rengârenk güzelliklerin gerçek sahibi olan Allah'tan gaflet ve hep İblis'in rehberliğiyle nankörlük vadilerinde dolaşan felaket ve hüsran ashabına karşılık, o, her şeyin

gerçek sahibi Mün'im-i Hakikî'yi tanıyıp, O'na iman ve imandaki şuur ile inkıyad ederek, melâike, enbiyâ ve sıddîkînin öncülüğünde, hep şükür-nimet, nimet-şükür daireleri içinde dolaşır, dökülen dökülene yığınların mahvoldukları aynı vadilerde Yüce Yaratıcı'nın lütuflarına mazhariyetin hakkını verir ve ömrünü bir tefekkür üveyki gibi geçirir. Şayet bir tümseğe ayağı takılsa, fikir dünyasını zikirle buudlaştırır; tedbirden teslime, temkinden tefvize geçer, âlemin mesafelere esir düştüğü yerlerde o, göklerde tayerân ederek gider hedefine ulaşır...

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنَ الَّذِينَ يَذْكُرُونَكَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِهِمْ
وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِ الْمُتَفَكِّرِينَ وَعَلٰى اٰلِهِ الْمُخْلَصِينَ.

1 et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* 6/250; el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 1/136.

2 Âl-i İmrân sûresi, 3/191. Ayrıca bkz.: Ra'd sûresi, 13/3; Nahl sûresi, 16/1-18, 65-72; Rûm sûresi, 30/19-27; Câsiye sûresi, 45/12-13 vd.

Firar ve İ'tisam

Herhangi bir şeyden kaçma ve uzaklaşma mânâlarına gelen firar; erbâbınca, halktan Hakk'a seyeran etmenin, gölgeden asla ilticada bulunmanın, damlayı bırakıp deryaya yönelmenin, zerreden vazgeçip güneşe teveccühün ve benlikten sıyrılıp vücudu Hak şuaları içinde eritmenin unvanı olmuştur ki; bunu insanın "seyr-i kalbî" ve "seyr-i ruhanî"sine işaret eden: فَفِرُّوا إِلَى اللّٰهِ *"Kaçıp Allah'a sığınınız."*[1] mealindeki âyetle irtibatlandırmak mümkündür.

İnsan, imanı hesabına, beden ve cismaniyetin öldürücü atmosferinden uzaklaştığı ölçüde Allah'a yaklaşmış ve kendine karşı da saygılı ve anlayışlı davranmış sayılır. Böyle bir firarî ve Hak mültecîsinin nasıl pâyelendirildiğini, o kapının sâdık bir bendesi olan Hz. Musa (alâ nebiyyinâ ve aleyhissalâtü vesselâm) Efendimiz'den dinleyelim:

فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ

"Sizinle beraber bulunmaktan korkup kaçtığım için, Rabbim bana hâkimiyet lütfetti ve beni mürselînden kıldı."[2] Bu beyanıyla Hakk'ın nebisi, zevk ve vuslata, hilafet ve kurbete varan yolun firardan geçtiğine dikkati çekiyor ve peygamberâne iradelere öncülük ediyor.

Avamın firarı; varlığın dağdağasından, mâsiyetin çirkinliğinden Allah'ın üns ve gufranına sığınma şeklinde olur. Bunlar gözlerini her açıp kapayışlarında: رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ *"Yarlığa Rabbim ve merhamet buyur; buyur ki, Sen merhameti en hayırlı olansın."*[3] âyetini okur.. ve oturur-kalkar: أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ *"Rabbim, işleyegeldiğim şeylerin şerrinden Sana sığınırım."*[4] der inlerler.

Havâssın firarı; sıfatlardan sıfatlara, sırdan şuhuda, rüsûmdan usûle ve nefsanî duygulardan ruhanî ihsaslaradır ki: اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ وَبِمُعَافَاتِكَ مِنْ عُقُوبَتِكَ *"Allahım, Senin gazabından rızana, ukûbetinden affına sığınırım."*[5] sözleri onların her zamanki vird-i zebânlarıdır.

Haslar üstü hasların firarı ise, sıfâttan Zât'a ve Hak'tan yine Hakk'adır ki, her zaman: أَعُوذُ بِكَ مِنْكَ *"Senden yine Sana sığınırım."*[6] der, heybet ve

mehâbet soluklarlar.

Bu firarların hemen hepsi de gidip bir iltica, bir himaye ve bir i'tisamla noktalanır. Firar, firar edenin ruh derinliği ile mebsûten mütenasip (doğru orantılı) olduğu gibi, netice itibarıyla varılan nokta da farklı farklıdır.

Birinciler, otağlarını mârifet yamaçlarına kurar, zerreden güneşlere kadar her şeyle O'nu hatırlar, O'nu anarlar.. ölçüleri aşan isteklere girer ve olmayacak şeyler düşlemeye başlarlar.. ve derken, vicdanlarında: مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ *"Seni hakkıyla bilemedik."*[7] gerçeğini duyar ve dillerinde:

اِعْتِصَامُ الْوَرٰى بِمَعْرِفَتِكَ.....عَجَزَ الْوَاصِفُونَ عَنْ وَصْفِكَ

تُبْ عَلَيْنَـا فَإِنَّنَا بَشَـرٌ.....مَـا عَرَفْنَـاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ

"Varlık Senin mârifetinin peşinde, erbâb-ı lisan Seni vasfetmekten âcizdir. Gel tevbemizi kabul buyur; buyur ki, biz birer beşeriz, Seni hakkıyla bilemedik." sözleriyle kendilerinden geçerler.

İkinciler, her an ayrı bir mârifet deryasına yelken açarlar ve hep ayrı ayrı vâridâtın televvünâtıyla ömür sürdürürler. Sürdürürler ama, bir türlü berzahlardan kurtulup tam hayret ufkuna da ulaşamazlar. Gözleri sürekli suûd merdivenlerinde, arşiyeden arşiyeye uçar ve sukut tasavvurundan tir tir titrerler...

Üçüncüler hâlin gelgitlerinden kurtulmuş, başları her an hayretin ayrı bir derinliğinde ve gözleri "Şerâb-ı aynemâ" ile mahmur öyle mestlerdir ki, içinde bulundukları durumdan, –ihtimal– İsrafil'in sûruyla bile kendilerine gelemezler. Duygu, düşünce ve tahayyüllerinin derinliğini, ancak yine kendileri gibi mest olan biri ifade edebilir:

اٰن خيَالاتي كه دَامِ اَوْلِيَاسْـت.....عَكسِ مَهْ رُويَانِ بُسـتَانِ خُدَاسْـت

"Evliyâullaha tuzak olan o hayaller ise, Hudâ bahçesinin ay yüzlülerinin cemallerinin yansımasından ibarettir."

"بُستَانِ خُدَا"dan maksat, mertebe-i vâhidiyet; "مَهْ رُويَانِ"dan murad da, Allah'ın esmâ ve sıfâtıdır ki, ehadiyet mertebesinde temayüz ederler. Bu itibarla, meseleyi şöyle vaz'edebiliriz: Evliyâullah'ın ayaklarına tuzak olan, başka değil, esmâ ve sıfât-ı ilâhiyenin tecelliyâtıdır. Ve o tecelliyât, hakikate karşı kapalı olan gözsüzler nazarında hayaletten ibarettir. Sarı Abdullah

Efendi'nin ifadesiyle: "Enbiyâ ve evliyânın merâyâ-i kalbleri, mezâhir-i esmâ ve sıfât-ı külliye-i ilâhiye olmakla, sıfât-ı rabbâniye onların ay yüzlerinin bostanı olup onlara her an ayrı bir sihir sunmaktadır."

Hâsılı, bunlar, firar edecekleri her şeyden firar edip فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى لَا انْفِصَامَ لَهَا[8] fehvâsınca, öyle sağlam bir tutamağa sımsıkı sarılmışlardır ki –Allah'ın izniyle– artık onlar için kopup gitmek söz konusu değildir. Zira teveccühte bulunulup kendisine bel bağlanılan Zât, ezelden ebede kadar varlığı devam eden ve her şeyi her zaman görüp gözeten, gerçek varlık ve büyüklük sahibi bir Zât'tır ve bunlar O'nu bulmuş, O'nun kopmaz, kırılmaz ipine sarılmış, dolayısıyla da düşüp helâk olmaktan, ayrı kalıp yalnızlığa düşmekten ve yol şaşkınlığı yaşamaktan kurtulmuş olurlar ki, اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ *"Allah (celle celâluhu), bu ölçüde iman edenlerin dostudur; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır."*[9] mazmununca, onları dört bir yandan kuşatan bütün karanlıklar kalkar. Gözler doğruyu görmeye, kulaklar doğruyu işitmeye başlar; gökler, yıldız yıldız tebessümler yağdırır.. aylar, güneşler bir uhrevî derinliğe bürünür.. zerreden sistemlere kadar her şey okunan bir kitap, temâşâ edilen bir manzara hâlini alır.. baharlar neşeyle kahkaha atar.. yazlar duygularımıza kemal endamlı melodiler dinletir.. acılar, elemler silinir gider.. köpük köpük her yanı ruhanî zevkler bürür.. ve insanca var olmanın, yaşamanın bütün hazları birden duyulur.

Bu sonsuz ruhanî zevkleri "ilelebed" duymak isteyenler, her zaman fevkalâde bir titizlikle, Allah'ın istemediklerinden istediklerine, yasaklarından emrettiklerine, sevmediklerinden sevip razı olduklarına hicretler gerçekleştirir, firarlar yaşar ve her şeyi O'na bağlamada karar kılarlar ki, hakikî i'tisam da işte budur.

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنْ خَيْرِ مَا سَأَلَكَ بِهِ نَبِيُّكَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا اسْتَعَاذَكَ مِنْهُ نَبِيُّكَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1 Zâriyât sûresi, 51/50.

2 Şuarâ sûresi, 26/21.

3 Mü'minûn sûresi, 23/118.

4 Buhârî, *daavât* 2, 16; Tirmizî, *daavât* 15.

5 Müslim, *salât* 222; Tirmizî, *daavât* 76, 113; Ebû Dâvûd, *salât* 340.

6 Müslim, *salât* 222; Tirmizî, *daavât* 76.

7 Bkz.: el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr* 2/410; Mer'î b. Yûsuf; *Ekâvîlü's-sikat* s.45.

8 *"(Artık kim tağutu reddedip Allah'a îmân ederse, işte o) kopması mümkün olmayan en sağlam tutamağa yapışmıştır."* (Bakara sûresi, 2/256)

9 Bakara sûresi, 2/257.

Halvet ve Uzlet

Yalnızlık ve tek başına yaşama mânâlarına gelen halvet ve uzlet, bir anlamda, herhangi bir rehber ve mürşidin nezaretinde inzivaya çekilip vaktini ibadetle geçirmekten ibarettir.[1] Diğer bir tefsire göre ise o, kalbi bâtıl itikadlardan, karanlık duygulardan, çirkin tasavvurlardan ve Hak'tan uzaklaştıran tahayyüllerden arındırarak, bütün mâsivâya (Hak'tan gayri her şey) karşı kapanıp letâifin dili ile Hak'la sohbetin değişik bir unvanıdır. Uzlet, halvetin bir buudu, riyâzât da diğer buududur. Halvetin ilk basamağı kırk günlük bir fasılla tamamlandığı için buna *"Erbaîn çıkarma"* da denmiştir. Mürşid ve rehber, mürîd ve mürîd namzedini halvete sokacakları zaman onu alır, odasına kadar götürür; orada dua eder ve ayrılırlar. Mürîd, yapayalnız kaldığı o hücrede âdeta bir itikâf hayatı yaşar! Ölçülü yer, ölçülü içer.. ve gücü yettiğince, Allah'a kurbet kapısı sayılan bu halvethânede bedenî ihtiyaçlarını en aza indirir; hatta cismanî arzularını büyük ölçüde unutmaya çalışır.. ve gece-gündüz durup dinlenmeden sürekli zikr u fikirle meşgul olur...

Halvet; halktan uzlet ve riyâzât buuduyla menşei çok eskilere dayanır ve hemen hemen tasavvuf yollarının hepsinde de mevcuttur. Hatta bu hususu daha da ileriye götürüp enbiyâ-i izâm ile irtibatlandırmak da mümkündür.

Evet, başta İnsanlığın İftihar Tablosu olmak üzere birçok nebi ve velinin uzlet ve halvetlerinden söz edilebilir. Ne var ki, sistem aynıyla alınmadığı, alınamadığı gibi, alındığı kadarıyla da orijini tam korunamadığından, değişik kalıplara ifrağ edilerek, az dahi olsa başkalaştırılmıştır. Hz. İbrahim'in "uzlet"i,[2] Hz. Musa'nın "erbaîn"leri,[3] Hz. Mesih'in "riyâzât"ı,[4] Sultan-ı Enbiyâ'nın "halvet"leri[5] ve daha niceleri.. değişik şartlarda, değişik ortamlarda ve değişik karakterler üzerinde farklı tatbikatlarla farklılaşmış, mahiyetleri kısmen değişmiş ve başkalaşmıştır. Zaten başka türlü de olamazdı; zira halvet, şahısların ruh yapıları, mizaçları, mezakları, karakterleri ve ruhanîliğe istidatlarıyla çok alâkalıdır. Bu itibarla, kime nasıl ve ne kadar halvet teklif edileceğini ancak kâmil mürşidler bilir.

İlk dönemlerinde Hz. Mevlâna bir hayli "erbaîn" çıkarır. Mürşidini bulunca, halveti terk ve celveti[6] ihtiyar eder ki; ondan evvel ve ondan sonra da pek çok kimse aynı yolu takip etmişlerdir.

Halvetin riyâzât buudu; nefsi, bedenî arzulara karşı gemlemek ve meâlîye

müştak olan ruhu, kemalât-ı insaniye semalarına doğru şahlandırmaktır. Evet, ancak, riyâzât ile nefse gem vurulabilir; riyâzât ile o, kötü duygu ve tutkulardan vazgeçirilebilir; riyâzât ile teslimiyet ve inkıyada zorlanabilir ve riyâzât ile mahviyet ve tevazua alıştırılarak ayaklar altındaki topraklar hâline getirilebilir ki; güllere saksılık yapmanın yolu ve erkânı da budur:

خَاكْ شَوْ خَاكْ بِرُويَدْ بَا تُو گُلْ.....كِه بَجُزْ خَاكْنِيسْت كَسْ مَظْهَرِ گُلْ

"Toprak ol toprak ki, gül bitsin; zira topraktan başkası güle mazhar olamaz."

Riyâzât yoluyla, hemen herkes belli lütuflara mazhar olabilir; kimileri ilim ile ahlâkı, ihlâs ile ameli tehzîb ederek hem Hak'la hem de halkla muamelelerinde edep şuuruna ulaşır.. kimileri, sürekli kendilerini Rabbileriyle olan muamelelerinin gel-gitlerinde bulur ve bir lahza ara vermeden O'na daha da yakınlaşma yollarını araştırır.. kimileri de, sert kabuğundan sıyrılan yusufçuk gibi hayatlarını, yeni ulaştıkları semavî âlemlerin kelebekleri sayılan ruhanîler arasında sürdürür...

Halvette asıl olan, gönül gözünün asla ağyâra kaymaması ve gece-gündüz demeden Cenâb-ı Hakk'ın teveccühüne hazır olup beklemesidir. Bu bekleyiş aynı zamanda pasif bir bekleyiş de değildir. Bu bekleyiş, kalbe akacak vâridâtı kaçırmama heyecanı içinde, gönül gözleri açık ve Hak'la halvet âdâbıyla geçirilen temkinli bir bekleyiştir. Bu mânâyı soluklayan Lâmekânî Hüseyin Efendi'nin şu sözleri ne hoştur:

Pâk eyle gönül çeşmesini tâ durulunca,
Dek tut gözünü gönlüne gönlün göz olunca.
Efkârı ko, dil destisini ol çeşmeye tuttur;
Ol âb-ı safâbahş ile ol desti dolunca.
Sen çık aradan hânesini sâhibine ver;
Bî-şek gelir Allah evine sen savulunca..
Evvel koma ki, sonra çıkarmak güç olur güç
Şeytan çerisi hâne-i kalbe koyulunca.!

Vâkıa Allah zamandan, mekândan münezzehtir ama, O'nun insanlarla alışverişi de yine hep kalb yamaçlarında cereyan eder. Bu itibarla da kalbin zümrüt tepeleri, O'ndan gelecek tecellî dalgalarına her zaman açık ve hazır olmalıdır ki; Hazreti Hakkı'nın ifadesiyle:

“ Kasrına nüzûl eyleye Sultan gecelerde...”

Cenâb-ı Hak bir yerde Hazreti Davud’a (aleyhisselâm) şöyle buyurur: *“O evi Benim için boşalt ki, Ben orada olayım.”* Bazıları boşaltmayı, kalbin ağyâr düşüncesinden, yabancı mülâhazalardan ve O’nu nazara almadan, âlemle gereksiz münasebetlerden arındırma ve uzaklaştırma şeklinde anlamışlardır. Hazreti Mevlâna’nın bir hoş sözü de burada düşünce ufkumuza bir ziya gibi düşer:

قَعرْ چِـه بَگُزِيد هَركِه عَاقِلَسْـت.....زَانكِه دَر خَلْوَتْ صَفَاهَاي دِلَسـت

ظُلْمَت چِه بِهْ كِه زِ ظُلْمتهَايِ خَلق.....سَر نَبَردْ اٰن كَس كِه گِيرَد پَاي خَلْق

خَلْوَت اَزْ اَغْيار بَـايَد نَـه زِيَـار.....پُوسْـتِين بَهرِ دَيْ آمـد نَـه بَهَار

“Akıllı olan, kuyu dibini seçmiştir; zira halvette gönül safâsı vardır. Kuyu dibinin zifiri karanlığı, halkın zulmetinden iyidir. Halkın ayağını tutan kimse baş alıp getirememiştir; yani nihayete erip sırra muttali olamamıştır. Halvet ağyâra karşı lâzımdır, yâr’a karşı değil; kürk kış için gereklidir, bahar için değil...”

Halvetten murad, kalb hânesini ağyârdan temizleyip yâr ile hemdem bulunmak olduğuna göre, halk içinde Hak’la beraber bulunan ruhlar ve kesretin en uç noktalarında dahi sürekli tevhidi kollayan gönüller hep halvette sayılırlar. Buna mukabil, bütün ömrünü halvette geçirdiği hâlde, kalbini ağyârdan temizleyememiş ve içinden mâsivâyı söküp atamamış kimsenin halveti de bir aldanmışlıktır ve beyhudedir.

Aslında mâverâî bir halvette, halktan tecerrüd ve uzlet yoktur. Böyle bir halvette insan, Mevlâna’nın ifadesiyle, bir pergel gibi, ayağının biri lâhût ufkunda, diğeri de nâsût kutbunda, her an ayrı bir nüzûl ve urûcu bir arada yaşar ki, enbiyâ ve asfiyâ kuşağında bilinen halvet de işte bu halvettir. Cenâb-ı Hak, Davud’a (aleyhisselâm): *“Yâ Davud nen var, böyle halktan ayrılıp yalnızlığı ihtiyar ediyorsun?”* buyurur. Hazreti Dâvud: *“Yâ Rabbi, halkı Senin için terk ediyorum”* der. Cenâb-ı Hak ona: *“Ey Davud, her zaman uyanık ol ve ihvânından ayrılmamaya bak ama, dostlukları sana yaraşmayan insanlardan uzak kalmayı da ihmal etme!”* ferman eder.[7] Yani, mademki

hedefin Biziz ve madem ki, azmin köyümüzedir, sakın gönlünü Bizden gayrisine açma.!

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ سَرِيرَتَنَا خَيْرًا مِنْ عَلَانِيَتِنَا وَأَحْسِنْ عَلَانِيَتَنَا وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلٰى أَصْحَابِهِ ذَوِي الصِّدْقِ وَالْإِحْسَانِ.

1 Celvet karşıtı olarak ele alınacak halvete daha başka bir kısım mânâlar da yüklenmektedir ki, burası onları tahlilin yeri değildir.

2 Bkz.: Meryem sûresi, 19/48.

3 Bkz.: Bakara sûresi, 2/51; Mâide sûresi, 5/26; A'râf sûresi, 7/142.

4 Bkz.: Muvatta', *sıfatü'n-Nebî* 27; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 6/340, 7/65.

5 Bkz.: Buhârî, *bed'ü'l-vahy* 3; Müslim, *îmân* 252.

6 Celvet: Halvetin karşıtı, halkla beraber olma.

7 el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* 2/160.

Hâl, Makam

Hâl; insanın kendi derinliklerinde ötelerden gelen esintilerle yaşaması ve kalb ufkunda cereyan eden gece-gündüz, sabah-akşam farklılığının duyulup hissedilmesidir. Onu insanın cehd ve gayreti olmadan, insan kalbini saran sevinç-hüzün, kabz-bast şeklinde anlayanlar, bu oluş ve sezişin devam ve istikrarına "makam", onun zeval bulup gitmesine de "nefsanîlik" demişlerdir...

Bu itibarla, *"hâl"*e, bir ilâhî mevhibe ve gönül yamaçlarının "üns" esintileri, *"makam"*a da insan irade ve azminin bu nefehâtı soluklayıp benliğine mâl ederek ikinci bir fıtrata ulaşması diyebiliriz.

Hâl; yaratılış, hayata mazhariyet, nur ve rahmet gibi, perdesiz her şeyin gerçek kaynağını gösterir ve hâlis tevhidi ihtar ederek, insanı sürekli metafizik gerilime ve alternatif arayışlara sevk eder. *Makam* ise, sa'y ü gayretin sisli-dumanlı prizması içinde dediğini der ve hakikati kendi kemalât arşına bağlar. Onun içindir ki, kalbe gelen vâridâtın duyulup-sezilmesi ve her lahza, kalblerde "kenzen" bilinene doğru ayrı bir yol vurulması; içinde biraz da kendimizi anlatmanın bulunduğu o vâridâtın kendi rengimize göre ifade edilmesinden daha kadirşinasça bir davranış sayılmıştır.

Bundan dolayıdır ki, Hazreti Sâdık u Masdûk, bir makam münasebetiyle: *"Allah sizin cisim ve suretlerinize değil, kalblerinize nazar eder..."*[1] diyerek Hak cânibince önemsenen noktayı hatırlatıp, halkça yönelinecek mihrabı iş'âr ile âyineyi, tecellîye tevcih buyurmak istemiştir. Derecesi daha düşük bir rivayette, kalblerin yanında ameller de zikredilerek ifade edilen: *"Allah sizin kalblerinize ve amellerinize bakar..."*[2] beyanı ise, hâlin devamıyla ulaşılan "makam"a hâl hatırına bir iltifattır.

Hâl, Mutlak İrade'nin muradına uygun vakitlerde ara ara gelen tecellîler, bu tecellîlerin yayılma sahası kalb ufku, avlayıp bir kalıba ifrağ eden de his ve şuurdur. Bu itibarla makama, dalgaları dinmiş, istikrara ulaşmış bir pâye nazarıyla bakılmasına karşılık; hâl, yüksek takdirlere bağlı gel-gitlerin ağında, her zuhur bir evvelkisinden ayrı ve farklı kareler içinde, sürekli belirip-kaybolan ve tıpkı güneşten gelen değişik boy ve renklerdeki dalga paketlerine benzetilebilir.

Hassas ruh ve mârifete uyanmış şuurlar, suyun üzerindeki kabarcıklarda güneşin akislerini gördükleri gibi, gönül yamaçlarında da hâl dalgalanmalarını

öyle görür, hisseder ve ayrı ayrı idrakle ona mukabelede bulunurlar. Kalb balansını iyi ayarlayamamış, dolayısıyla da irtibatsız kalmış kopuk ruhlar, bunları birer vehim ve hayal sanabilirler; varlığa Hakk'ın nuruyla bakanlar için ise bunlar ayânlardan ayân gerçeklerdir.

En büyük Hâl Eri, bir önceki mazhariyetlerini, bir sonraki durumu itibarıyla dûn gördüğünden –o dûn hâlin nuruyla Allah gönüllerimizi donatsın!– *"Ben günde yetmiş defa istiğfar ediyorum..."*[3] buyururlardı.

Zaten, Nâmütenâhî'ye dönük bir ebedî yolculukta, ebedî ışık ve ebedî buraka ihtiyaç hisseden dupduru bir gönlün, başka türlü düşünmesi de mümkün değildir...

اَللّٰهُمَّ يَا مُحَوِّلَ الْحَوْلِ وَالْأَحْوَالِ حَوِّلْ حَالَنَا إِلٰى أَحْسَنِ الْحَالِ

وَصَلِّ وَسَلِّمْ يَا رَبِّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الْمُخْتَارِ.

1 Müslim, *birr* 32-33.

2 Müslim, *birr* 34; İbn Mâce, *zühd* 9; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 2/284, 539.

3 Buhârî, *daavât* 3; Tirmizî, *tefsîru sûre* (47) 1; Ebû Dâvûd, *vitr* 26.

Kalb

Dil beyt-i Hudâdır ânı pâk eyle sivâdan
Kasrına nüzûl eyleye Rahmân gecelerde.
İ. Hakkı

Gönül ve yürek olarak da tanıdığımız kalb başlıca iki mânâda kullanılır: *Birisi*, göğsün sol tarafında, sol memenin altında ve daha çok da çam kozalağına benzeyen, aynı zamanda yapısı ve dokusu itibarıyla da bedendeki her uzuvdan farklı bulunan; ihtiva ettiği harika karıncık ve kulakçıkları, bütün his ve duygulara merkeziyeti, bütün damarlara ve damarcıklara merciiyeti ve insan uzuvları arasında bizatihî müteharrik olma gibi imtiyazı; hem bir motor gibi çalışması hem de bir emme-basma pompası gibi faaliyet göstermesi itibarıyla çok hayatî bir organdır ki bu organa biz yürek de deriz.

İkincisi ise, öncekinin dublesi, alternatifi, melekûtî buudu ve aynı zamanda, şuur, idrak, ihtisas, akıl ve irade gücünün de merkezi ruhanî bir latîfedir ki, tasavvufçular ona "hakikat-i insaniye" filozoflar da "nefs-i nâtıka" demişlerdir. İnsanın asıl hakikati de işte bu kalbdir. İnsana bu mânevî buudu itibarıyla "âlim", "ârif", "müdrik" denir. Ruh bu latîfenin esası ve bâtını, biyolojik ruh da bineğidir. Allah'a muhatap olan, sorumluluklar yüklenen, ceza gören, mükâfat alan, hidayetle kanatlanan, dalâletle yuvarlanan, aziz kabul edilen, hor görülen ve ilâhî mârifetin "mir'ât-ı mücellâ"sı olan hep bu latîfedir.

Kalb, hem idrak eden hem de idrak edilen hususiyette bir yapıya sahiptir. İnsan; ruhuna, cismine, aklına onunla girer. Kalb ruhun gözü gibidir. Basîret, kendi dünyasına göre onun nazarı; akıl ruhu; irade de iç dinamizmidir.

Umumiyet itibarıyla biz "gönül" derken de bu ikinci kalbi kastederiz. Gönül ve kalb farklılığı, bunların mecazen birbirinin yerinde kullanılması bir yana, bu ruhanî latîfe cismanî kalble sımsıkı alâkalıdır. Bu alâkanın keyfiyeti, dünden bugüne filozofları ve İslâm hukemâsını bir hayli meşgul etmiştir. Ancak, bu münasebet ister evvelen ve bizzat, ister sâniyen ve bi'l-araz, ister kalbin faaliyeti açısından, ister onun kabiliyetiyle irtibatlı olsun, sinelerimizde taşıdığımız "sanevberiyyü'ş-şekl" et parçası zâhirî kalble, insanın insanlığının remzi ve bütün duygularının hayat kaynağı olan "latîfe-i rabbâniye"nin, bir hakikatin iki yüzü denebilecek şekilde birbiriyle iç içe olduğunda şüphe yoktur. Ne var ki, bu alâka ve irtibatın keyfiyeti de, kalb, ruh, akıl ve idrakin keyfiyeti gibi biraz buğuludur.

Kur'ân'da, dinî ilimlerde, ahlâkta, edebiyatta, tasavvufta kalb dendiği zaman, daha ziyade bu ikinci mânâdaki kalb kastedilir. Aynı zamanda iman, mârifetullah, muhabbetullah ve zevk-i ruhanî de, bu mânâdaki kalbin "ille-i gâiyesi" ve varlığının hakikî hedefleridir.

Kalb, iki yönü olan öyle nuranî bir cevherdir ki, bir yönüyle devamlı ruhlar âlemine, diğer yönüyle de cisimler âlemine bakar. Cisim, şer'î ölçülerin birleştiriciliğinde ruhun emrine girmişse, kalb, ruhlar âlemi yoluyla aldığı feyizleri bedene ve cisme taşır; orada da huzur ve itminan esintileri meydana getirir.

Kalb, eskilerin ifadesiyle "nazargâh-ı ilâhîdir." Allah, insana insanın kalbiyle bakar. [1]وَلٰكِنْ يَنْظُرُ إِلٰى قُلُوبِكُمْ fehvâsınca da, insanla muamelesi kalbe göre cereyan eder. Zira kalb; akıl, mârifet, ilim, niyet, iman, hikmet ve kurbet gibi insan için çok hayatî hususların kalesi mesabesindedir. Kalb ayakta ise, bu duygular da hayatta sayılır; o, yıkılmış veya bir kısım mühlikâtla sarsıksa, bu latîfelerin hayatiyetinden, devam ve temadisinden bahsetmek de oldukça zordur. Hazreti Sâdık u Masdûk:

أَلَا إِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ؛ أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ.

"Bakın, cesette bir çiğnem et vardır ki, o sıhhatli olunca bütün ceset de sağlam olur; o fesada yüz tutunca da bütün ceset bozulur gider. Dikkat! İşte o kalbdir."[2] buyurarak kalbin insan bedenindeki yer ve önemine dikkatleri çekmiştir.

Kalbin bundan da ehemmiyetli yanı, mahiyetindeki istinat ve istimdat noktaları itibarıyla her zaman Cenâb-ı Hakk'ı göstermesi, varlık kitabıyla tafsilen anlatılanları, ihtiyaç ve ihtiyaçların karşılanması diliyle insan gönlüne sürekli ihtar etmesidir ki, hadis diye rivayet edilen bir mübarek sözde onun bu lâhutî buudu nazara verilmektedir.[3] İbrahim Hakkı, o sözü nazmen şöyle tercüme eder:

Sığmam dedi Hak arz u semaya,
Kenzen bilindi dil madeninden.

Böyle, mârifet-i ilâhînin pürüzsüz, mücellâ ve yalan söylemeyen sâdık bir lisanı olması itibarıyladır ki, insanî mülkün melekûtu sayılan kalb, Kâbe'den daha eşref görülmüş ve Zât-ı Hak adına bütün kâinatların ifade edebileceği

yüce gerçeği beyanda biricik hatip kabul edilmiştir.

Kalb, düşünce sıhhati, tasavvur sıhhati ve ruh sıhhati, hatta beden sıhhati için âdeta bir kale gibidir. İnsanın maddî-mânevî duyguları bu kaleye sığınır ve korunmuş olurlar. Bu açıdan insan için bu kadar önemli olan kalbin de karantinaya ve gözetilmeye ihtiyacı vardır. Zira o, yaralanınca tedavisi çok güç ve ölünce de hayata döndürülmesi çok zor bir latîfedir. Kur'ân bize: رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا *"Rabbimiz, bizi hidayete erdirdikten sonra kalblerimizi kaydırma..."*[4] duasını öğütlemekte, Efendimiz de sabah-akşam el açıp hem de defaatle:

اَللّٰهُمَّ يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ

"Ey kalbleri evirip çeviren Allahım! Kalbimi dininle sabitleyip perçinle!"[5] tazarruunda bulunmakla bu çok önemli korunma ve karantinayı hatırlatmaktadır.

Evet, kalb, bütün hayırların, bereketlerin insana ulaşmasında önemli bir köprü vazifesi gördüğü gibi, aynı zamanda şeytanî ve nefsanî bütün dürtülere ve bütün hâtıralara vize verebilme mevzuunda da tehlikeli işlere alet olabilir. O, Hakk'a tevcih edilebildiği sürece, bedenin en karanlık noktalarına kadar her yanına ışıklar yağdıran bir projektör olur; yüzü cismaniyete dönük kaldığı zamanlarda da şeytanın zehirli oklarının hedefi hâline gelir...

Kalb, iman, ibadet ve ihsan ruhunun vatan-ı aslîsi ve her zamanki otağı.. Allah-kâinat-insan arasında ince ince akıp duran duyguların yüksek debili bir ırmağı olmasına rağmen, bu cihanbahâ latîfeyi yerinden etmek ve bu ırmağa mecrâ değiştirtmek için, onun, sayılmayacak kadar da düşmanları vardır. Kasvetten küfre, ucubdan kibre, tûl-i emelden hırsa, şehvetten gaflete, menfaatten makam düşkünlüğüne kadar yığın yığın düşman, taarruz vaziyetinde onun zaaf ve boşluklarını kollamaktadır.

(رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ)

وَصَلِّ وَسَلِّمْ يَا رَبِّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلٰى أَصْحَابِهِ الْكِرَامِ.

* * *

İman kalbin canı, ibadet onun damarlarında akıp duran kanı, tefekkür, murâkabe, muhâsebe ise onun bekâsının esaslarıdır. İmansız birinde kalb ölü ve

ötelere karşı bütün bütün kapalı, ibadetsiz birinde o ölüm ağında ve onulmaz hastalıklarla sürüm sürüm, tefekkürsüz, muhâsebesiz ve murâkabesiz bir bünyede ise her türlü tehlikeye açık ve emniyetsizdir. Birinci kategoriye giren insanlar sinelerinde emme-basma pompaları nev'inden bir et parçası taşısalar da, kat'iyen bunların kalblerinin var olduğu söylenemez.. ikinci nev'e girenler, varlık-yokluk arası vehimlerinin sisli dünyasında hep mesafelerin esiri olarak yaşar ve bir türlü hedefe ulaşamazlar.. üçüncü kısma dahil olanlar ise, bir hayli mesafe almış, bir hayli engebe aşmış olmalarına rağmen, tam zirveye ulaşamadıkları için, her zaman tehlike sath-ı mâilinde sayılırlar; düşe-kalka yürür, müsabakasını yene-yenile sürdürür ve ömürlerini vefasız ve aşılmaz bir tepenin yamaçlarında tüketirler.

İnanmış, inancını yaşamış ve otağını ihsan düzlüklerine kurmuş olanlara gelince, bunlar sebepler planında emniyet doruğunda, ilâhî himaye açısından da güven kuşağında sayılırlar. Varlığı basîretle süzer, Allah'ın nuruyla eşyanın perde arkasına muttali olur, hep temkinde bulunur; kalbi güvercin kalbi gibi tir tir yaşar ve her yerde O'nun hoşnutluğunu arar; her işlerini Allah rızasına göre ayarlar ve Allah sevgisiyle yatar kalkarlar. Allah da onları hem sever, hem de inanan gönüllere sevdirir. Derken işte bunlar "makbûl-ü ins ü cân" olur ve her yerde hüsnükabul görürler.

Sure-i Yusuf'un sıddîk kahramanı, mübarek ismine izafe edilen surede tam beş defa ihsan ehli olarak zikredilir ki;[6] bu, yer-gök, dost-düşman, Yaratan-yaratılan herkesin, onun yakîn, muhâsebe ve murâkabesine şehadeti demektir.

Yusuf (aleyhisselâm) henüz genç bir tomurcukken, Allah onun ihsan şuuruna dikkati çeker ve *"İşte Biz ehl-i ihsanı böyle mükâfatlandırırız."*[7] buyurur. Hapishanede, şakî-said herkes onun düşünce ufkundaki derinliği, duruluğu ve ledünnîliği sezince, onu merci kabul eder, ona koşar, ona inanır, ona bağlanır ve *"Haydi bize te'vil-i ehâdîsi bildir; bildir ki, Seni ihsan şuuruyla serfiraz görüyoruz."*[8] der, problemlerini ona arz ederler.. girdiği her imtihanı başarıyla bitirmiş, dost-düşman herkesin sinesine taht kurmuş bu babayiğidi, Allah bir kez de, dünya karşısında tavrını değiştirmemesiyle takdir buyurur ve *"Rahmetimizi dilediğimize nasip kılar ve ihsan şuuruna erenlerin ecrini zâyi etmeyiz."*[9] der ve ilâhî teminatını ihtarda bulunur.. o güne kadar kalbleri her zaman, ona karşı kıskançlıkla atan kardeşleri, gün gelip de haset atmosferinden sıyrılabildiklerinde *"Doğrusu, biz seni ihsanla bütünleşmiş kimselerden*

görüyoruz."[10] diyerek ona, kapalı da olsa tarziyede bulunur ve sadakatini itiraf ederler.

Ve, nihayet Hz. Yusuf (aleyhisselâm), olgunlaşmış, itminana ulaşmış bir insan olarak, bunca şahidin yanında, mazhar bulunduğu ilâhî lütuflara bir de kendi şehadet eder ve *"Doğrusu kim Allah'tan korkar, takva dairesinde yaşar ve her çeşidiyle sabrı temsil edebilirse, Allah da, böylesine ihsana ermişlerin ecrini zâyi etmez."*[11] der, tahdis-i nimette bulunur.

Evet, böyle herkesin hüsn-ü şehadette bulunduğu bir kalbin, ilâhî âdetler gereği gelgiti, inhirafı düşünülemeyeceği gibi, mahrumiyetine de ihtimal verilemez. Zira o kalb, kâinata nisbeten Arş ne ise, insana nisbeten odur ve her an Hakk'ın nazar buyurduğu bir mücellâ aynadır. Hakk'ın bakıp bakıp her an ayrı bir değer verdiği böyle bir ayna kırılıp atılabilecek herhangi bir cisim değildir. O, insanlık gerçeğinin ruhu ve Allah'ın da memdûhudur.

Hz. Mevlâna:

حَق هَمِي گُويَد نَظَر مَانْ بَر دِلَسْت....نِيست بَر صُورَت كِه اٰن اٰب و گِلَسْت

تُوهَمى گُويي مَـرَا دِل نِيزهَسْت....دِل فَرازِ عَرشْ بَاشَـد نِـي بَسْــت

"Allah buyuruyor ki: 'Bizim nazarımız kalbedir; sudan, balçıktan olan surete değildir.' Sen, benim içimde kalbim var diyorsun, amma gönül, Arş'ın yücesindedir, aşağılarda değil." der ve işte bu hakikati ihtar eder.

اَللّٰهُمَّ يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قُلُوبَنَا عَلٰى دِينِكَ

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ مَحْبُوبِ الْقُلُوبِ.

1 *"(Allah sizin cisim ve suretlerinize değil) kalblerinize nazar eder."* (Müslim, *birr* 33)

2 Buhârî, *îmân* 39; Müslim, *müsâkat* 107.

3 Bkz.: Ahmed İbn Hanbel, *ez-Zühd* s.81; Ebu'ş-Şeyh, *el-Azame* 2/608.

4 Âl-i İmrân sûresi, 3/8.

5 Tirmizî, *kader* 7, *daavât* 89, 124; İbn mâce, *duâ* 2.

6 Yûsuf sûresi, 12/22, 36, 56, 78, 90.

7 Yûsuf sûresi, 12/22.

8 Yûsuf sûresi, 12/36.

9 Yûsuf sûresi, 12/56.

10 Yûsuf sûresi, 12/78.

11 Yûsuf sûresi, 12/90.

Hüzün

Hüzün; gam, keder, gussa mânâlarına gelen Arapça'daki "hazen"den alınmıştır. Sofiye bu kelimeyi; sevinç, neşe ve sürûrun karşılığı olarak kullanmıştır ki, buna vazife şuuru, dava düşüncesi ve mefkûre buudlu tasa da diyebiliriz. Evet, derecesine göre her kâmil mü'min, dört bir yanda Ruh-u Revân-ı Muhammedî şehbâl açacağı, yeryüzünde ehl-i İslâm'ın âh u efganı dineceği, Kur'ân'ın canlara can olacağı ve fert planında herkesin kabir çukurunu güvenle geçeceği, bir bir berzah gailelerini atlatacağı, hesaba, mîzana takılmadan revh u reyhâna ve meydan-ı tayerân-ı ervâha uçacağı "ân"a kadar da onunla oturup kalkacak, ona bağlı zaman atkıları üzerinde hayatını bir gergef gibi işleyecek, ona neşe ve sevinçle köpüren dakikaları arasında dahi yer verecek, hâsılı onu, yemeklerin tuzu gibi hayatın bütün sâniye, sâlise ve âşirelerinde duyacak, hissedecek ve bu mukaddes burukluğu ta; اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ *"Bizden tasayı, kederi gideren Allah'a hamdolsun; doğrusu Rabbimiz çok bağışlayıcı ve lütufkârdır."*[1] müjde buudlu hakikatinin tülleneceği ufka kadar devam ettirecektir.

Hüzün, insanın insanlığı idrakinden kaynaklanır ve bu mazhariyetin şuurunda olduğu sürece de onun basar ve basîretinde buğulanır durur. Aslında böyle bir hüzün dinamizmi, ferdin sürekli Cenâb-ı Hakk'a yönelmesi, hüzne esas teşkil edecek hususları her duyup hissettikçe O'na sığınması ve nâçâr kaldığı her yerde, "Çâre, çâre!" çığlıklarıyla O'na dehalet etmesi bakımından da çok lüzumlu ve çok gereklidir.

Ayrıca, ömrü kısa, iktidarı az, tâlip olduğu şeyler çok pahalı ve birleri bin etme mecburiyetinde olan bir mü'minin maruz kaldığı hastalıklar, yolunu kesen sıkıntılar, mübtelâ olduğu acılar, elemler gidip hüzünle buudlaşınca, günahları silip süpüren öyle bir iksire dönüşürler ki, insan bu sayede muvakkati ebedîleştirir, damlayı deryalaştırır ve zerreyi de güneş hâline getirebilir.. evet böyle bir hüzün ağında geçirilen ömrün peygamberâne bir ömür olduğu söylenebilir.. ve bu açıdan da, hayat-ı seniyyelerini hep hüzün televvünlü geçiren İnsanlığın İftihar Tablosu'na –o tabloya canlarımız feda olsun!– "Hüzün Peygamberi" denmesi ne kadar mânidardır! [2]

Hüzün, insanın kalb mekanizmasını, duygular âlemini gaflet vadilerinde

dağınıklığa düşmekten koruyan bir sera, bir atmosfer ve Hakk'a bağlılıkta cebrî bir çeper, dolayısıyla da cebrî bir konsantrasyon yoludur. Öyle ki, hüzünlü sâlik, bu cebrî teveccüh sayesinde, başkalarının mükerrer "erbaîn"lerle elde edemeyecekleri kalbî ve ruhî hayat mertebelerini, bu yolla en kısa zamanda elde edebilir.

Cenâb-ı Hak, kılığa, kıyafete, şekle değil; kalblere, kalbler içinde de mahzun, mükedder ve kırık kalblere nazar buyurur, onları maiyyetiyle şereflendirir ki: أَنَا عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبُهُمْ *"Ben kalbi kırıklarla beraberim."*[3] sözü de bu mânâyı ihtar etmektedir.

Süfyan b. Uyeyne: "Allah bazen, mahzun bir kalbin ağlamasıyla bütün bir ümmete merhamet buyurur."[4] der. Zira hüzün, her zaman kalbin samimiyet yanlarında göğerir ve insanı Allah'a yaklaştıran davranışlar arasında, hüzün kadar fahre, riyaya, süm'aya kapalı bir başka davranış yok gibidir.

Her şeyin bir zekâtı vardır ve zekât, zekâtı verilen şeyin yabancı nesnelerden arındırılmasıdır. Hüzün de dimağ ve vicdanın zekâtıdır ve bu iki duygunun saflaşmasında, saflaştıktan sonra da dupduru kalmasında hüznün tesiri çok büyüktür.

Tevrat'ta: "Allah bir kulunu sevince, onun gönlünü ağlama hissiyle doldurur; ona buğzedince de çalgı neşvesiyle.."[5] buyrulur.

Bişr-i Hâfî de: "Hüzün bir hükümdar gibidir; otağını bir yere kurunca, başkalarının orada ikametine izin vermez..."[6] der. Sultan ve hükümdarın olmadığı bir ülke karmakarışık ve keşmekeşlik içinde olacağı gibi, hüznün olmadığı bir kalb de darmadağınık ve harabedir. Zaten, O kalbi en mâmur olanın (sallallâhu aleyhi ve sellem) hâli de kesintisiz hüzün ve sürekli tefekkür değil miydi..?

Yakup (aleyhisselâm), Yusuf'la arasındaki dağları hüzünden kanatlarla aştı ve gidip bir tatlı rüyanın yorumlanması iklimine ulaştı. Bu itibarladır ki, hüzünle sızlayan bir yüreğin iniltileri, âbidlerin evrâd ü ezkârlarına, zâhidlerin takva ü vera'larına denk tutulmuştur.

Günah ve mâsiyet dışı, dünyevî huzursuzluklardan dolayı yaşanan tasanın günahlara keffaret olacağını Hazreti Sâdık u Masdûk söylüyor..[7] hele bu, ukbâ buudlu ve Allah hesabına olursa..!

Hüzün vardır, ibadet ü taatteki eksiklik mülâhazasından ve vazife-i ubûdiyetteki kusur endişesinden kaynaklanır ve bu bir *avam hüznü*dür. Hüzün

vardır, kalbin mâsivâya (Allah'tan başka her şey) meyl ü muhabbetinden ve duyguların teveccühteki teklemelerinden kaynaklanır, bu da bir *havâs hüznü*dür. Hüzün de vardır ki, mahzunun bir ayağı nâsût âleminde, diğer ayağı da lâhût âleminde, kalbin kadirşinaslığı ile her iki âleme karşı, muvazene ve temkine riayet etmeye çalışır; çalışırken de her an muvazeneyi bozdum veya bozacağım endişesiyle ürperir ve sürekli hüzünle inler ki, bu da *asfiyânın hüznü*dür.

İlk nebi, hem insanlığın babası, hem peygamberliğin babası, hem de hüznün babasıydı. O, hayata uyanırken aynı zamanda hüzne de gözlerini açıyordu. Peygamberlik ölçüsündeki temkin ve azmindeki zaafın hüznüne, yitirilmiş cennetin hüznüne, kaybedilmiş visal ve maruz kalınmış firak hüznüne.. o, bütün bir ömür boyu bu hüzünler ağında inleyip durdu...

Hazreti Nuh, peygamberliğiyle kendini bir hüzün cenderesinde buldu. Onun sinesinde köpüren hüzün dalgaları, âdeta okyanuslarınkine denkti.. ve bir gün geldi ki onun hüzün kaynağı, okyanusları dağların zirvelerine kadar köpürttü ve yeryüzünü kapkaranlık bir tasa sardı. Derken o da bir tufan peygamberi oldu.

Hz. İbrahim âdeta, hüzne göre programlanmıştı. Nemrutlarla yaka-paça olma hüznü, ateş koridorlarında dolaşma hüznü, eşini ve çocuğunu ıpıssız bir vadiye bırakma hüznü, çocuğunu boğazlamaya memur edilme hüznü.. ve daha bir sürü melekût buudlu, akılla çatışmalı hüzün silsilesi...

Hz. Musa, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. Zekeriya, Hz. Yahya, Hz. Mesih hemen hepsi de, hayatı âdeta bir hüzün yumağı olarak tanıdı, duydu ve yaşadılar. Ve hele en büyük Nebi, Hüzün Peygamberi ve arkasındakiler...

(رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ
وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ)
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الرَّؤُوفِ الرَّحِيمِ.

1 Fâtır sûresi, 35/34.

2 Bkz.: et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 22/156; el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 2/155.

3 es-Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-hasene* 1/169; el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr* 2/69. Benzer rivayetler için bkz.: el-Beyhakî, *ez-Zühd* 1/162; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 2/364, 6/177.

4 el-Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye* s.139.

5 el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* s.138; İbn Kayyim, *Medâricü's-sâlikîn* 1/507.

6 el-Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye* s.138.

7 Buhârî, *merdâ* 1; Müslim, *birr* 52.

Havf ve Haşyet

Arapça'da, korkma, ürperme, irkilme mânâlarına gelen havf; ıstılâhî mânâsı itibarıyla; şer'an haram olmayıp da daha hafif mertebede memnu bulunan bir şeyi işlemekten sakınma anlamına bir kelime. Havf sofîlerce; "recâ" duygusunun yanında, hak yolcusunun emniyete düşüp aldanmaması ve kuruntulara takılıp kalmaması için, mânevî seyr ü seferde hem bir denge unsuru ve hem de nâz u şatahâta götürecek düşünceleri tadil eden bir iksir kabul edilmiştir.

Havf, Kuşeyrî'ye göre; "Mânâ yolcusunun, Allah'ın sevmediği, hoşlanmadığı şeylerden sakınmasını ve uzak kalmasını sağlayan, gönlün derinliklerinde bir korku duygusu." şeklinde yorumlanmıştır ve daha çok da, gelecekle alâkalı tesiri üzerinde durulmuştur.[1]

Evet havf, ya bir insanın arzu etmediği şeylere maruz kalacağı endişesinden veya isteyip dilediği şeyleri kaçıracağı düşüncesinden kaynaklanır ki, her iki durum da istikbal ile alâkalıdır. Aslında Kur'ân-ı Kerim de, pek çok âyât-ı beyyinâtıyla amel ve davranışların ilerideki neticelerini nazara vererek, istikbal buudlu bir dünya kurmayı hedefler. Onun kurmak istediği dünyada, geleceği, iyi ve kötü semereleriyle bir ruh, bir mânâ, bir düşünce, hatta bir aksesuar olarak görmek her zaman mümkündür. O, müntesiplerinin gönlüne bütün bir hayat boyu âkıbet-endiş olmayı aşılar ve ayaklarını her zaman yere sağlam basmalarını hatırlatır: وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ *"Hiç hesaba katmamış oldukları şeyler Allah tarafından karşılarına çıkarılıverdi."*[2] ürperti hâsıl eden fermanı, قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا ۝ اَلَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا *"De ki: Amellerin bütün bütün boşa gidenini size haber vereyim mi? Onların ameli ki, dünya hayatında bütün çalışmaları boşa gittiği hâlde kendilerini güzel iş yapıyor sanmaktadırlar."*[3] gönülleri hoplatan beyanı gibi daha pek çok âyet vardır ki, bunlar insanın hayat dantelasının öteden getirilmiş atkı ipleri gibidirler.. –Bu iplerle hayatını kanaviçe gibi örene ne mutlu!– Kur'ân sık sık bunlarla gönüllerimize uhrevîlik aşılar ve gözlerimizi sürekli ukbâya çevirir.

Cenâb-ı Hak nurlu beyanında, bizi huzuruna celp ve maiyyetiyle şereflendirmek için çok defa havfi bir kamçı olarak kullanır. Bu kamçı, tıpkı

annenin itapları, yavruyu onun şefkatli kucağına ittiği/çektiği gibi; insanı ilâhî rahmetin enginliklerine cezbeder ve onu cebrî lütufların vâridâtı ile zenginleştirir. Bu itibarla, Kur'ân-ı Kerim'de havf u haşyetle tüllenen her emir ve direktif, bir buuduyla ürpertici görülse de, diğer yanıyla rahmet televvünlü ve inşirah vericidir.

Ayrıca, Cenâb-ı Hak'tan havf edip O'na karşı saygılı olan bir vicdanın, başkalarının kasvetli ve rahmet cânibine yönlendirmeden uzak, yararsız, hatta zararlı korkularından kurtulması bakımından da ayrı bir önem arz eder. Cenâb-ı Hak, nurefşân ve ümitbahş beyanında yer yer: فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ *"Eğer gerçek mü'minler iseniz, onlardan korkmayın, Benden korkun!"*[4] buyurarak, insan mahiyetindeki korku hissinin sağa-sola dağıtılarak dağınıklığa düşülmemesini, وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ *"Sadece ve sadece Benden korkun."*[5] diyerek de, hiçbir yararı olmayan fobilere girilmemesini ihtar eder ve: يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ *"Her an üzerlerinde nigehbân bulunan Rabbilerinden korkar ve emrolundukları şeyleri titizlikle yerine getirirler."*[6] ve: يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا *"Havf u haşyet içinde, aynı zamanda tazarru ve niyazlarının kabul olacağı ümidiyle Rabbilerine dua ederler..."*[7] gibi pür-envâr beyanlarıyla havfla mâmur, haşyetle serfiraz gönülleri senâ eder; eder, zira hayatını havfa göre örgüleyen bir ruh, iradesini temkinli kullanır, adımlarını dikkatli atar ve ayağını çürük bir yere basmamaya çalışır. İşte böyle titiz ruhlardır ki, rıza semasının üveyikleri sayılırlar. Lücce sahibinin havfla alâkalı şu tespiti ne hoştur:

بَاش دَر دِين ثَابِت اَرْتَرسِي زِقَهرِ حَق كِه پَا
كَرده مُحكَم دَر زَمين عَرعَرنِيم صَرصَراست

"Eğer Cenâb-ı Hakk'ın kahrından korkuyorsan dinde sâbit-kadem ol; zira ağaç, şiddetli rüzgârlara karşı ancak kökleriyle yere muhkem tutunur."

Havfin en aşağı mertebesi, imanın şartı ve muktezası olan havftır ki: وَخَافُونِ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ *"Eğer gerçek mü'minler iseniz Benden korkun."*[8] mealindeki âyet buna işaret etmektedir.

Bunun bir üstü, ilim buudlu havftır ki: إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا *"Allah'tan, kulları arasında ancak âlimler hakkıyla korkar."*[9] âyeti de bu mertebeyi ihtar eder.

Daha üst bir mertebe ise, mârifet mertebesidir ve heybet televvünlüdür ki: وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُ *"Allah size, Kendisine karşı ürperti içinde bulunmanızı emreder."*[10] beyan-ı sübhânîsi de bunu hatırlatır.

Bundan başka, bir kısım sofîler havfı; biri heybet, biri haşyet olmak üzere kendi içinde de ikiye ayırmışlardır. Her ikisi de korku ve saygı düşüncesinden kaynaklanmasına rağmen, bunlardan heybet daha ziyade "firar" yörüngeli, haşyet ise "iltica" mahreklidir. Seyr u sülûkte heybet sahibi, sürekli firar düşüncesi yaşar; O'nunla oturur-kalkar, O'nu düşler ve O'nu tasarlar; haşyet sahibi ise, her lahza ayrı bir mülâhaza ile O'na iltica etme vesileleri araştırır ve O'na sığınma fırsatları kollar.

Bu itibarla da çok defa, rehbet yolunu seçenler, firarı da devam ettirirler. Firarı devam ettirdikleri için de kolayı zorlaştırır ve ruhbanların maruz kaldığı sıkıntılara maruz kalır, dolayısıyla da firarın hâsıl ettiği bu'diyet ölçüsünde, O'ndan uzak kalmanın ızdırabını yaşarlar. Hayatlarının her lahzasında "hevâ"yı "hüdâ"ya çevirebilmiş haşyet sâlikleri ise, her an ayrı bir iltica yol ayrımında ayrı bir "kurb" kevseri içer ve "Daha yok mu?" diyerek coşarlar.

Haşyet, kâmil mânâda bir enbiyâ hususiyetidir; nebiler; sürekli içinde âdeta İsrafil'in sûrunun duyulduğu bu atmosferde ve Hakk'ın azamet ü celâlinin savleti karşısında bir can ile ölür, birkaç can televvünü ile dirilirler. Onların his, şuur ve idrak ufuklarında her zaman: فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقًا *"Cenâb-ı Hak azametle dağa tecellî edince, dağ şak şak oldu, parçalandı ve Musa kendinden geçip bayıldı."*[11] gerçeğinin tulû ve gurûbları yaşanır. Akrabü'l-Mukarrabîn ve Seyyidü'l-Hâşiyîn de: *"Ben sizin görmediğinizi görüyor, duymadığınızı duyuyorum; âh bir bilseniz, gök bir gıcırdayışla gıcırdayıp inledi ki!. zaten öyle olması gerekirdi; zira göklerde meleklerin secdegâhı olmayan dört parmak kadar bile boş yer yoktur. Allah'a yemin ederim ki, eğer azamet-i ilâhî adına benim bildiğimi bilseydiniz, az güler çok ağlardınız, hatta zevcelerinizle bir arada bulunmaktan kaçınır, dağ ve sahralarda çığlık çığlık Allah'a yalvarırdınız."*[12] buyurur. Bu hadiste hem Peygamber'in iltica buudlu haşyeti –ki, kendi, bilinebilecek her şeyi bildiği hâlde firarı değil O'na sığınmayı seçmiştir– hem de diğer insanların firar buudlu heybetlerini anlatmıştır... Ebû Zerr (radıyallâhu anh) hadise: *"Keşke, kökünden sökülen ve kesilip-biçilen bir ağaç olsaydım."*[13] ilavesiyle kendi hesabına bu düşünceye beliğ bir tercüman

olmuştur.

Haşyet ve mehâbete göre programlanmış bir ruh, havf mülâhazası olmasa da günahlara bulaşmaz.. işte mehâbet bendesi bir ismet kahramanı: نِعْمَ الْعَبْدُ صُهَيْبٌ لَوْ لَمْ يَخَفِ اللّٰهَ لَمْ يَعْصِهِ *"Suheyb ne yüksek bir karakterdir; –muhalfarz– Allah'tan korkmasa da günah işlemez."*[14]

Havf erbâbı bazen sızlar, bazen ağlar ve gözyaşlarını ceyhun ederek günde birkaç defa, hususiyle de yalnızlık zamanlarında gözyaşlarıyla "bu'd" ateşlerini söndürür ve bu'dlar bu'du cehennem üzerine yürür. Zira: لَا يَلِجُ النَّارَ رَجُلٌ بَكٰى مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ حَتّٰى يَعُودَ اللَّبَنُ فِي الضَّرْعِ *"Allah korkusundan ağlayan birinin, sağılmış sütün yeniden memeye dönmesi muhaliyeti gibi Cehennem'e girmesi mümkün değildir."*[15] fehvâsınca, Cehennem ateşini söndüren en tesirli iksir gözyaşlarıdır. Bazen de, hem yaptıklarını hem de yapmadıklarını sürekli birbirine karıştırır; yaptıklarının "hüdâî" olmayıp da "hevâî" olabileceğinden, yapmadıklarının da bütün bütün şeytanî olmasından irkilir, devamlı hüzünle yutkunur ve en isabetli karar diyerek doğrulur, O'na iltica eder. Bunlardan birinci şıktakilere: وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَٓا اٰتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلٰى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ *"Rabbilerinin huzuruna döneceklerinden ötürü, yürekleri çarparak vereceklerini verirler."*[16] mealindeki âyet münasebetiyle, Âişe Validemiz'den nakledilen şu vak'ayı misal olarak gösterebiliriz: Validemiz buyurur ki: "Bu âyet nâzil olunca 'Âyette zikredilenler, zina etme, hırsızlık yapma, içki içme gibi haramları irtikâp edenler midir?' diye Resûlullah'a sordum. İnsanlığın İftihar Tablosu Seyyidü'l-mâsûmîn: 'Hayır yâ Âişe, âyette anlatılmak istenen, namaz kılıp, oruç tutup sadaka verdiği hâlde, kabul olup olmaması endişesiyle tir tir titreyenlerdir.' buyurdular."[17] Bu birinci kategoride zikredilenlere *"düz mü'minler"* diyeceksek, ikincilerine *"derin mü'minler"* veya *"kâmil insanlar"* demek uygun olur zannediyorum.

Ebû Süleyman ed-Dârânî: "Kulun, havf ve recâ arası bir yol tutup gitmesi esas olmakla beraber, her zaman kalbin korku ve saygıyla atması daha emin bir yoldur."[18] der. Onunla aynı düşünceyi paylaşan Şeyh Galip ise, havf mevzuundaki hislerini şu müstesna mısraıyla âdeta hulâsa eder:

Bin havf ile çeşm-i cânı bâzet!

اَللّٰهُمَّ أَيِّدْنَا بِرُوحٍ مِنْ عِنْدِكَ وَوَفِّقْنَا إِلٰى مَا تُحِبُّ وَتَرْضٰى

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى مُحَمَّدٍ الْمُرْتَضٰى.

1 Bkz.: el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* s.125.

2 Zümer sûresi, 39/47.

3 Kehf sûresi, 18/103-104.

4 Âl-i İmrân sûresi, 3/175.

5 Bakara sûresi, 2/40. (فَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ şeklinde: Nahl sûresi, 16/51)

6 Nahl sûresi, 16/50.

7 Secde sûresi, 32/16.

8 Âl-i İmrân sûresi, 3/175.

9 Fâtır sûresi, 35/28.

10 Âl-i İmrân sûresi 3/28, 30.

11 A'râf sûresi, 7/143.

12 Tirmizî, *zühd* 9; İbn Mâce, *zühd* 19; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 5/173.

13 Tirmizî, *zühd* 9; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 5/173.

14 Fahruddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* 2/74; es-Suyûtî, *Tedrîbü'r-râvî* 2/175.

15 Tirmizî, *fezâilü'l-cihâd* 8; Nesâî, *cihâd* 8; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 2/505.

16 Mü'minûn sûresi, 23/60.

17 Tirmizî, *tefsîru sûre* (23) 4; İbn Mâce, *zühd* 20.

18 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 10/21; el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* s.128.

Recâ

İyi bir şeyi bekleme ve elde edebilme ümidi.. Allah'ın lütuf ve ihsanlarını umma hissi.. gelecek adına emellerle dopdolu olma ve arzu edilen şeylerin elde edilebileceği mülâhazasıyla yaşama mânâlarına gelen recâ, sofîlerce: "Gönülden istenen bir şeyin tahakkuk etmesi inancıyla, onun meydana geleceğini ümit etme ve bekleme"[1] şeklinde tarif edilmiştir. Bu itibarla, hasenât adına bir şeyi işleyip kabulünü beklemek, keza mâsiyetten tevbe edip hüsnükabul göreceği mülâhazasıyla ümitlenmek birer recâdır.

Hata, günah ve seyyiâtın şahsa yüklenmesi, hasenâtın ise, Allah'ın rahmetine atfedilmesi esasına dayanan recâ, sâlikin, bir kısım yanlışlıkların, kötülüklerin ve yakışıksız şeylerin ağına düşmemesi, iyilikler ve güzelliklerle de şımarıp küstahlaşmaması için, istiğfar ve dua kanatlarıyla sürekli "seyr ilallah" ufkunda seyahatla şerlerden kaçınıp hayırlara sığınması; inâbe ve tazarru lisanıyla da devamlı "seyr maallah" ikliminde Hak kapısının tokmağına dokunmasından ibaret sayılmıştır. Böyle bir denge kurulabildiği takdirde, ne havfta inkıtâ ve yeis ne de recâda gevşeklik ve şatahat olur.

Evet, günahlardan kaçınıp Allah'tan inayet beklemek; yarışırcasına hayrât ve hasenât yolunda koşup, sonra da Allah rahmetinin enginliği mülâhazasıyla o kapıya yönelmek, sâdık bir recâdır ve sâdıkların ümit ufkudur. Aksine, amelsiz hasenât beklemek veya ömrünü günah vadilerinde geçirdiği hâlde, Allah'ı kendi hesaplarıyla bir şeylere –estağfirullah– icbar ediyor gibi "bühbühe-i cennet"ten dem vurmak, yalancı bir recâ ve Hazreti Rahmânü'r-Rahîm'e karşı da bir saygısızlıktır.

Recâ, bir temenni değildir; temenni, herhangi bir tasavvur ve beklentinin meydana gelmesi mevzuunda kat'iyet bulunmayan, dolayısıyla da ümit vaad etmeyen kuru bir intizar olmasına mukabil, recâ; matluba ulaştıracak bütün vesileleri değerlendirip, rahmeti ihtizaza getirme yolunda peygamberâne bir basîret ve şuurla bütün iltica kapılarını zorlamanın ad ve unvanıdır.

Bir diğer ifade ile recâ; ilim, kudret ve irade sıfatları gibi, rahmet ve affediciliğin de ihâta ve şümûlüne inanıp, ehadiyet dalga boyunda bir kısım teveccühlere muntazır olmak demektir. Kur'ân-ı Kerim'in, rahmetin her şeyi aştığını;[2] bir kudsî hadisin de, ilâhî rahmetin her zaman gazabın önünde bulunduğunu ifade etmesi,[3] zannediyorum işte bu gerçeği hatırlatmaktadır.

Aksine, şeytanların bile ümit ve beklentiye kapılacağı[4] böyle engin bir rahmete karşı lâkayt kalmak, hatta o rahmetin mevcudiyetini inkâr mânâsına gelen recâ hissini yitirip ye'se kapılmak affedilmeyen bir günahtır.

Recâ:

"Kerem kıl kesme Sultanım keremin bînevâlerden
Keremkâne yakışır mı kerem kesmek gedâlerden.."
M. Lütfi Efendi

deyip kalben Kerîm ü Vedûd'un cömertliği etrafında pervâz ederek O'na sığınma yollarını araştırmaktır. Rabb'in hususî mülâtefesi sayılan böyle bir mazhariyeti elde etmiş olanlar, hiç tükenmeyen bir hazine bulmuş sayılırlar. Hele insan sahip olduğu şeylerin bütününü kaybettiği veya ona karşı her türlü musibetin sökün edip geldiği veyahut hayra muvaffak olamamanın, şerden kurtulamamanın verdiği ızdırap ve inkisarın vicdanlarda duyulduğu; yani sebeplerin bitevî sukut edip her yolun "Müsebbibü'l-Esbâb"a döndüğü hengâmda recâ, bir berk olur, burak olur.. onun yollarını aydınlatır ve onu, ulaşılması insan gücünü çok çok aşan ulaşılmazlara ulaştırır.

Gazze'de son dakikalarını yaşayan İmam Şafiî'nin recâ adına şu son ve dolgun soluklarını kaydetmeden geçemeyeceğim:

وَلَمَّا قَسَا قَلْبِي وَضَاقَتْ مَذَاهِبِي.....جَعَلْتُ الرَّجَا لِعَفْوِكَ سُـلَّمَا

تَعَاظَمَنِي ذَنْبِـي فَلَمَّا قَرَنْـتُـهُ.....بِعَفْوِكَ رَبِّي كَانَ عَفْوُكَ أَعْظَمَا

"Kalbim kasvet bağlayıp yollar da sarpa sarınca, ümidimi affına merdiven yaptım. Günahım gözümde büyüdükçe büyüdü ama, onu alıp affının yanına koyunca, affını tasavvurlar üstü büyük buldum."[5]

Allah korkusunun insanı günahlardan uzaklaştırıp, O'na yönelttiği, O'na yaklaştırdığı yerlerde sürekli "havf" soluklamak; yeis çukurlarına düşüldüğü veya ölüm emarelerinin belirdiği zamanlarda da "recâ"ya sarılmak, havf-recâ dengesi adına ölçü sayılacağı gibi, ruhta hâsıl olan emniyet duygusuna karşı korku unsurlarını harekete geçirmek, ümitsizlik hazanlarının esip-durduğu hengâmda da recâ seralarına sığınmak, havf-recâ dengesi adına ayrı bir yorum. Bu itibarla, bazen en mükemmel amelin yanında duman duman korku tütebilir

ve az bir amelin sağında-solunda da recâ tüllenebilir...

Yahya b. Muaz'ın bu mülâhaza için bir tazarruunu kaydetmek istiyorum: "Allahım, çok defa günah ve hatalara bulaştığım zaman ruhumda taşıdığım recâ, en mükemmel amellere iktiran eden recâdan daha güçlü görünüyor; zira ben arızalarla mâlûl bir insanım; kat'iyen masûn sayılamam; günahlara bulaştığım zaman hiçbir iş ve amele değil, bilâ kayd ü şart Senin affına itimat ederim. Nasıl etmem ki, Sen cömertlikle mevsufsun!"[6]

Zaten çoklarınca recâ, Zât-ı Ulûhiyet hakkında hüsnüzan beslemenin bir başka buudu sayılmıştır. Ve: أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي *"Benim kulumla maiyyet ve muamelem, onun Benim hakkımdaki zannına bağlıdır."*[7] mealiyle vereceğimiz kudsî hadis de bu hususî mülâtefenin ifadesidir.

Ebû Sehl'i, rüyada tarifler üstü nimetler içinde yüzüyor görür ve sorarlar: "Üstad bu yüksek pâyeyi nasıl elde ettiniz?" Ebû Sehl cevap verir: "Rabbim hakkında beslediğim hüsnüzan sayesinde."[8]

Bu itibarla denebilir ki, eğer recâ, Cenâb-ı Hakk'ın engin rahmetiyle tecellî etmesi için bir vesile ise, insan iyi-kötü hiçbir hâlinde bu vesileyi elden bırakmamalıdır. Evet, insanın ameli, ihlâsı, hasbîliği, diğergamlığı önemli birer güzellik buudu sayılsalar da, insanla alâkalı olmaları itibarıyla, Allah'a ait bulunan affın yanında çok önemsiz kalırlar. Zira öncekiler, zâhirî esbap açısından insanın işi ve davranışları sayılmasına karşılık, ikincisi doğrudan doğruya Cenâb-ı Hakk'ın rahmet buudlu şe'n-i hâssı ve mülâtefesidir.

Havf ü recâ insan gönlüne Allah'ın en büyük armağanıdır. Bundan daha büyük bir armağan varsa o da, bu iki duygu arasındaki muvazeneye riayet ederek, onları Allah'a ulaşmada birer nuranî kanat olarak kullanmaktır.

اَللّٰهُمَّ أَحْسِنْ عَاقِبَتَنَا فِي الْأُمُورِ كُلِّهَا وَأَجِرْنَا مِنْ خِزْيِ الدُّنْيَا وَعَذَابِ الْأٰخِرَةِ

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى مَنْ أَرْسَلْتَهُ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ وَعَلٰى أَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ.

1 el-Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye* s.132.

2 Bkz.: A'râf sûresi, 7/156.

3 Buhârî, *tevhid* 22, 28, 55, *bed'ü'l-halk* 1; Müslim, *tevbe* 14-16.

4 et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 3/168; *el-Mu'cemü'l-evsat* 5/250.

5 İmam eş-Şâfiî, *Dîvân* s.100; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* 50/331, 51/430.

6 el-Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye* s.133; el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* 4/153.

7 Buhârî, *tevhid* 15, 35; Müslim, *zikir* 2, 19, *tevbe* 1.

8 el-Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye* s.134; el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* 4/153.

Zühd

Dünyevî hazları terk edip, cismanî meyillere karşı koyma mânâlarına gelen zühd; sofîlerce daha çok, dünya lezzetlerine karşı alâkasız kalıp, ömür boyu âdeta bir perhiz hayatı yaşamak, davranışlarında "takva"yı esas tutarak, dünyanın, kendine ve insanın nefsine bakan yönlerine karşı da kararlı, müstağni ve müstenkif bulunmak mânâlarına gelir.

Bir diğer mânâda zühd, ebedî olan ukbâ saadeti için, muvakkat dünya rahatını terk etme şeklinde yorumlanmıştır ki, bunu da evvelki tefsire ircâ edebiliriz.

Haram ve helâllere karşı hassas olmak, zühdde ilk adım sayılır; ikinci adım ve kâmil merhale ise, meşru ve mubah şeylerde bile, kılı kırk yararcasına titiz yaşamaktır.

Zühd insanı diyeceğimiz zâhide gelince o, hem üzerine aldığı sorumluluklara karşı, hem gelip ona toslayan belâ ve musibetlere karşı hem de her köşe başında önünü kesen günah ve mâsiyetlere karşı olabildiğince sabırlı, küfür ve dalâlet müstesna Yaratan'ın her türlü takdirinden hoşnut, ve O'nun kendisine bahşettiği şeylerle, yine O'nun hoşnutluğunu, ahiret yurdunu ve insanın mutlak hakikate yönlendirilmesini gaye-i hayal hâline getiren insandır. Onun kalbinin kulağında sürekli:

قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقٰى

"De ki: Dünya metâı ne de olsa azdır; ahiret ise takva ehli için mahz-ı hayırdır."[1] hakikati tınlamada, beyninin her guddesinde:

وَابْتَغِ فِيمَٓا اٰتٰيكَ اللّٰهُ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا

"Allah'ın sana verdiği her şeyde ahiret yurdunu ara; bu arada dünyadan da nasibini unutma!"[2] gerçeği şûlefeşân olmakta ve basîret ufkunun her köşesinde:

وَمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ
وَاِنَّ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

"Bu dünya hayatı bir eğlence ve oyundan ibarettir. Ahiret yurdu ise, doğrusu işte gerçek hayat odur; eğer bilselerdi."[3] ilâhî beyanı duyulmaktadır.

Zühdü; mudâyaka ve sıkıntı anlarında dahi şeriatın hudutlarını koruyup

kollama, zenginlik ve genişlik zamanlarında da başkaları için yaşama şeklinde tarif edenler de olmuştur.. ve yine onu, Allah'ın helâlinden ihsan ettiği nimetlere karşı şükürle mukabelede bulunma, sonra bu mala terettüp eden bütün hakları yerine getirme.. ve İslâm'ı i'lâ etme, insanlara faydalı olma mülâhazalarının dışında mal biriktirmeme, tûl-i emellere girmeme şeklinde yorumlayanlar da olmuştur.

Süfyan-ı Sevrî gibi büyükler, zühdü; âdî şeyler yiyip, basit elbiseler giymekten daha ziyade, Hak rızasına göre programlanmış ve tûl-i emellere karşı da kapalı kalabilmiş bir kalb ameli olarak görmüşlerdir.[4] Bu anlayışa göre gerçek zühdün emaresi üçtür:

1. Dünya adına elde edilen şeylerden sevinç duymama ve kaybedilen şeylerden ötürü de mahzun olmama..

2. Medhedilince sevinmeme, zemmedilince de yerinmeme..

3. Hakk'a kulluk ve O'nunla halveti her şeye tercih etme.

Evet, zühd de, mebde itibarıyla tıpkı havf ü recâ gibi bir kalb amelidir. Ancak, zühd duygusunun, insanın davranışlarına aksetmesi veya onları yönlendirmesi açısından bir farklılığı söz konusudur ki, bu da onun bir aksiyon ve davranış buudu oluşudur. Zühde göre programlanmış bir sine, şuuru taalluk etsin-etmesin, yeme-içme, yatma-kalkma, konuşma-sükût etme, halvet peşinde olma veya celvette kalma gibi birbirine zıt bütün davranışlarında zühd düşünür, zühd soluklar, zühd televvünlü yaşar ve sürekli zühd rüyaları görür. Bütün bunlardan sonra da, dünyanın kendine ve insanların hevesâtına bakan yanlarına karşı ciddî bir tavır alması söz konusudur.

Bu duyguyu Mevlâna ne hoş terennüm eder:

چِسْـت دُنْيا اَزْ خُدَا غَافِل بُودَن.....نِـي قُمَاش و نُقرَه وُفَـرْزَندوُزَنْ

مَال رَاكَز بپَرِ حَق بَاشِـي حَمُول.....(نِعْمَ الْمَالُ الصَالِحُ) گُفت آن رَسُول

اٰب دَر كَشْتِي هَلَاكِ كَشْتِي اسـت.....اٰب اَنْدَر زِيرِ كَشْتِي پُشْتِي اســت

"Dünya nedir? O, Hudâ'dan gafil olmaktır; kumaş, gümüş, evlâd ve kadın

değildir. Eğer dünya malını Hak rızası için omuzlarsan, ona Hz. Resûl: 'İyi insan için iyi mal ne güzeldir!'[5] *buyurmuştur. Geminin içindeki su geminin helâkine sebep, geminin altındaki su da onun hareketine vesiledir."*

Evet, ne dünyevî imkânlar ne de zenginlik zühde mâni değildir. Elverir ki insan onlara karşı hâkimiyetini korusun ve onların mahkûmu olmasın. Vâkıa İnsanlığın İftihar Tablosu, kalbi zühde göre programlandığı ve gözlerinin içine başka hayal girmediği hâlde fakirlerden fakir yaşamayı tercih etmiş ve ömrünü zâhidâne geçirmişti.[6] Zira O, ümmetine ve hususiyle de neşr-i hak vazifesinde bulunanlara misal olma mevkiinde idi. O, böyle davranmakla evvelâ, peygamberlik vazife-i kudsiyesi dünyaya alet ediliyor töhmetine meydan vermeyecekti. Sâniyen O, bu yüce vazifede: إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللّٰهِ *"Benim mükâfatım ancak Allah nezdindedir."*[7] diyen seleflerine iktida etme ululuğunu gösterecekti. Sâlisen O, neşr-i hakkı kendilerine vazife edinmiş ümmetinin âlimlerine hem bir nümune hem de rehber olma sorumluluğunu taşıyordu. Bu itibarla da, hayatını en fakirâne bir çizgide sürdürecekti.. ve sürdürdü de.

وَشَدَّ مِنْ سَغَبٍ أَحْشَاءَهُ وَطَوٰى.....تَحْتَ الْحِجَارَةِ كَشْحًا مُتْرَفَ الْأَدَمِ

وَرَاوَدَتْهُ الْجِبَالُ الشُّمُّ مِنْ ذَهَبٍ.....عَنْ نَفْسِهِ فَأَرَاهَا أَيَّمَا شَمَمِ

وَأَكَّدَتْ زُهْدَهُ فِيهَا ضَرُورَتُهُ.....إِنَّ الضَّرُورَةَ لَا تَعْدُو عَلَى الْعِصَمِ

وَكَيْفَ تَدْعُو إِلَى الدُّنْيَا ضَرُورَةُ مَنْ.....لَوْلَاهُ لَمْ تَخْرُجِ الدُّنْيَا مِنَ الْعَدَمِ

"O, açlıktan bağırsaklarını sargıyla sardı.. ve o latîf ciltli mübarek böğürlerini taşlarla sıkıştırdı.[8] *Koca koca dağlar altın kesilip O'na arz olunmayı niyaz ettiler de, himmeti çok yüksek olan O Zât onlara karşı müstağni davrandı.*[9] *O'nun dünyevî ihtiyaçları da zühdünü teyit eder; zira O Masumlar Masumu'nun zaruret ve ihtiyaçları O'nun ismetine ilişememişti. O'nun ihtiyaçları, O'nu dünyaya nasıl davet edebilirdi ki.! O olmasaydı, dünya ademden kurtulup varlığa eremezdi."* diyen Bûsîrî, O'nun ihtiyaç

içindeki istiğnâsını ve zaruret içindeki yüce himmetini ne güzel ifade eder!

Zühde dair daha ne güzel sözler söylenmiştir! Biz onlardan, tevehhüm-ü ebediyetin yalanını yüzüne vuran ve tûl-i emeli temelinden sarsan, Hz. Ali'nin bir sözüyle bu faslı noktalamak istiyoruz:

.....اَلنَّفْسُ تَبْكِي عَلَى الدُّنْيَا وَقَدْ عَلِمَتْ.....أَنَّ السَّـلَامَةَ فِيهَا تَرْكُ مَا فِيهَا

.....لَا دَارَ لِلْمَرْءِ بَعْدَ الْمَوْتِ يَسْـكُنُهَا.....إِلَّا الَّتِي كَانَ قَبْلَ الْمَوْتِ بَانِيهَا

....

.....أَمْوَالُنَـا لِـذَوِي الْمِيرَاثِ نَجْمَعُهَا.....وَدُورُنَا لِخَـرَابِ الدَّهْـرِ نَبْنِيهَا

.....كَمْ مِنْ مَدَائِنَ فِي الْاٰفَاقِ قَدْ بُنِيَتْ.....أَمْسَـتْ خَرَابًا وَدَانَ الْمَوْتُ دَانِيهَا

.....لِكُلِّ نَفْسٍ وَإِنْ كَانَتْ عَلٰى وَجَلٍ.....مِنَ الْمَنِيَّةِ اٰمَـالٌ تُقَـوِّيـهَـا

.....فَالْمَرْءُ يَبْسُـطُهَا وَالدَّهْـرُ يَقْبِضُهَا.....وَالنَّفْسُ تَنْشُـرُهَا وَالْمَوْتُ يَطْوِيهَا

"Nefis dünyaya karşı âh ü efgân içinde.. hem de kurtuluşun, dünya ve içindekilerini terk etmeye bağlı olduğunu bildiği hâlde. İnsanoğluna öbür âlemde, buradan göçmeden bina ettiği evlerin dışında, içinde oturacağı bir yuva yoktur.

..

Mallarımız ki biz onları mirasçıları için topluyoruz. Evlerimiz ki biz onları dehrin harap etmesi için bina ediyoruz. Çevremizde muhkem yapılmış nice binalar vardır ki harap oldu.. ve öleceklere ölüm gelip çattı. Hemen herkeste şöyle-böyle ölüm korkusu olsa da, dünyaya karşı onları canlı tutan emelleri de var. Kişi onları serer, sergiler, zaman gelir dürer. Nefis dört bir

yana yayar, arkadan ölüm gelir katlar ve dürer...”

اَللّٰهُمَّ أَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنَا اتِّبَاعَهُ وَأَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلًا وَارْزُقْنَا اجْتِنَابَهُ

اٰمِينَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.

1 Nisâ sûresi, 4/77.

2 Kasas sûresi, 28/77.

3 Ankebût sûresi, 29/64.

4 İbn Ebi'd-dünyâ, *Kasru'l-emel* s.42; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 6/386.

5 Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 4/197; el-Buhârî, *el-Edebü'l-müfred* s.112.

6 Bkz.: Buhârî, *rikak* 17; Müslim, *zühd* 18.

7 Yûnus sûresi, 10/72; Hûd sûresi, 11/29.

8 Bkz.: Tirmizî, *zühd* 39; et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr* 1/274..

9 Bkz.: Tirmizî, *zühd* 35.

Takva

Takva, vikaye kökünden gelir; vikaye de gayet iyi korunma ve sakınma demektir. *Şer'î ıstılahta takva*, "Allah'ın emirlerini tutup, yasaklarından kaçınmak suretiyle O'nun azabından korunma cehdi." şeklinde tarif edilmiştir.

Lügat ve şer'î mânâlarının yanında bazen korku, takva tabiriyle; bazen de takva, korku sözcüğüyle ifade edilmiştir ki, şeriat kitaplarında, her iki şekilde de kullanıldığını görmek mümkündür.

Bir de takvanın oldukça *şümûllü* ve *umumî mânâsı* vardır ki, şeriat prensiplerini kemal-i hassasiyetle görüp gözetmeden, şeriat-ı fıtriye kanunlarına riayete; Cehennem ve Cehennem'i netice veren davranışlardan kaçınmaktan, Cennet'i semere verecek hareketlere; sırrını, hafîsini, ahfâsını şirkten, şirki işmam eden şeylerden koruyup kollamaktan, düşünce ve hayat tarzında başkalarına teşebbühten sakınmaya kadar geniş bir yer işgal eder.

İşte bu mânâda takva insan için biricik şeref ve değer kaynağıdır ki: إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ أَتْقٰيكُمْ *"Sizin Allah indinde en asil, en şerefliniz takvada en derin olanınızdır."*[1] âyet-i pürenvârı buna işaret etmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'den başka hiçbir kitabın takvaya, bu ölçüde, bu derinlikte, bu şümûlde ve Kur'ân'dakine denk bir mânâ yüklediğine şahit olmadığım gibi, İslâm'ın dışında hiçbir ahlâk ve terbiye sisteminde de bu seviyede, madde ve mânâyı kucaklayan; kökü dünyada, dalları, çiçekleri, meyveleri ukbâda sihirli bir kelimeye rastlamadım. Evet, mânâ ve muhteva itibarıyla takvada öyle bir büyü var ki, ona sığınmadan Kur'ân'ı tam anlamak ve Kur'ân yörüngesinde yürümeden ona ulaşmak mümkün değildir. Her şeyden evvel Kur'ân, kapısını müttakîlere aralar ve onlara [2] هُدًى لِلْمُتَّقِينَ fısıldar; neticede, Hz. Furkân ekseninde yaşamaya işaret eder ve nazarları [3] لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ufkuna çevirir.

Hakk'ın en çok beğendiği iş takva, O'nun en temiz, en nezih kulları da müttakîlerdir. Takva adına müttakîlere en saf, en duru mesaj da Hz. Furkân-ı Bedîü'l-Beyan'dır. Hakk'ın kulları, her zaman Kur'ân'la beslenir, ötede de rü'yet ü rıdvanla. Buradaki vicdanî zevk, oradaki ruhanî haz, takvadaki derinliğe bir ikinci mevhibe olması itibarıyla Cenâb-ı Hak: اِتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِهِ *"Allah'a karşı olabildiğince takva dairesinde olun!"*[4] buyurarak bu mânâdaki takvanın önemini hatırlatır.

Evet, bütün hayır vesilelerini değerlendirme, bütün şer yollarına karşı kapalı kalma veya kapalı kalmaya çalışma mânâlarına gelen takva sayesinde insan, aşağıların aşağısına yuvarlanmaktan kurtulur ve “a’lâ-i illiyyîn” yolcusu olur. Bu itibarla da denebilir ki, takvayı bulan, bütün hayırların, yümünlerin, bereketlerin kaynağını bulmuş olur. İşte bir şahit daha:

دِين وُ تَقْوَى رَا خُدَايَا هَر كِه دَادْ.....هَسْـت اُو اَنْدَر دُو عَالَم بَر مُـراد

هَر كِه مَرد پَارْسَـا وُمُتّقِيسـت.....اُو سَعِيد وُرَسْتگَارَسـت نِي شَـقِيسـت

هَر كِه اوُ رَا نِيسْت اَز تَقْوَى شِعَار.....هَسـتئِ او نِيسـت غَير اَز شَـيْن وعَار

نِيسـت زِندَه دَر حَقِيقَت مُرده اسـت.....غَيْرَ اَز آن كِه رَهْ بَحَضرَتْ بُرده اسـت

“Allah din ü takvayı kime verdiyse o, dünya-ahiret muradına ermiştir. Kim ki, hak eri ve takva sahibidir, o bir şakî değil saiddir ve dosdoğru yoldadır. Kim ki takvadan nasipsiz ve takva emaresinden yoksundur, onun varlığı ayıp ve ardan başka değildir. Aslında, Hazreti Hakk’a yol bulandan başkası da diri değil, ölüdür.” (Gülşen-i Tevhid).

Takva, paha biçilmez bir hazine; en zengin hazinelerin en mutena yerinde eşsiz, bîhemta bir cevher; bütün hayır kapılarını açan sırlı bir anahtar ve Cennet yolunda bir buraktır. Onun bu müstesna yerine binaendir ki o, Kur’ân-ı Kerim’in zülâl beyanıyla, tam yüz elli defa ışık tayfları hâlinde gelir ve ruhlarımızın dimağına akar.

Takvanın bu umumî istimaline mukabil bir de herkes tarafından bilinen *has bir mânâsı* vardır ki, çok defa “takva” denince o hatırlanır. O da; şeriatın emir ve yasaklarına karşı fevkalâde duyarlı olmak, mükâfattan mahrumiyet veya cezayı gerektiren davranışlardan uzak kalmaya çalışmaktan ibaret görülmüştür ki: اَلَّذِيـنَ يَجْتَنِبُـونَ كَبَـائِرَ الْاِثْمِ وَالْفَـوَاحِشَ *“Onlar, günahların büyüklerinden ve fuhşiyattan kaçınırlar.”*[5] fermanı bu önemli esasın bir yanını; إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُـوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَـاتِ *“Onlar ki iman edip sonra da salih amel işlemeye koyuldular.”*[6] câmi beyanı da diğer yanını ifade

etmektedir. Farzları titizlikle yerine getirme ve büyük günahlardan kaçınma, takvanın zarurî ve câmi iki esasıdır. Sagâir dediğimiz küçük günahlara gelince:

لَا يَبْلُغُ الْعَبْدُ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُتَّقِينَ حَتّٰى يَدَعَ مَا لَا بَأْسَ بِهِ حَذَرًا لِمَا بِهِ الْبَأْسُ

"Kul gerçek takvaya ulaşamaz, sakıncalı şeylere girme endişesiyle bir kısım sakıncası olmayan şeyleri de terk etmedikçe!"[7] gibi pek çok beyan-ı nebevî var ki, Kur'ân'ın *"lemem"*[8] dediği şeylere karşı da titiz olmayı ihtar etmektedir.

Evet, tam ihlâs, ancak her çeşit şirk şaibesinden sakınmakla, kâmil takva da şüphelerden bütün bütün kaçınmakla elde edilebilir. Zira; اَلْحَلَالُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا أُمُورٌ مُشْتَبِهَاتٌ لَا يَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ câmi hadisi;[9] kalb ve ruh seviyesinde bir hayatı, şüpheli şeyler karşısında hassas olmaya bağlamıştır. Hadis; helâlin belli, haramın da belli olduğunu, Sahib-i Şeriat'ın bu iki hususu herhangi bir kuşkuya meydan vermeyecek şekilde beyan ettiğini, ancak bu ikisinin arasında, ikisine de benzeyen bir kısım şüpheli şeylerin bulunduğunu ve insanların çoğunun bunları bilemeyeceğini, bu itibarla da, şüpheli şeylerden sakınmak lâzım geldiğini; ancak şüpheli şeylerden sakınan kimsenin dinini, ırzını koruyabileceğini, şübühâta düşen kimsenin ise, harama girme ihtimaliyle karşı karşıya bulunduğunu, tıpkı, koru kenarında koyun güden çobanın koyunlarının, koruya girmesi melhuz bulunduğu gibi.. bu hususları anlattıktan sonra Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm buyurur ki: *"Biliniz ki, her melikin bir korusu vardır; Allah'ın korusu da haramlardır. Şu da bilinmelidir ki, cesette bir et parçası vardır, o sıhhatli olunca beden de sıhhatli olur; o bozulunca beden de bozulur. İşte o kalbdir!"*

Bu esaslara binaen, takva-i tâmmın, ancak şüpheli şeyler ve küçük günahlardan sakınmakla elde edilebileceğini söyleyebiliriz. Böyle bir içtinab ise her şeyden evvel iyi bir haram ve helâl bilgisine, bundan da öte sağlam bir mârifet ve vicdan kültürüne vâbestedir. İş gelip bu noktaya dayanınca: إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ أَتْقٰيكُمْ *"Sizin Allah nezdinde en asil ve en şerefliniz, takvada en ileri olanınızdır."*[10] âyetiyle; إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا *"Kulları içinde Allah'tan hakkıyla ancak âlimler korkar."*[11] beyanı âdeta kutuplaşır; takva, asâlet ve şerefe inkılap eder, ilim de saygıya bürünür ve bir bayrak gibi tüllenir. Kalbini ve sırrını bu renklerle bezeyen ruhlar,

أُولٰئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوٰى *"İşte o kamet-i bâlâlar, kalblerinde, Allah'ın takva imtihanına tâbi tuttuğu kimselerdir."*[12] ilâhî iltifatıyla da birer imtihan kahramanı olarak anlatılırlar.

İbadet ve itaat kutbunda takva denince, daha çok iç safveti, gönül derinliği ve ihlâs enginliği anlaşılır; mâsiyet dairesinde de günah ve şüpheli şeylere karşı kesin tavır ve kararlılık. Bu itibarla da, kulluğun çeşitliliğine göre, aşağıdaki hususların hepsini takvanın ayrı bir buudu sayabiliriz:

1. Kulun, mâsivâullahtan (Allah'tan gayri her şey) onların zatları itibarıyla kaçınması,

2. Dinin ahkâmına bihakkın riayet etmesi,

3. Esbâb dairesinde cebre düşecek davranışlardan, kudret dairesinde i'tizale sapacak inhiraflardan sakınması,

4. Hak'tan uzaklaştıracak şeylere karşı sürekli tetikte bulunması,

5. Yasaklara muhalefet etmeye çekecek nefsî hazlara karşı devamlı uyanık olması,

6. Maddî-mânevî her şeyi Allah'tan bilip, nefsine hiçbir şeyi temlik etmemesi,

7. Kendini hiç kimseden daha âlî ve daha hayırlı görmemesi,

8. Allah'tan başka hiçbir şeyi gaye-i hayal edinmemesi,

9. Hazreti Rehber-i Küll'e bilâ kayd ü şart inkıyadda bulunması,

10. Âyât-ı tekvîniyenin sürekli tetkik ve tefekkürüyle kalbî ve ruhî hayatını yenilemesi,

11. Ve değişik buudlarıyla râbıta-i mevti hayatının bir düsturu hâline getirmesi.

Hâsılı, takva bir kevser, müttakî de ona ulaşmış bahtiyardır. Ne acıdır ki, Hak katında bu mazhariyeti elde etmiş insan sayısı da pek azdır. Bir şairimizin sözüyle bitirelim:

"Hak Teâlâ eder takva ehlidir ulunuz
Müttakînin makamı Cennet, içtiği kevser olur."

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْ عِبَادِكَ الْمُخْلِصِينَ الْمُتَّقِينَ اٰمِينَ

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ إِمَامِ الْمُتَّقِينَ وَأَصْحَابِهِ ذَوِي الْيَقِينِ.

1 Hucurât sûresi, 49/13.

2 *“(Bu Kur’ân,) müttakiler için bir hidayet kaynağıdır.”* (Bakara sûresi, 2/2)

3 *“Umulur ki takva dairesine girersiniz.”* (Bakara sûresi, 2/21, 63, 179, 183; En’âm sûresi, 6/153; A’râf sûresi, 7/171)

4 Âl-i İmrân sûresi, 3/102.

5 Şûrâ sûresi, 42/37; Necm sûresi, 53/32.

6 Bu ifade Kur’ân-ı Kerim’de pek çok yerde geçmektedir. Bir kısmı için bkz.: Bakara sûresi, 2/277; Yûnus sûresi, 10/9; Hûd sûresi, 11/23; Kehf sûresi, 18/30, 107.

7 Tirmizî, *kıyâmet* 19; İbn Mâce, *zühd* 24.

8 Necm sûresi, 53/32.

9 *“Helâl(ler) de haram(lar) da açıktır, bellidir. Bu ikisinin arasında da, şüpheli, insanların bir çoğunun hükmünü bilemeyeceği meseleler vardır.”* (Buhârî, *îmân* 39; Müslim, *müsâkat* 107)

10 Hucurât sûresi, 49/13.

11 Fâtır sûresi, 35/28.

12 Hucurât sûresi, 49/3.

Vera

Lügat ve kamuslarda; "uygunsuz, yakışıksız ve gereksiz şeylerden sakınma, haram ve yasaklara karşı da, titiz davranma, tetikte olma.. veya memnu şeylere girme endişesiyle, bütün şüpheli hususlara karşı kapanma" mânâsına hamledilmiştir. Bu, دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلٰى مَا لَا يَرِيبُكَ *"Sana kuşku vereni bırak, şüphesiz olana geç."*[1] İslâmî prensibine ve;[2] اَلْحَلَالُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ hadisinde anlatılan gerçeğe belli mutabakat noktalarında bir misliyet görünümü arz eder.

Sofîlerden bazıları vera'ı; yakînin sıhhati, davranışların istikameti ve Cenâb-ı Hak'la münasebetlerde de âlî himmet ve temkinli olma şeklinde yorumlamışlardır.

Bir ehl-i dil onu, *"Göz açıp-kapayıncaya kadar olsun Hak'tan gafil olmamak.."* bir diğeri, *"Hayatın her lahzasında, O'ndan başka her şeye kapalı kalmak.."* daha bir başkası ise, *"Hâliyle veya diliyle hak yolcusunun dünya ve ehl-i dünyaya tezellül ve tenezzülde bulunmayıp, bütün varlığı ve kendini aşması"* şeklinde tarif etmişlerdir ki:

تَوَرَّعْ عَنْ سُؤَالِ الْخَلْقِ طُرًّا.....وَسَلْ رَبًّا كَرِيمًا ذَا هِبَاتٍ

وَدَعْ زَهْرَاتِ الدُّنْيَا كَاللَّوَاتِي.....تَرَاهَا لَا مَحَالَةَ ذَاهِبَاتٍ

"Zinhâr halka dilencilik etmekten sakın! Ve istediğini sadece keremi çok engin Rabbinden iste! Bir gün mutlaka geldiği gibi gidecek olan dünyanın ziynet ve debdebesini bırak!" sözleri bu mülâhazayı çok güzel ifade eder.

Vera'ı; hayat ve davranışlarını gerekli, lüzumlu ve ötelere uzanan şeylere kilitleyip, lüzumsuz, fâni ve zâil şeylerin gerçek konumlarını kavrama şuuruyla hareket etme şeklinde de yorumlayabiliriz ki; مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَعْنِيهِ yani *"Kıvamında ve kendi iç güzellikleriyle yaşanan Müslümanlık, mâlâyâniyâta karşı kapalı olan Müslümanlıktır."*[3] ölçüsü de bunu hatırlatıyor olsa gerek...

Pend-i Attar sahibi Attarca üslûbuyla bu düşünceye hoş ve enfes bir ses katar:

تَرسْكَارِي اَزْ وَرَعْ پَيْدَا شَوَدْ.....هَرْ كِه بَاشَدْ بِي وَرَعْ رُسْوَا شَوَدْ

بَا وَرَعْ هَرْكَسْ كِه خُودْ رَا كَردْ رَاستْ.....جُنْبُشُ و اٰرَامَشْ اَزْ بَهرِ خُدَاستْ

اٰنْ كِه اَزْ حَقْ دُرُسْـــتِي دَارَدْ طَمَعْ.....دَرْ مَحَبّتْ كَاذِبَشْ دَانْ بِي وَرَعْ

"Vera duygusundan Allah korkusu peydâ olur, vera'sız kimse ise kıyamette rüsva olur. Kim ki vera çizgisinde istikametini buldu, onun duruşu da kalkışı da hareketi de sükûnu da Allah için oldu. Bir kimse ki, Hak dostluğunu umar, eğer vera yoksa, o kimse muhabbet iddiasında yalancıdır."

Vera, zâhir ve bâtın buudlarıyla yerine getirilmesi kulluk borcu umumî bir ameldir. Vera yolcusu, takva ile ulaşılan zirvelerde dolaşırken, bir taraftan zâhiriyle, emr u nehiylerin âzâd kabul etmez kölesi olarak hayatını onlarla örgüler.. ve "Allah için işler, Allah için başlar",[4] Allah için oturur, Allah için kalkar. Allah için yer, Allah için içer, "lillâh, livechillâh dairesinde hareket eder",[5] diğer taraftan da bâtınını "Hazîratü'l-Kuds"ün izdüşümü hâline getirerek, kalbindeki "Kenz-i Mahfî" ile halvet olur ve bütün bütün ağyâra kapanır. Yani, O'na götürmeyen düşüncelerden uzaklaşır.. O'nu hatırlatmayan görüntülere sırtını döner, O'nu söylemeyen beyanlara –onlara beyan denecekse– kulaklarını tıkar ve O'nun kıymetler listesine girmeyen şeylerden de elini-eteğini çeker.

İşte bu mânâdaki vera, insanı Allah'a amûdî (dikey) olarak yükseltir. Bundandır ki, Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'ya: *"Bana yaklaşmak isteyenler vera ve zühd gibisini bulamamışlardır."*[6] ferman eder.

Asr-ı Saadetle insanlığın tanıdığı vera, tâbiûn ve tebe-i tâbiîn döneminde âdeta semavîleşti ve her mü'minin gaye-i hayali hâline geldi. Bu dönemde idi ki, Bişr-i Hâfî'nin kızkardeşi, Ahmed İbn Hanbel'e gelerek: "Yâ İmam! Ben çok defa dam üstünde iplik büküyorum.. bazen de devlet memurları ellerinde meşaleler oradan geçiyorlar ve elimde olmayarak o ışıktan da istifade etmiş oluyorum.. bu ipliğe haram karışıyor mu?" deyince, koca imam hıçkıra hıçkıra ağlar ve "Bişr-i Hâfî'nin hânesine, şüphenin bu kadarcığı bile bulaşmış bir şey girmemeli." fetvasını verir.[7]

Ve yine bu dönemde idi ki, gözü bir kere harama ilişen biri, bütün bir ömür boyu "Günahım!" deyip feryat ediyordu. Evet bu dönemde idi ki, bilmeyerek haram bir lokmanın girdiği mide, istifrâğa zorlanıyor ve bunun için günlerce

gözyaşı dökülüyordu.[8]

Yanlışlıkla cebine koyduğu başkasına ait bir kalemi, sahibine ulaştırmak için Merv'den Mekke'ye yolculuk yapıldığını, bunlardan birinin kahramanı olan büyük muhaddis, üstün fakih ve derin zâhid İbnü'l-Mübarek anlatıyor.[9] Üzerinde başkasına ait bir hak var olduğu mülâhazasıyla, alacaklıya, ömrünün sonuna kadar hizmetkâr olmaya azmetmiş insan sayısı hiç de az değildi. Meşhur zâhid Fuzayl b. İyâz bu vadinin kahramanlarından sadece biridir. Ve bu aydınlık dünyada daha niceleri..! Evliyâ, tabakat ve menkıbe kitapları bu altın insanların ruhanîleri aşan hayatlarıyla lebâleb.. bu sahifeler, onlara sadece hatırlatma ölçüsünde açılıyor. Şayet hatırlatabiliyorlarsa.?

اَللّٰهُمَّ حَبِّبْ إِلَيْنَا الْإِيمَانَ وَزَيِّنْهُ فِي قُلُوبِنَا وَكَرِّهْ إِلَيْنَا الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ وَاجْعَلْنَا مِنَ الرَّاشِدِينَ

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَأَصْحَابِهِ الْمَهْدِيِّينَ.

1 Tirmizî, *kıyâmet* 60; Nesâî, *eşribe* 50; Dârimî, *büyû'* 2.

2 *"Helâl(ler) de haram(lar) da açıktır, bellidir."* (Buhârî, *îmân* 39; Müslim, *müsâkat* 107, 108). Burada bu hadisin özellikle ileri kısımlarına dikkat çekilmektedir ki, içerdiği mânâ bir önceki bölümde (Takva) geçmişti.

3 Tirmizî, *zühd* 11; İbn Mâce, *fiten* 12.

4 Bkz.: Bediüzzaman, *Sözler* s.6 (Birinci Söz).

5 Bkz.: Bediüzzaman, *Lem'alar* s.20 (Üçüncü Lem'a, Üçüncü Nükte). (Bu ifadelere ilham kaynağı olan, *"(Verdiği zaman) Allah için veren, (vermediği zaman da) Allah için bundan geri duran, (sevdiklerini) Allah için seven, (kızdıklarına da) Allah için kızan, imanını kemale erdirmiş demektir."* hadisi için bkz.: Tirmizî, *kıyâmet* 60; Ebû Dâvûd, *sünnet* 16; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 3/438, 440)

6 İbn Ebi'd-dünyâ, *el-Vera'* s.47; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 12/120.

7 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 8/353; el-Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye* s.111.

8 Bkz.: Muvatta, *zekât* 31; Ma'mer İbn Râşid, *el-Câmi'* 11/209.

9 İbnü'l-Mübarek'le ilgili olarak anlatılan benzer kıssa için bkz.: el-Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye* s.113.

İbadet, Ubûdiyet ve Ubûdet

Allah'ın emirlerini yerine getirme, O'na kullukta bulunma ve kulluğunun şuurunda olma mânâlarına gelen ibadet ve ubûdiyet; bazılarına göre aynı mânâya hamledilmiş ise de, büyük çoğunluğun nokta-i nazarı, bu kelimelerin lafızları gibi mânâlarının da ayrı ayrı olduğu merkezindedir.

İbadet, "Cenâb-ı Hakk'ın emirlerini yerine getirip yaşama ve kulluk sorumluluklarını temsil etme mânâlarına gelmesine mukabil; ubûdiyet, kul olma ve kölelik şuuru içinde bulunma" şeklinde yorumlanmıştır. Zaten, ibadette bulunana "âbid", ubûdiyette bulunana "abd" denmesi de açıkça bu farkı göstermektedir. "Fatiha Üzerine Mülâhazalar"ın ilgili bölümü,[1] daha farklı şeyler de ihtiva etmektedir.

Ayrıca, ibadet ve ubûdiyet arasında şöyle ince bir fark daha söz konusudur: Meşakkat ve külfetle eda edilip, havf ve recâ derinlikleri bulunan, niyet ve ihlâs yörüngeli bütün mâlî ve bedenî mükellefiyetler birer ibadet; ifasında bu türlü buudların söz konusu olmadığı iş ve vazifeler de birer ubûdiyettir. Zannediyorum İbnü'l-Fârıd da:

وَكُلُّ مَقَامٍ عَنْ سُلُوكٍ قَطَعْتُهُ.....عُبُودِيَّةٌ حَقَّقْتُهَا بِعُبُودَتِي

"Seyr u sülûkte aştığım mertebelerde her ubûdiyeti, ibadet-i hâlisemle gerçekleştirdim." sözleriyle bu farka işaret etmektedir.

Ayrıca sofîlerden bir kısmı, *ibadet*i avamın kulluk hizmeti, *ubûdiyet*i şuur ve basîret insanlarının ifa ettiği vazife, *ubûdet*i de saflar üstü safların sorumluluklarını yerine getirmeleri şeklinde tarif etmişlerdir ki; *birincisi*, mücahede insanının işi, *ikincisi,* aşılmaz zorlukları göğüsleyen civanmertlerin tavrı, *üçüncüsü* de, kalb ve ruhlarının enginlikleri ile Hakk'a müteveccih olanların hâli olarak yorumlanabilir.

Bir diğer tevcihle, yukarıda sözü edilen hususların hemen hepsini "ibadet-i zâtiye-i mutlaka" ve "ibadet-i sıfâtiye-i mukayyede"ye ircâ edenler de olmuştur. Bunlardan birincisi; sürekli Hâlık-mahlûk, abd-Mâbud, Görüp/Gözeten-görülüp/gözetilen münasebetlerinin şuurunda bulunma; duygu, düşünce, tavır ve davranışlar itibarıyla hep bu ruhu temsil etme ve hep bu mânâya kilitli kalma; ikincisi de, bu icmali tafsil etme, bu mânâyı canlandırma ve bu duyguları, bu düşünceleri irade ile renklendirme diye ifade edilebilir ki; bu da irade, azim, niyet ve hulûsa göre aşağıdaki bölümlere ayrılır:

a. Sırf Cennet arzu ve iştiyakıyle ifa edilen ibadetler.

b. Cehennem korkusu ve endişesiyle yerine getirilen sorumluluklar.

c. Mehâbet, mehâfet ve muhabbet duygusuyla eda edilen vazifeler.

d. Abd-Mâbud, Hâlık-mahlûk münasebetlerinin gereği olarak temsil edilen hizmetler.. bazıları, bunlardan birincilere *"tâcirân"*, ikincilere *"bendegân"*, üçüncülere *"sâdıkân"*, dördüncülere de *"âşıkân"* demişlerdir. Bir ölçüde bu tasnife ışık tutması bakımından, Râbiatü'l-Adeviyye'nin: *"Yâ Rab, kurb-i cemaline yemin ederim ki, ben Sana ne Cehennem korkusu ne de Cennet arzu ve iştiyakıyle ibadet etmedim.. ben, Sen Sen olduğun için Sana ibadet ettim."*[2] sözleri bu konuda ölçü gibidir.

Hangi şekliyle olursa olsun kulluk, insanın şerefinin rengi ve ona bahşedilmiş en büyük pâyedir. Esasındaki sürekliliği itibarıyla, onu aşan ve onun önüne geçen fakat sürekli olmayan en büyük ilâhî pâyelere bile bir mânâda fâikiyeti vardır; fâikiyeti vardır ki, Allah O Rehber-i Küll ve Muktedâ-i Ekmel'ini, sözlerin en ekmeli içinde anarken, önce عَبْدُهُ demiş, sonra رَسُولُهُ sözüyle bu mübarek cümleyi taçlandırmıştır. Keza, O "Şeref-i Nev-i İnsan" ve O "Ferîd-i Kevn ü Zaman"ı miraç adı altında, gökleri şereflendirmeye davet ederken, davetiyenin başına: [3] أَسْرٰى بِعَبْدِهِ iltifat-bahş kaydını koymuş ve O'nun ubûdiyetinin bu hususî faikiyetine işaret buyurmuştur. Hele, bu gök yolculuğunda, mekânın lâmekân olduğu, cânânın o mübarek cisme can olduğu ve "sübühât-ı vech" şualarının hoş-âmedî televvünüyle her yanı sardığı o muhteşem istikbalde, bin bir tebcil arasında kulluğun çekilip öne alınması, alınıp فَأَوْحٰى إِلٰى عَبْدِهِ مَا أَوْحٰى *"Kuluna vahyetti ha vahyetti."*[4] denmesi ne mânidardır!..

Hz. Mevlâna, söz sultanlığı, zamanı aşmışlığı ve baş döndüren derinlikleriyle değil, kulluğuyla övünür, kulluğuyla coşar ve şöyle haykırır:

مَنْ بَنْدَه شُدَمْ بَنْدَه شُدَمْ بَنْدَه شُدَمْ.....مَنْ بَنْدَه بَخِدْمَتِ تُوسَرْ اَفْكَنْدَه شُدَمْ

هَرْ بَنْدَه كِه اٰزَادْ شَوَدْ شَادْ شَوَدْ.....مَنْ شَادْ اَزْ اٰنَمْ كِه تُرَا بَنْدَه شُدَمْ

"Kul oldum, kul oldum, kul oldum! Ben Sana hizmette iki büklüm oldum. Kullar âzâd olunca şâd olur; ben Sana kul olduğumdan dolayı şâd oldum."

Bazıları ibadet ve ubûdiyete *daha farklı mânâlar* da yüklemişlerdir:

- Kulluğunu tam tekmil yerine getirirken bile, kusurlarının şuurunda olup onlarla ürperme.
- Başlangıçta kusursuz bir teşebbüs ve iradenin hakkını verme, neticenin değerlendirilmesinde de kendi havl ve kuvvetinden teberrî edip, Allah'ın ezelî ve ebedî rubûbiyetine karşı hayatın bütün sâniye ve sâliselerini kulluk şuuru ile bezeme.
- Bütün vücudî şeyleri, O'nun varlığının ziyasının gölgesi bilip ona göre davranma ve onları gasp ve temellük edip övünmeme, üzerindeki Hakk'ın ihsanlarını görmezlikten gelerek de miskinleşmeme.
- Ayrıca, her zaman vicdanda O'na intisap şerefinin duyulması ve başka pâyelerle şeref ahz ü i'tâsının da nisbetsizlik ve nesepsizlik sayılması… gibi hususlar bunlardan bazılarıdır.

Bu itibarla, diyebiliriz ki, kulluktan daha yüksek bir pâye ve bir mansıp yoktur. Eğer varsa, o da yine kulluğun bir buudu olan hürriyettir. Mübtedîler için duyulup hissedilen, müntehîler için yaşanıp zevk alınan, Allah'la münasebetlerin ve O'nunla irtibatlanıp mukayyet bulunmanın dışında her şeyden kalben tecerrüd etme mânâsına hürriyet. Zannediyorum insanın mücehhez bulunduğu değerler itibarıyla da gerçek hürriyet, işte bu hürriyettir.

Bu ince hususa dikkati çeken bir Hak dostu:

بَندْ بَكُسِل بَاشْ اٰزاد اُى پَسَر.....چَندْ بَاشِي بَندِ سِيمُ وبَندِ زَر

"Ey oğul, zincirleri çöz ve âzâd ol! Altın ve gümüş ağı içinde daha ne kadar zaman kalacaksın!" der.

Ayrıca Cüneyd-i Bağdadî de: *"Kul, Allah'tan başkalarının esaretinden sıyrılmadıkça gerçek kulluğa eremez."* tembihinde bulunur.

Bir başkası, bir adım daha atarak; duygu, düşünce, tavır ve davranışların müstetbeâtının bile ağyâra kapalı olmasını salıklar ve şöyle seslenir:

كُوس نَامُوس اَرْ زَنِي اَز چَرخِ اَنْجَمْ بَر گُزَر

چُون دَفِ رُسْواييست إِين پُر جَلال چَنْبرست

"Eğer namus davulunu çalmak istersen, yıldızlar çarkından geç; zira, bu zillerle mâlemâl çember, bir rüsvalık defidir."

اَللّٰهُمَّ وَفِّقْنَا إِلٰى مَا تُحِبُّ وَتَرْضٰى

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى مُحَمَّدٍ الْمُرْتَضٰى وَأَصْحَابِهِ ذَوِي الْوَفَاءِ.

1 Bkz.: M.F. Gülen, *Fatiha Üzerine Mülâhazalar* s.175-195.

2 ed-Dimyâtî, *İânetü't-tâlibîn* 4/338. Yakın mânâda bir ifade için bkz.: Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ* s.122.

3 *"(Tüm kusur ve noksanlıklardan münezzeh ve müberradır o Zât ki) gece vakti kulunu (Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya) seyr ü sefer ettirdi."* (İsrâ sûresi, 17/1)

4 Necm sûresi, 53/10.

Murâkabe

Gözetme, mülâhazaya alma, intizarda bulunma, kontrol etme ve kontrol edildiği şuuruyla yaşama mânâlarına gelen murâkabe; hâl ehlince, Allah'tan gayrı her şeyden alâkayı keserek kalben Cenâb-ı Hakk'a yönelmek, ilm-i ilâhînin her şeyi kuşatmış olduğu inanç ve mülâhazasıyla nefsini menhiyâta karşı gemleyip hayatını Allah'ın emirleri ışığı altında dizayn edip yaşamaktan ibaret görülmüştür. Murâkabeyi; her zaman Hakk'ın muradını takip etme ve Cenâb-ı Hak tarafından takip edilme mülâhazasıyla iç ve dış bütünlüğü içinde, hayat ve davranışlarımızı ciddî bir çizgide sürdürme şeklinde de yorumlayabiliriz. Bu da ancak, Cenâb-ı Hakk'ın, insanın her hâline nâzır bulunduğuna; yani onun sözlerini duyar ve işitir, ahvâlini bilir ve değerlendirir, yaptıklarını görür ve kaydeder olduğuna inanmakla gerçekleşebilir. Kur'ân-ı Kerim:

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْاٰنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ

"Sen ne halde bulunsan ve Kur'ân'dan ne tilâvet etsen, sizler de amelden ne işlerseniz, ona dalıp gittiğiniz esnada mutlaka Biz üzerinizde nigehbân bulunuruz..."[1] nurefşân beyanıyla bu gerçeği ihtar etmektedir.

Eğer murâkabe, Hakk'ın hoşnut olmadığı uygunsuz hâtıralara, huzurdan uzaklaştıran yaramaz düşüncelere, davranışları baskı altına alan sevimsiz mülâhazalara karşı kalbin kapanması ve ruhun sonsuza açık bütün kanallarının ilâhî vâridâta göre ayarlanması ise, bize de, menfî-müsbet bu açıp-kapama işini çok iyi değerlendirmek düşer. Allah'ın değer verip öne aldığı şeyleri, en içli, en derin arzularımız dahil, her kıymetin üstünde tutma; O'nun büyük gördüklerini büyük görüp başlarda gezdirme, değer vermediği şeyleri de hatırdan, gönülden çıkarıp atma, bu mevzuda ilk adım sayılır. Hak rahmetinin enginliğinin düşünülmesi, insanda Allah sevgisini ve ibadet aşkını coşturur; O'nun mehâfet ve mehâbetinin mülâhazası ise, mâsiyet iştihasını kaçırır ve insanı dikkatli yaşamaya zorlar. Murâkabeye gelince, ibadet ü taatı, bir kısım cisimlerin tülbentten geçirilmesi gibi öyle bir eler ki, âdeta onların içinde Hak mülâhazasından başka hiçbir şey kalmaz; zira murâkabe aynı zamanda ferdin yapayalnız anlarında dahi, her an görülüp gözetildiği şuuruyla duygu ve düşüncelerini bulandırmama gayretidir.

Murâkabe yolu, mürşid ve rehbere ihtiyaç hissetmeden, gidip Hakk'a ulaşan kestirme yolların en önemlilerindendir ve vilâyet-i kübrâ çeşnilidir. Bu yolun bahadırları, her zaman ve her yerde, acz ü fakr nâmeleriyle Cenâb-ı Hakk'a yönelebilir ve ihtiyaç tezkeresiyle halvethâneye alınabilirler. Bunlar, hayatlarının her anında tabiatı süzerken, Allah'ın kendilerini kontrol ettiğini hisseder ve her türlü ağyâr mülâhazasından uzaklaşırlar; eşyayı dinlerken de, O'nu söylemeyen bütün seslere karşı kapanır, O'na ait nağmeleri duymaya çalışırlar; varlığı konuşurken, O'nun güzelliklerini şakıyan bir bülbül olur ve O'nunla irtibatlandıramadığı her şeyi mâlâyanî sayar, onlara karşı da ebkem (dilsiz) kesilirler. Zaten, göz, O'nun görmesini, kulak O'nun işitmesini, dil de O'nun beyanını hatırlatmıyorsa, bu uzuvların birer et parçasından farkı yoktur. *"Cenâb-ı Hak, Kendine 'Basîr' dedi ki, seni fenâlıklara karşı her zaman korkutucu.. O Kendine 'Semî'' dedi ki, dudaklarını fena şeylere karşı kapatıcı.. ve O Kendine 'Alîm' dedi ki, sana bildiğini bildirip, fesat düşüncesine karşı kararlı olasın."* diyen Hz. Mevlâna, murâkabeyi, fena duygu, fena tutku ve fena davranışlara karşı koruyucu bir sütre ve Cenâb-ı Hakk'ın hukukunu görüp gözetmede de biricik teminat saymaktadır.

Murâkabenin başlangıcı ve birinci merhalesi, Allah'ın hâzır ve nâzır olduğuna ve her hâlimize şahid bulunduğuna yakîn hâsıl edip, O'nun irade ve meşîetine kalben teslimiyetle, dileklerimizden daha çok, dileklerini kollayarak وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا *"Allah her şey üzerinde rakîb ve gözetleyicidir."*[2] ufkunda seyahat etmektir.

İkinci merhalesi, sâlikin huzur-u kalble Cenâb-ı Hakk'a yönelip, ilâhî feyizlerin kalbine akmasını sabır, temkin ve teyakkuz içinde beklemesidir. Böyle bir yönelişte, mürşid, zikir ve râbıtaya da ihtiyaç yoktur. Ancak şer'î âdâba muvafakat kaydıyla bunların bulunması "nûrun alâ nûr" olur. İster birinci merhale olsun ister ikinci merhale, hak yolcusu, bütün benliğiyle أَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ[3] ile ifade edilen 'ihsan' ruhunu tam temsil edebildiği, bu mülâhazada herhangi bir kopukluk olmaması için, her zaman kendini kolsuz, kanatsız, âciz, fakir ve muhtaç gördüğü ve: *"Tut beni Allahım, tut ki, edemem Sensiz."* iz'anıyla sadece O'nu nokta-i istinat ve nokta-i istimdat bildiği ölçüde sağlam bir murâkabe yolunda ve dolayısıyla da emniyette sayılabilir.

Hayatını sürekli bu çizgide sürdürenlerin ruhunda zamanla bir meleke hâsıl

olur ki –buna huzur-u kalb de diyebiliriz– bu meleke sayesinde vicdan sürekli ilâhî vâridâta açık kalır ve Hazreti Ehadiyet'ten ona devamlı feyizler akmaya başlar.

Murâkabenin en önemli vasıtalarından biri "muhâsebe"dir –Hususî olarak üzerinde durulmuştu.– İnsanın kendi kendini kontrol edip hesaba çekmesi, günah, hata ve benliği baskı altına alan daha başka duyguların şuurunda olması mânâsına gelen muhâsebe yoluyla fert, kalbinde doğruyu bulabilir, onu davranışlarıyla temsil edebilir.. ve ruhunda سُبْحَانَ مَنْ يَرَانِي وَيَعْرِفُ مَكَانِي وَيَسْمَعُ كَلَامِي *"Tesbih ve takdis ederim beni göreni, görüp mekânımı bileni ve konuşmalarımı işiteni"* sırrı bütün vuzûhu ile belirir. Böyle biri, bütün benliğiyle ilim ve meşîetçe yakın takibe alınmış olduğunu hisseder ve ürperir.. ve derken, gözlerini açar-kapar her yerde O'nun muradını arar...

اَللّٰهُمَّ أَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنَا اتِّبَاعَهُ وَأَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلًا وَارْزُقْنَا اجْتِنَابَهُ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى أَشْرَفِ خَلْقِكَ مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْأَنَامِ
وَعَلٰى أَصْحَابِهِ ذَوِي الْاِحْتِرَامِ.

1 Yûnus sûresi, 10/61.

2 Ahzâb sûresi, 33/52.

3 *"Allah'a, O'nu görüyormuş gibi ibadet (veya ubûdiyet)te bulunmak... Her ne kadar sen O'nu göremesen de O seni görüyor ya!"* (Buhârî, *îmân* 37, *tefsîru sûre* (31) 2; Müslim, *îmân* 1.)

İhlâs

İhlâs; doğru, samimî, katışıksız, dupduru; riyâdan uzak olma ve kalbi bulandıracak şeylere karşı kapalı kalma, kapalı yaşama.. veya gönül safveti, fikir istikameti içinde Allah'la münasebetlerinde dünyevî garazlardan uzak kalma ve tam bir sadakatle kullukta bulunma şeklinde yorumlanmıştır ki, daha sonra, meşâyih-i kirâmın, onun tarifi ile alâkalı söyledikleri sözlerin hemen büyük bir bölümü, sunmaya çalıştığımız bu tarif etrafında cereyan etmektedir.

İhlâs; ferdin, ibadet ü taatinde, Cenâb-ı Hakk'ın emir, istek ve ihsanlarının dışında her şeye karşı kapanması, abd ve Mâbud münasebetlerinde sır tutucu olması, yaptığı şeyleri Hakk'ın teftişine arz mülâhazasıyla yapması, tabir-i diğerle; vazife ve sorumluluklarını, O emrettiği için yerine getirmesi, yerine getirirken de O'nun hoşnutluğunu hedeflemesi ve O'nun uhrevî teveccühlerine yönelmesinden ibarettir ki, saflardan saf sâdıkların en önemli vasıflarından biri sayılır.

Bu itibarla, sadakat bir asıl ve kaynak, ihlâs da ondan nebean eden bir "mâ-i zülâl" sayılmıştır. Kırk gün bu mâ-i zülâli içen birinin kalbinden lisanına hikmet kanallarının açıldığı ve açılacağı, sözleri "lâl ü güher" Söz Sultanı'nın beyanı.[1]

Sadakat, peygamberlik âleminin en birinci vasfı, ihlâs ise en nuranî buududur. Başkalarının hayat boyu elde etmek için uğraşıp durdukları ihlâsa onlar doğuştan mazhardırlar. Kur'ân-ı Kerim nebi ihlâsını anlatma sadedinde: إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا *"Şüphesiz o ihlâsa erdirilmişti."*[2] ferman-ı sübhânîsiyle bu önemli mazhariyeti ihtar eder.

Sadakat ve ihlâs, enbiyâ-i izâm için hayatî birer sıfat oldukları kadar, dava-i nübüvvetin temsilcileri için de su kadar, hava kadar önemli birer vasıftırlar. Bu iki hususiyeti elde etmek ve bu nuranî iki kanatla kanatlanmak, onların en ehemmiyetli güç kaynaklarındandır. *Birinciler*, ihlâssız bir adım atamayacaklarına inanırlar; *ikinciler* de atamayacaklarına inanmalıdırlar.

Gerçekten de, sadakat ve ihlâs bir ucu insan gönlünde, diğer ucu Hakk'ın inayet katında öyle bir derinliktir ki, o derinliklere yelken açmış ve o kanatla kanatlanmış bir babayiğidin takılıp yollarda kaldığı görülmemiştir. Zira onlar, Allah tarafından teminat altındadır.. ve Allah, çok iş ve çok semereden daha ziyade, her işte rızasının gözetilmesine önem verir. Evet O'nun nazarında *"Bir*

dirhem ihlâslı iş, batmanlarla hâlis olmayana müreccahtır."[3]

İhlâs, bir kalb amelidir. Ve Allah da, kalbî temayüllerine göre insana değer verir.. evet; إِنَّ اللّٰهَ لَا يَنْظُرُ إِلٰى أَجْسَامِكُمْ وَلَا إِلٰى صُوَرِكُمْ وَلٰكِنْ يَنْظُرُ إِلٰى قُلُوبِكُمْ (fehvâsınca) *"O, sizin suret, şekil ve dış görünüşlerinize değil; kalblerinize ve kalbî temayüllerinize bakar."*[4]

İhlâs, Allah tarafından temiz kalblere bahşedilmiş, azları çok eden, sığ şeyleri derinleştiren ve sınırlı ibadet ü taati sınırsızlaştıran öyle sihirli bir kredidir ki, insan onunla dünya ve ukbâ pazarlarında en pahalı nesnelere tâlip olabilir ve onun sayesinde âlemin sürüm sürüm olduğu yerlerde, hep elden ele dolaşır.

İhlâsın bu sırlı gücünden dolayıdır ki, Allah Resûlü:

أَخْلِصْ دِينَكَ يَكْفِكَ الْقَلِيلُ مِنَ الْعَمَلِ *"Dinî hayatında ihlâslı ol, az amel yeter."*[5] buyurur.. ve: أَخْلِصُوا أَعْمَالَكُمْ لِلّٰهِ فَإِنَّ اللّٰهَ لَا يَقْبَلُ مِنَ الْعَمَلِ إِلَّا مَا خَلَصَ *"Her zaman amellerinizde ihlâsı gözetin; zira Allah, sadece amelin hâlis olanını kabul eder."*[6] diyerek amellerin ihlâs yörüngeli olmasına tembihte bulunur.

Amel bir cesetse ihlâs onda can, amel bir kanatsa ihlâs da diğer kanattır. Ne ceset cansız olabilir, ne de tek kanatla bir yere varılabilir:

بَايَدَتْ إِخْلَاص دَرْ جُملَه عَمل.....تَا پَذِيرَد طَاعَتَتْ رَبِّ أَجَل

چُونْكِه إِخْلاص مُرغِ طَاعَترا جَنَاح..... بِي جَنَاح كُيْ مِي پَرِي أَوجِ فَلَاح

"Sana bütün davranışlarında ihlâs gerektir; ta ki, Rabb-i Ecell senin amelini kabul ede; zira ihlâs, taat kuşunun kanadıdır. Siz, kanatsız felâh semtine nasıl uçabilirsiniz ki..!" deyip inleyen Mevlâna ne hoş söyler!

Bir hoş söz de Bâyezid-i Bistâmî'den: *"Bütün iç dinamizmimi kullanarak Cenâb-ı Hakk'a tam otuz sene ibadet ettim. Sonra gaybdan: 'Ey Bâyezid, Cenâb-ı Hakk'ın hazineleri ibadetle doludur. Eğer gayen O'na ulaşmaksa, Hak kapısında kendini küçük gör ve amelinde ihlâslı ol!' sesini duydum ve tembihini aldım..."*[7]

Bazılarına göre, ibadet ü taatte, halkın görüp hissetmesinden kaçınmak ihlâs.. bazılarına göre ise, halk mülâhazasını bütün bütün unutmak.. bazılarına göre de, ihlâsı dahi hatırlamamak.. evet, bunlara göre ihlâs; ameli her türlü mülâhazadan

uzak bulundurmak ve sürekli murâkabe ile maddî-mânevî bütün hazları unutmaktır.

İşin daha doğrusu ihlâs, kul ile Mâbud arasında bir sırdır ve bu sırrı Allah, sadece sevdiklerinin kalbine koymuştur.[8] Kalbi ihlâsa uyanmış bir insanın nazarında, medh ü zem, tâzim ü tahkir ve yaptığı işlerle bilinip bilinmemesi, hatta sevap ve mükâfat mülâhazası kat'iyen söz konusu değildir; değildir ve böylelerinin gizli-açık her hâlleri aynı çizgidedir...

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْ عِبَادِكَ الْمُخْلِصِينَ الْمُخْلَصِينَ

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى قُدْوَةِ الْمُخْلَصِينَ وَاٰلِهِ الْمُخْلِصِينَ.

1 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 7/80; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 5/189, 10/70.

2 Meryem sûresi, 19/51.

3 Bkz.: Bediüzzaman, *Lem'alar* s.165 (On Yedinci Lem'a, On Üçüncü Nota, Üçüncü Mesele), s.191 (Yirminci Lem'a, Dördüncü Sebep).

4 Müslim, *birr* 32-33.

5 el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 5/342; ed-Deylemî, *el-Müsned* 1/435.

6 Bkz.: ed-Dârakutnî, *es-Sünen* 1/51; el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 5/33.

7 es-Sülemî, *et-Tefsîr* 1/210; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 10/40.

8 Bkz.: el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* 4/376; ed-Deylemî, *el-Müsned* 3/187.

İstikamet

Doğruluk demek olan istikamet; ehl-i hakikatçe, itikatta, amelde, muamelatta ve yeme-içme gibi bütün davranışlarda ifrat ve tefritten sakınıp, nebiler, sıddîkler, şehitler ve sâlihlerin yolunda yürümeye itina gösterme şeklinde yorumlanmıştır ki, إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلٰئِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ âyeti[1], işte bu ölçüde Allah'ın rubûbiyetini itiraf ve O'nun birliğini tasdik edip, iman, amel ve muamelelerinde peygamberlerin yürüdüğü şehrahta yürüyenleri, ötelerde saf saf meleklerin karşılayıp, bin bir korku ve tasanın kol gezdiği o ürpertici vasatta onları, müjdelerle coşturacaklarını haber veriyor.

İstikamet; tabiat mertebesinde mükellefiyetleri yerine getirmek, benlik mertebesinde hakikat-i şeriata muttali olmak, ruh mertebesinde mârifete açılmak, sır mertebesinde de ruh-u şeriatı zevk etmekten ibaret görülmüştür. Bu mertebeleri bihakkın görüp gözetmenin ne kadar güç olduğunu anlatması bakımından o en büyük Ruh ve Mânâ İnsanı'nın: *"Hud suresi ve benzerleri iflâhımı kesip beni yaşlandırdı."*[2] sözü –ki فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ *"Emrolunduğun gibi dosdoğru ol."*[3] âyetine işaret buyuruyorlardı– ne mânidardır!

Zaten O'nun duygu, düşünce ve davranışları da hep istikamet edalı değil miydi.? Ve huzur-u ruhefzâlarına kurtuluş ve ebedî saadete eriş beklentileriyle sığınan bir sahabiye: قُلْ اٰمَنْتُ بِاللّٰهِ ثُمَّ اسْتَقِمْ *"Allah'a iman ettim de, sonra da dosdoğru ol."*[4] diyerek, iki cümlelik "cevâmiü'l-kelim" ile, bütün itikadî ve amelî esasları câmi bulunan istikameti hatırlatmıyor muydu?

Hâlinde istikamet olmayan hak yolcusunun; bütün sa'y ü gayreti boşa gideceği gibi, israf ettiği zamandan ötürü de, böyle birinin her zaman sorgulanması söz konusu olabilir. Yolun başında, neticeye ulaşmak için istikamet şart ve bir yol azığıdır; sülûkün nihayetinde ise, Hakk'ı bilmenin bedeli, Hak mârifetine ermenin de şükrüdür ki vacip sayılır. İşin başında zikzakların yaşanmaması, yol esnasında ferdin kendini murâkabesi, nihayette de O'nunla alâkalı olmayan bütün düşünce ve davranışlara karşı kapanması, istikametin önemli alâmetlerindendir..

كَسِي دَانَم زِ اَهْلِ اِسْتِقَامَتْ.....كِه بَاشَدْ بَر سَرِ كُوي

هِدَايت

بَا اَنْوَار هُوِيت جَان سُپرده.....زِاُوسَـاخِ طَبِيعَت پَـاك مُرْدَه

“İstikamet erlerinden birini bilirim ki, hidayet köyünün başını tutmuş durur. Bu, hüviyet nurlarına canını ısmarlamış ve tabiat kirlerinden pâk olarak ölmüştür.” diyen hak dostu ne hoş söyler!

Kul, her zaman istikametin tâlibi olmalı, keşf ü kerametin değil; zira istikameti isteyen Allah, harikulâdelere dilbeste olan da kuldur. Bizim gönül kaptırdıklarımız mı, yoksa Allah’ın istedikleri mi..?

Bâyezid-i Bistâmî’ye: *“Falan kimse suda yürüyor, havada uçuyor.”* dediklerinde, Hazret: *“Balıklar, kurbağalar da suda yüzüyor; sinekler, kuşlar da havada uçuyor. Görseniz ki bir adam seccadesini suya sermiş yüzüyor veya havada bağdaş kurmuş oturuyor; zinhâr ona iltifat etmeyiniz! Onun hâl ve hareketlerindeki istikamete ve onların da Sünnet’e uygunluğuna bakınız!”*[5] buyurur.. ve bize, harikalar atmosferinde pervâz etmeyi değil, istikameti ve kulluk zemininde yüzü yerde olmayı salıklar…

İstikamet, Hakk’a kurbet yolunda üç basamaklı bir merdivenin son basamağıdır. İlk menzil *“takvîm”*dir ki; hak yolcusu, bu mertebede İslâm’ın nazarî ve amelî bölümlerinde temrinat yapa yapa onu tabiatının bir parçası hâline getirerek, bir ölçüde nefsini aşmaya muvaffak olur. *İkinci menzil “ikamet”* ve *“sükûn”*dur ki; sâlik, âlem-i emre ait mesâvîden –ki riya, süm’a, ucub gibi kullukla telifi imkânsız yaramaz şeylerdir– uzaklaşarak, kalbini şirke ve şirk şaibelerine karşı korumaya alır. *Üçüncü menzil*, *“istikamet”*tir ki, bu makam, Hak yolundaki seyyaha sır kapılarının aralandığı makamdır ve ilâhî vâridâtın keramet ve ikram unvanıyla indiği kutup noktadır. Bu mânâdaki istikamet, ehl-i hak arasında bilinegeldiği şekliyle çok defa âdiyattan sıyrılarak, “yedullah” kuşağında “kadem-i sıdk” üzere yaşamaktır ki, burası aynı zamanda ilâhî eltâfın sağanak sağanak olduğu bir harikalar iklimidir. Bu iklimde çiçekler hiç solmaz.. burada yamaçlar kar-kış bilmez.. ve burada hep baharlar tüllenir durur ki [6]وَأَنْ لَوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَاهُمْ مَاءً غَدَقًا beyanı da bu temâdi ve ölümsüzlüğü ifade etmektedir. Zira, âyette سَقَيْنَا yerine أَسْقَيْنَا buyrulması bu gerçeğe parmak bastığı gibi, مَاءً غَدَقًا’nın bol su mânâsına gelmesi ve اِسْتَقَامُوا’daki س’in de talebi tazammun etmesi, burada bize bilhassa şu hususu hatırlatmaktadır: Siz tevhid üzere taleb-i ikamet, Allah ve

Resûlü'yle aranızdaki ahitlere riayet ettiğiniz ve ilâhî hudutları da koruyup-kolladığınız sürece suyu kesilmez bu çeşme hep akacaktır.

Efendimiz de, bu hususa temas buyurarak: *"Kulun kalbi müstakim olmadıkça imanı müstakim olamaz, lisanı dosdoğru olmayınca da kalbi müstakim olamaz."*[7] ferman ederler. Bir başka beyanlarında ise: *"Her sabah insanoğlunun uzuvları lisana karşı: 'Bizim hakkımızda Allah'tan kork; zira sen müstakim olursan biz de müstakim oluruz; sen eğri-büğrü olursan biz de eğriliriz' derler."*[8] diye önemli bir mevzuu ihtarda bulunur.

Son olarak bir can alıcı hatırlatmayı da Es'ad Muhlis Paşa'dan dinleyelim:

"İstikamette gerektir reviş-i[9] *sıdk u sebât*
Kademin merkeze koy, devrede perkârın[10] *ucu."*

اَللّٰهُمَّ (اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ)

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْمُتَّقِينَ وَاٰلِهٖ أَجْمَعِينَ.

1 *" 'Rabbimiz Allah'tır.' deyip sonra da istikamet üzere doğru yolda yürüyenler yok mu, işte onların üzerine melekler inip, 'Hiç endişe etmeyin, hiç üzülmeyin ve size vaadedilen cennetle sevinin!' derler."* (Fussilet sûresi, 41/30)

2 Tirmizî, *tefsîru sûre* 56 (6).

3 Hûd sûresi, 11/112.

4 Bkz.: Müslim, *îmân* 62; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 4/385.

5 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 10/40; el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 2/301.

6 *"(Allah Teâlâ şöyle buyurur: İnsanlar ve cinler) eğer Allah'ın yolunda dosdoğru yürüselerdi, onlara bol yağmur verir, rızıklarını bollaştırırdık."* (Cin sûresi, 72/16)

7 Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 3/198; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 10/227.

8 Tirmizî, *zühd* 60; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 3/95.

9 Gidiş, hâl, tavır.

10 Pergel.

Tevekkül, Teslim, Tefviz ve Sika

Allah'a güven ve itimat ile başlayıp, kalben beşerî güç ve kuvvetten teberrî kuşağında sürdürülen ve neticede her şeyi Kudreti Sonsuz'a havale edip vicdanen itimad-ı tâmma ulaşma ile sona eren âlem-i emre ait ahvâl veya ruhanî seyrin mebdeine "tevekkül", iki adım ötesine "teslim", bir tur ilerisine "tefviz" ve müntehâsına da "sika" denir.

Tevekkül; kalbin Allah'a tam itimat ve güveni, hatta başka güç kaynakları mülâhazasından bütün bütün sıyrılması mânâsına gelir. Bu ölçüde bir güven ve itimat olmazsa, tevekkülden söz edilemez; kalb kapıları ağyâra açık kaldığı sürece de hakikî tevekküle ulaşılamaz.

Tevekkül; sebepler dairesinde arızasız esbâba riayet edip, sonra da Kudreti Sonsuz'un üzerimizdeki tasarrufunu intizardır ki, iki adım ötesi, çok Hak dostu tarafından "gassâlin elindeki meyyit" sözüyle ifadelendirilen[1] teslim mertebesidir. Birkaç kadem ötede ise, her şeyi bütün bütün Allah'a havale edip, yine her şeyi O'ndan bekleme makamı sayılan tefviz gelir. Tevekkül, bir başlangıç, teslim onun neticesi, tefviz de semeresidir. Bu itibarla da, tefviz hem daha geniş hem de müntehîlerin hâline daha uygundur. Zira onda, insanın, kendi hayl ve kuvvetinden teberrî etmesinin –ki bu teslim mertebesidir– ötesinde, لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ[2] ufkuna ulaşıp, o Kenz-i Mahfî'yi her an içinde duyması ve kendi güç, kuvvet ve servetine bedel, لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ olan Cennet'in hususî hazinelerine sahip olması ve onlarla gınâya ermesi söz konusudur. Diğer bir mânâda bu, hak yolcusunun, vicdanındaki nokta-i istinad ve nokta-i istimdadın ihtarıyla, aczini, fakrını duyup hissettikten sonra *"Tut beni elimden; tut ki, edemem Sensiz!"* diyerek o biricik güç, irade ve meşîet kaynağına yönelmesidir.

Tevekkül; dünyevî olsun, uhrevî olsun, ferdin kendi maslahatlarına Rabbini vekil kabul etmesi ise; tefviz, bu vekâletin arkasındaki asaleti vicdanî bir şuurla itirafın adıdır.

Diğer bir yaklaşımla tevekkül; Cenâb-ı Hak ve O'nun nezdindekilere bel bağlayıp itimat etme ve O'ndan başkasına kalbin kapılarını bütün bütün kapama demektir ki; buna, bedenin ubûdiyete, kalbin rubûbiyete kilitlenmesi de diyebiliriz. Bu mülâhazayı merhum Şihab:

تَوَكَّلْ عَلَى الرَّحْمٰنِ فِي الْأَمْرِ كُلِّهِ.....فَمَا خَابَ حَقًّا مَنْ عَلَيْهِ

تَوَكَّلَا

وَكُـنْ وَاثِقًا بِاللّٰهِ وَاصْبِرْ لِحُكْمِهِ.....تَفُزْ بِـاللّٰهِ تَرْجُوهُ مِنْهُ تَفَضُّلَا

“Her işinde sadece ve sadece Allah’a tevekkül ol –ki O’na tevekkül eden asla kaybetmez–, Allah’a güven, O’na itimat içinde bulun ve senin hakkındaki hüküm ve kazasına da sabret; zira O’ndan beklediğin şeyleri, ancak, yine O’nun ihsanı olarak elde edebilirsin.” sözleriyle ifade eder. Zannediyorum, Hz. Ömer Efendimiz de, Ebû Musa el-Eş’arî’ye yazdıkları bir mektuplarında: *“Eğer kazaya rıza gösterebilirsen, o bütünüyle hayırdır. Buna gücün yetmezse, dişini sık, sabret.”*[3] sözleriyle bu hususu hatırlatmak istemişlerdi...

Bir başka zaviyeden tevekkül; hemen herkes için Hakk’a itimat ve güvenmenin adı; teslim, kalbî ve ruhî hayata uyanmışların hâli; tefviz ise, esbap ve tedbire takılmamanın unvanıdır ki, haslar üstü haslara mahsus bir hâl veya makamdır. Tefviz semasında seyahat eden hak yolcusu, zâhiren tedbir ve sebeplerle meşgul olsa da, bu iştigal sırf esbap dairesinde bulunmanın gereği ve onun da Hak karşısındaki memuriyetinden ötürüdür. Aksine, öyle yapmayıp da onları doğrudan doğruya nazara alsa, semaların üveyki iken arzın sürüm sürüm sürünen haşereleri hâline gelir. Menkıbe kitaplarında bu mülâhazayla alâkalı şu hâdiseyi zikrederler: Bir Hak dostu, sebepler ağında, aşırı tedbir heyecanıyla yol aldığı esnada hâtiften şu sesi duyar:

لَا تُدَبِّرْ لَكَ أَمْرًا إِنَّ فِي التَّدْبِيرِ هَلْكٰى.....فَوِّضِ الْأَمْرَ إِلَيْنَا نَحْنُ أَوْلٰى لَكَ مِنْكَا

“Vazgeç tedbir kuruntularından; zira tedbirde helâk vardır. İşleri Bize havale eyle, çünkü Biz sana senden daha evlâyız.”

Sebepler dağdağasından sıyrılıp, vasıtalara gönlünde yer vermeme mânâsına gelen “tedbiri terk eylemek”, halkın içinde Hak’la münasebetlerini sımsıkı tutabilen koçyiğitlere mahsus bir derinliktir.

Sebeplere tevessül ile beraber onlara tesir-i hakikî vermeme, derecesine göre hem bir tevekkül –herkes için–, hem bir teslimiyet –eşyanın perde arkasına uyananlar için–, hem de bir tefviz ve sikadır –huzur erleri için–.. Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem), irade ve cehd ü gayreti, tefviz u tevekkül ile iç içe ne hoş ifade buyururlar:

لَوْ أَنَّكُمْ تَتَوَكَّلُونَ عَلَى اللهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ لَرَزَقَكُمْ كَمَا تُرْزَقُ الطَّيْرُ تَغْدُو خِمَاصًا وَتَرُوحُ بِطَانًا *"Eğer Cenâb-ı Hakk'a lâyıkıyla tevekkül edebilseydiniz, sizi, sabah yuvasından aç ayrılıp, akşam tok olarak dönen kuşların beslendiği gibi rızıklandırırdı."*[4] Bu peygamberâne sözden herkes seviyesine göre bir şeyler anlar:

1. Avam bunu, Hz. Mevlâna'nın hadis iktibaslı:

گَرْ تَوَكُّل رَهْبَرَسْـت.....اِين سَبَب هَمْ سُنَّت پَيْغَمْبَرسْت

گُفت پَيْغَمْبَرْ بَآوازِ بُلَنْدْ.....بَا تَوَكُّلْ زَانُوي اُشْـتُر بَبَند

"Evet, tevekkül her ne kadar rehber ise de, sebeplere riayet de Peygamber sünnetidir. Hz. Peygamber (huzuruna girip de: 'Devemi bağlayayım mı, yoksa tevekkül mü edeyim?' diyen bedeviye) yüksek sesle, 'Devenin dizine ipini vur, öyle tevekkül eyle!' dedi. [5]*"* beyanı çizgisinde herkese açık Allah'a itimat mânâsına anlar ki: وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ *"Tevekkül edecekler başkasına değil, sadece ve sadece Allah'a güvenip dayansınlar."*[6] âyeti buna işaret eder.

2. Hayatını kalb ve ruhun yamaçlarında sürdürenler ise bundan, kendi havl ve kuvvetlerinden teberri ile Allah'ın havl ve kuvvetine teslim olup, gassâlin elindeki meyyit hâline gelmeyi anlarlar ki: وَعَلَى اللّٰهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ *"Gerçek mü'minler iseniz Allah'a itimad-ı tâm içinde bulunun!"*[7] fermanı bunu ihtar eder.

3. Fenâ fillâh ve bekâ billâh zirvelerinde dolaşanlara gelince bunlar, Hz. İbrahim gibi ateşe atılırken bile حَسْبِيَ اللّٰهُ deyip,[8] "Cenâb-ı Hakk'ın benim hâlimi bilmesi, benim bir şey istememe ihtiyaç bırakmamıştır." tefvizini veya İnsanlığın İftihar Tablosu gibi, düşman gölgelerinin mağaranın içine düştüğü ve herkese ürperti veren tehditlerinin Sevr'in duvarlarına çarpıp yankılandığı esnada bile, fevkalâde bir güven ve emniyet içinde: *"Tasalanma, Allah bizimle beraberdir!"*[9] sözleriyle ifade edilen sikayı anlarlar ki: وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُ *"Kim Allah'a tefviz-i umûr ederse O, ona kâfidir."*[10] beyanı da bu gerçeği hatırlatır.

Tefviz en yüksek mertebe, sika en âlî makamdır. Bu mertebeyi tutan ve bu makamın hakkını veren, sadece aklıyla, mantığıyla, inançlarıyla değil, bütün zâhir ve bâtın duygularıyla Hakk'ın emir ve iş'ârlarında erir ve O'na bir

mir'ât-ı mücellâ olur ki, mertebeler üstü bu mertebenin kendine göre bir kısım emareleri de vardır:

1. Tedbiri takdir içinde görüp sükûnet bulmak,
2. İradesini gerçek iradenin gölgesi bilip asla yönelmek,
3. Kahrı, lütfu aynı görüp bütün benliğiyle kazaya rıza göstermek... bunlardan bazılarıdır.

Bu mânâda tefvizi, Minhâc sahibi şöyle resmeder:

وَكَّلْتُ إِلَى الْمَحْبُوبِ أَمْرِي كُلَّهُ.....فَإِنْ شَاءَ أَحْيَانِي وَإِنْ شَاءَ أَتْلَفَا

"Ben her işimi Sevgili'ye bıraktım; artık O ister beni ihyâ eder, isterse itlâf."

Bir güzel söz de Enderûnî Vâsıf'tan:

"Gelir elbet zuhûra ne ise hükm-ü kader
Hakk'a tefviz-i umûr et ne elem çek, ne keder."

Tefvizle alâkalı sözlerin en güzellerinden birini de:

"Hak şerleri hayreyler,
Sen sanma ki gayreyler,
Ârif ânı seyr eyler.
Mevlâ görelim neyler,
Neylerse güzel eyler.

Sen Hakk'a tevekkül ol,
Tefviz et ve rahat bul,
Sabreyle ve râzı ol
Mevlâ görelim neyler,
Neylerse güzel eyler." [11]

matlaıyla başlayan tefviznâmesinde İbrahim Hakkı söyler.

(رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ)
وَصَلَّى اللّٰهُ عَلٰى سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ.

1 Bkz.: el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 2/109; el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* 4/261, 389.

2 *"Havl ve kuvvet, olup biten her şey, ancak Allah'ın izni ve iradesi dahilinde gerçekleşir."*

3 İbn Kayyim, *Medâricü's-sâlikîn* 2/177.

4 Tirmizî, *zühd* 33; İbn Mâce, *zühd* 14; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 1/30, 52

5 Bkz.: Tirmizî, *kıyâmet* 60; İbn Hibbân, *es-Sahîh* 2/510.

6 İbrahim sûresi, 14/12.

7 Mâide sûresi, 5/23.

8 Buhârî, *tefsîru sûre* (3) 13; en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ* 6/154, 316. Bu ifadenin geçtiği ayetler için bkz.: Tevbe sûresi, 9/129; Zümer sûresi, 39/38.

9 Tevbe sûresi, 9/40.

10 Talâk sûresi, 65/3.

11 İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme* 1/149.

Huluk

Huy, tabiat, seciye de diyebileceğimiz huluk; yaratılışın en önemli gayesi, cebr-i halkînin gerçek buudu ve insan iradesinin "halk" hakikati üzerinde ilâhî ahlâk hedefli tasarrufudur. Bu tasarrufu iyi kullanıp, "halk"a huluk urbası giydirebilen kimseye, iyi işler bütünüyle kolaylaşır.

Evet, halk da huluk da aynı kökten gelir ve temel yapıları itibarıyla birbirinden farkı yoktur. Ancak; halk, gözle görülen, dış duygularla idrak edilen suret, hey'et, şekil ve heykel ile alâkalı madde ağırlıklı mânâ olmasına mukabil; huluk, gönül ile idrak olunup, hislerle duyulan ve ruhla temsil edilen bir öz, bir muhteva ve bir mânâdır.

Dış yüzü itibarıyla bilinmez bir meçhul olan insan, gerçek kimliğini ancak, huyu, seciyesi ve tabiatıyla ortaya koyar. İnsanlar ne kadar farklı görünürlerse görünsünler, huyları ve karakterleri bir gün onları mutlaka ele verir. Cahiliye şairinin şu ârifâne sözü ne mânidardır:

وَمَهْمَا تَكُنْ عِنْدَ امْرِئٍ مِنْ خَلِيقَةٍ.....وَإِنْ خَالَهَا تَخْفٰى عَلَى النَّاسِ تُعْلَمِ

"Herhangi bir kimsenin gizli bir huyu varsa, varsın o huyunun gizli kalacağını zannededursun, o er-geç ortaya çıkar ve bilinir."[1]

Bir başka ifadeyle, şekil ve şemailin aldattığı yerlerde, huy bütün yanılmaları tashih eder ve insanın özündeki gizliliklere tercüman olur. Gerçi, "huluk" dediğimizde güzel ahlâkı hatırlamakla beraber, bazı huyların zamanla meleke hâline gelmesi esasına binaen, hem hayrın hem de şerrin tabiatımızın birer derinliğine dönüşmesi ve "ahlâk-ı hasene", "ahlâk-ı seyyie" diye diğer bir taksimden de söz edilebileceği bahis mevzuu olsa da, bizim burada "huluk" sözcüğüyle ifade etmek istediğimiz sadece güzel ahlâktır.

Tasavvufun en sağlam kriteri, huluk (iyi huy)'dur. Hulukta birkaç kadem önde bulunan, tasavvufta da ileride sayılır. Fevkalâde hâller, baş döndüren makamlar ve beşer üstü tasarruflar, iyi huy zemininin gülü, çiçeği, meyvesi olması itibarıyla makbul sayılsa da, ahlâk-ı haseneye iktiran etmedikleri zaman hiçbir kıymet ifade etmezler ve üzerinde durmaya da değmez.!

Zaten, Hz. Sahib-i Şeriat da; *"Hangi mü'min imanı itibarıyla daha faziletlidir?"* sorusuna: أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا *"Huyu en güzel olandır."*[2] demiyor

mu?

Niye olmasın ki, bir kere Allah, en mümtaz kulunu, tesliye, te'min ve senâ makamında, O'nun üzerindeki onca nimet ve lütuflarına rağmen وَإِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ *"Her hâlde Sen, ahlâkın –Kur'ân buudlu, ulûhiyet eksenli olması itibarıyla– ihâtası imkansız, idraki nâkabil en yücesi üzeresin."*[3] diyerek O'nu, bu yüce ahlâkı ve ruhî mezâyâsıyla, yani hilkatinin gayesi, hedefi ve gerçek mânâsı sayılan hulukuyla nazara vermektedir; ilk insanla başlayıp Işık Çağı'na kadar tekemmül edegelen ve O'nunla noktalanan Kur'ân buudlu hulukuyla..

Esasen, huluk dediğimiz gerçeğin, dinin derinlemesine yaşanması ve Kur'ân'ın arızasız temsil edilmesi mânâsına geldiğini, Sa'd b. Hişam'ın, Hz. Âişe Vâlidemiz'e, Efendimiz'in ahlâkına dair sorduğu suale cevaben Hz. Âişe'nin: *"Kur'ân okumuyor musunuz?"*; *"Okuyoruz"* deyince de: *"O'nun ahlâkı Kur'ân'dı."*[4] şeklindeki sözleri de teyit etmektedir.

Ayrıca, bu mevzuda şeref-nüzûl olan âyet de,[5] âyeti teşkil eden kelimelerle bu ahlâkın ilâhî, *Kur'ân orijinli ve idrak üstü olduğunu* hâsseten hatırlatmakta ve onun tecellî ve zuhurunu, Muhatab-ı Mükerrem'e mahsus görmenin ötesinde, "huluk" kelimesindeki tefhîm tenviniyle, O'nun *Kur'ân derinlikli ve lâhut enginlikli hulukunun* hiçbir ahlâk sistemiyle kabil-i kıyas olmadığına ve bu yüce ahlâkın nâkabil-i idrak bulunduğuna bilhassa işaret etmektedir ki, bu da O'nun gelmiş-gelecek bütün insanlar arasında eşi-menendi olmayan bir güzeller güzeli huy peygamberi olduğunu gösterir.

Evet O, maddesi-mânâsı, zarfi-mazrufu, halkı-huluku itibarıyla bütün sâlihâta açık, hayrın her çeşidini elde etmeye namzet ve büyüklüğün her türlüsüne mazhar olabilecek fitrat, seciye ve melekelerle serfirâz kılınmış; sonra da bu ilk mevhibelerini en iyi şekilde değerlendirerek "a'lâ-i illiyyîn-i kemalât"a yürümüş; sadece yürümekle de kalmamış; bilasale kendisinde tecellî eden bütün lütufları, bütün akdes ve mukaddes feyizleri: لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللّٰهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ *"Şânım hakkı için Resûlullah'ta size örneğin en güzeli vardır..."*[6] gerçeğiyle uyanmış o saflardan saf muasırı temiz ruhlara ulaştırmış, ellerinden tutup, onları da tebaiyetlerine terettüp eden şâhikalar üstü şâhikalara çıkarmıştır. Dilinde:

1. *"İmanı en kâmil mü'minler ahlâken de en güzel olanlardır."*[7]
2 . *"İnsan ibadet ü taatle katedemediği mesafeleri ahlâk-ı hasene ile*

alır."[8]

3. *"Teraziye ilk konulacak şey güzel ahlâktır."*[9] gibi pırlanta sözler.. ve elinde insan-ı kâmil olmanın sırlı formülü, arkasına düşenleri hep meleklerin dolaştığı vadilerde dolaştırmıştır.

Hüsn-ü hulukun alâmetini, kavlî-fiilî kimseye eziyette bulunmama.. kendine eziyet edenleri görmeme, görse de unutma.. ve fenalıklara iyilikle mukabelede bulunma... cümleleriyle hulâsa etmişlerdir ki, وَإِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ[10] hakikatiyle serfirâz olan Zât, buna en canlı ve çarpıcı misaldir. O, ne karşısına dikilip 'Âdil ol!' diyene[11] ne arkasından cübbesini çekip eziyet edene[12] ne başına toz-toprak saçıp yüzüne hakaret savurana[13] ne de muallâ zevcesine iftira edene[14] gönül koymuştur. Gönül koymak şöyle dursun, hastalandıklarında gidip onları ziyaret etmiş,[15] öldüklerinde de cenazelerini teşyide bulunmuştur;[16] bulunmuştur; zira ahlâk-ı hasene O'nun tabiatının rengi, varlığının da bir buuduydu.

Nice güzel huylu, yumuşak ve hümanist görünenler vardır ki, onların hayatlarında ahlâk-ı hasene ve mülâyemet, plastize bir yalan ve hemen kırılacak bir kristal gibidir. Küçük bir öfke, az bir şiddet, hafif bir damara dokundurma, onların gerçek yüzlerini ve hakikî düşüncelerini ortaya çıkarmaya yeter.

Güzel ahlâkla donanmış bir sine, ihtimal Cehennem'e konsa bile tavrını değiştirmez.. orada da hilm ü silm çizgisinde yaşar; zebânilerle hasbıhâl eder, başına gelenleri geniş bir yürekle karşılar.

Güzel ahlâka açık bir gönül, geniş bir mekâna benzer ki, dünya kadar gaile dolsa da, o yine öfkesini, şiddetini gömebilecek bir yer bulabilir. Huyu kötü, sinesi de dar kimselere gelince, bunlar kargadan bile aptal öyle Kabillerdir ki, koskocaman arzda bile, kötü duygularını, hiddet ve nefretlerini gömebilecek bir mezar bulamazlar.[17]

Biz,

"Ahlâk iledir kemâl-i âdem
Ahlâk iledir nizâm-ı âlem."

deyip şimdilik bu faslı da kapatalım...

اَللّٰهُمَّ عَفْوَكَ وَعَافِيَتَكَ وَرِضَاكَ وَتَوَجُّهَكَ وَنَفَحَاتِكَ وَأُنْسَكَ وَقُرْبَكَ

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى مَنْ أَرْسَلْتَهُ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ وَاٰلِهِ الْغُرِّ الْمُحَجَّلِينَ.

1 Züheyr İbn Ebî Sülmâ, *Dîvân* s.6; el-Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân* 1/89.

2 İbn Mâce, *zühd* 31; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 4/278. Efendimiz'in soru sorulmaksızın aynı hususu buyurduğu rivayetler için bkz.: Buhârî, *edeb* 38; Tirmizî, *radâ* 11.

3 Kalem sûresi, 68/4.

4 Müslim, *salâtü'l-müsâfirîn* 139; Ebû Dâvûd, *tatavvu'* 316; Nesâî, *kıyâmü'l-leyl* 2.

5 Bkz.: Kalem sûresi, 68/4.

6 Ahzâb sûresi, 33/21.

7 Tirmizî, *radâ* 11; Ebû Dâvûd, *sünnet* 16; İbn Mâce, *zühd* 31.

8 et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 1/260; *el-Mu'cemü'l-evsat* 6/236.

9 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 5/212; Abd b. Humeyd, *el-Müsned* s.452.

10 *"Her hâlde Sen, ahlâkın –Kur'ân buudlu, ulûhiyet eksenli olması itibarıyla– ihâtası imkansız, idraki nâkabil en yücesi üzeresin."* (Kalem sûresi, 68/4)

11 Buhârî, *menâkıb* 25, *edeb* 95, *istitâbe* 4; Müslim, *zekât* 148.

12 Buhârî, *libâs* 18, *farzu'l-humus* 19; Müslim, *zekât* 128.

13 el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr* 8/14; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 20/342, 22/438.

14 Buhârî, *şehâdât* 15; Müslim, *tevbe* 56.

15 Ebû Dâvûd, *cenâiz* 4; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 5/201.

16 Buhârî, *cenâiz* 78, *tefsîru sûre* (9) 12, *libâs* 8; Müslim, *sıfâtü'l-münâfıkîn* 2-3.

17 Burada telmihte bulunulan âyet-i kerime için bkz.: Mâide sûresi, 5/31.

Tevazu

Tevazu; yüzü yerde olma ve alçakgönüllülük mânâlarına gelir ki, tekebbürün zıddıdır. Onu; insanın Hak karşısında gerçek yerinin şuurunda olup, ona göre davranması ve halk arasındaki durumunu da bu anlayış zaviyesinden değerlendirip, kendini insanlardan bir insan veya varlığın herhangi bir parçası kabul etmesi şeklinde de yorumlayabiliriz. İster öyle ister böyle, insan tevazu ruh ve düşüncesiyle kendini, kapının alt eşiği, meskenin sergisi, yolların kaldırım taşı, ırmakların çakılı, başakların samanı kabul etmiş ve Alvar İmamı edasıyla:

"Herkes yahşi men yaman,
Herkes buğday men saman."

diyebilmişse, o kimse, başı göklerde en yüce kametlerin dahi bûsegâhı hâline gelmiş demektir. Zaten, Hz. Sâdık u Masdûk'a isnad edilen bir hoş sözde de: مَنْ تَوَاضَعَ لِلّٰهِ رَفَعَهُ اللّٰهُ وَمَنْ تَكَبَّرَ وَضَعَهُ اللّٰهُ *"Yüzü yerde olanı Allah yükselttikçe yükseltir, kibre girip çalım çakanı da yerin dibine batırır."* [1] denmiyor mu? Demek ki, büyük görünmekle büyük olma ve küçük görünmekle küçük olma mâkûsen mütenasip şeyler...

Bazıları tevazuu, kendinde zatî hiçbir kıymet görmeme.. bazıları, insanları, insana yakışır saygıyla karşılayıp onlarla muamelesinde mahviyet içinde bulunma.. bazıları ilâhî inayetle fevkalâde bir muameleye tâbi tutulmazsa, kendini halkın en şerlisi görme.. bazıları da benlik hesabına içinde beliren büyük-küçük her çeşit dahilî kıpırdanışa karşı hemen harekete geçip onu olduğu yerde boğma cehdi ve gayreti şeklinde tarif etmişlerdir ki, her birinin kendine göre hem bir mahmili hem de tarz-ı telakkisi vardır. Ancak bunlardan sonuncusu daha çok mukarrabîn ve muhlasîni alâkadar etmektedir.

Halifeler halifesi Hz. Ömer'i (radıyallâhu anh) omuzunda kırba, su taşırken gören biri sorar: *"Bu ne hâl ey Allah Resûlü'nün halifesi!"* Mukarrebliğin mukimi Ömer: *"Dış ülkelerden bir kısım elçiler gelmişti, içimde şöyle böyle bir şeyler hissettim; –hâşâ ki o, bizim anladığımız mânâda bir bulanıklık olsun– o hissi kırmak istedim."* der.[2] Onun sırtında un taşıması,[3] minberde kendini levmetmesi,[4] levmedenlere ses çıkarmaması[5] hep bu kabîl hazm-ı nefisle alâkalı hususlardan olduğu gibi.. valiliği döneminde Ebû Hüreyre'nin, şuna-buna sırtında odun taşıması;[6] Zeyd b. Sabit'in kadı olduğu bir dönemde

İbn Abbas'ın elini öpmesi, buna mukabil Tercümanü'l-Kur'ân'ın da onun atının üzengisini tutması;[7] Hz. Hasan'ın, ekmek kırıklarıyla oynayan çocuklarla oturup, onların yediğinden yemesi[8] ve Hz. Ebû Zerr'in, başını Bilâl-i Habeşî'nin ayağının altına koyması[9]... gibi hâdiseler hep birer mahviyet ve tevazu örneğidirler.

Allah, Kelâm-ı Kadîm'inde, Resûlullah da Sünnet-i Mutahharasında, tevazu etrafında o kadar tahşidat yaparlar ki, onları duyup-işitenin, gerçek kulluğun tevâzu ve mahviyet olduğunda şüphesi kalmaz. Kur'ân'ın: وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا *"Rahmân'ın has kulları, yeryüzünde alçakgönüllü olmanın örneğidirler ve ağırbaşlı, yüzleri yerde hareket ederler. Cahiller kendilerine sataşınca da 'selâm' der geçerler."*[10] beyanı onlardan sımsıcak bir ses; أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ *"Onlar mü'minlere karşı şefkatli ve mahviyet içindedirler."*[11] beyanı da onların gönüllerinden kopup gelen ve davranışlarına akseden yumuşak bir nefestir. Hele: رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرٰيهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا *"Onlar, birbirlerine karşı şefkat ve merhamet timsalidirler; her zaman onları rükûda iki büklüm ve secdede kıvrım kıvrım bulursun!"*[12] fermanı ise onlara tasavvurları aşan bir iltifatın unvanı gibidir.

İnsanlığın İftihar Tablosu, bu mevzuyla alâkalı şu incileri saçar gönül gözlerimizin önüne:

1 . *Allah bana, tevazu ve mahviyet içinde bulunmanızı.. ve kimsenin kimseye karşı fahirlenmemesini emretti.*[13]

2. *Size ateşin kendine ilişmeyeceği insanı haber vereyim mi? Ateş; Allah ve insanlara yakın, yumuşak huylu, herkesle geçimli ve rahat insanlara dokunmaz.*[14]

3 . *Allah için yüzü yerde olanı, Allah yükseltir ha yükseltir; aslında o kendini küçük görmektedir ama, halkın gözünde asıl büyük olan da odur.*[15]

4. *Allahım, beni benim gözümde küçük göster!*[16] Ve daha niceleri... Zaten O, hayatını hep bu çizgide geçirmemiş miydi:

a. Çocuklara uğrar, onlara selâm verir;[17]

b. Herhangi biri elinden tutup bir yere götürmek isteyince, tereddüt etmeden kalkıp gider;[18]

c. Ev işlerinde hanımlarına yardım eder;[19]

ç. Herkes bir iş görürken, O da iştirak ederek, onlarla beraber olmaya çalışır;[20]

d. Ayakkabılarını tamir eder, elbisesini yamar, koyun sağar, hayvanlara yem verir;[21]

e. Sofraya hizmetçisiyle beraber oturur;[22]

f. Meclisini her zaman fakirlere açık tutar;[23]

g. Dul[24] ve yetimleri görür-gözetir;[25]

h. Hastaları ziyaret eder, cenazelerde hazır bulunur ve kölelerin davetine icabet ederdi...[26]

Allah Resûlü'nden Hz. Ömer'e, ondan Ömer b. Abdülaziz'e, ondan da dünya kadar evliyâ, asfiyâ, ebrâr, mukarrabîn ve çağın devâsâ gönül erlerine kadar, binler-yüzbinler hep aynı çizgide: *"Büyüklerde büyüklük alâmeti tevazu ve mahviyet, küçüklerde küçüklük emaresi de kibir ve enaniyettir."* demiş, ilk mevhibelerini yitirmemiş olanlara insan-ı kâmil olma yolunu göstermiş ve hep tevazuu yeğlemişlerdir.

Gerçek tevazu; Hakk'ın büyüklük ve sonsuzluğu karşısında, sıfır-sonsuz nisbetlerine göre insanın kendi yerini belirleyip, bu düşünce ve bu tesbiti benliğine tam mâl etmesinden ibarettir. Bu anlayış tabiatına işlemiş ve bu işleyişle ikinci fıtrata ulaşmış olgun insanlar, halkla münasebetlerinde mütevazi, mahviyet içinde ve olabildiğince de dengelidirler. Evet, Allah'a karşı yer ve konumunu belirlemiş olanlar, dinî hayatlarında da, halkla münasebetlerinde de, hususî murakabelerinde de hep muvazene içindedirler.

1. Dine karşı tevazu ve mahviyet içindedirler; onun ne menkulüyle ne de mâkulüyle hiçbir çelişkileri yoktur. Kur'ân-ı Kerim'in beyanât-ı neyyiresi, sünnet-i sahiha ve hasene ile sabit olan her hususa karşı teslimiyet ve iz'an içinde bulunurlar. Resûlullah tarafından tebliğ edilen, bilhassa temsil edildiği bilinen hiçbir meseleye, akla, kıyasa, zevke, siyasete –aslında, dinin ruhunda müstakim akla, sahih kıyasa, selim zevke, şer'î siyasete aykırı hiçbir mevzu yoktur– muhalif görseler bile karşı çıkmazlar.

Bu itibarla, "Akıl-nakil çatıştığında, aklı nakle tercih ederiz." sözü tevazudan nasipsiz, sözün gerçek mahmilini bilmeyen bencillerin lakırdısı olduğu gibi, "Re'y ve kıyas nassların önünde gelir." düşüncesi bir inhiraf ve Sünnet yolunun dışındaki zevkler, keşifler, kerametler de birer istidracdır.

2. Ve yine onlar, tebliğle tanıyıp, temsil ile, en küçük farklı alternatiflere

bile geçit verilmemesi lâzım geldiğine inanarak, Hz. Şâri'in beyanının dışında her şeye karşı kapanır; zevk ve idraklerine açılan farklı mülâhazaları da:

وَكَمْ مِنْ عَائِبٍ قَوْلًا صَحِيحًا.....وَاٰفَتُهُ مِنَ الْفَهْمِ السَّقِيمِ

"Nice sağlam ve kusursuz sözleri ayıplayanlar vardır ki, kabahat onların sakat idraklerindedir."[27] sözüyle karşılar ve kendi yetersizlikleriyle yorumlarlar.

3. Yine onlar, Kitap ve Sünnet'e muhalif yollarla kurtuluşa erilemeyeceğinin idraki içindedirler. En büyük güç kaynaklarını da Allah'a kullukta ararlar. Zaten, Allah'a kul olanın başkasına kulluk yapması mümkün olmadığı gibi, başkalarına kulluk zilletinden kurtulamayanların da, O'na sağlam bir kul olmaları düşünülemez. Hz. Bediüzzaman bir yerde mealen ne hoş söyler: "Ey insan! Kur'ân'ın desâtirindendir ki, Cenâb-ı Hakk'ın mâsivâsından hiçbir şeyi, ona taabbüd edecek bir derecede kendinden büyük zannetme. Hem, sen kendini hiçbir şeyden, tekebbür edecek derecede büyük tutma. Çünkü mahlukat mâbudiyetten uzaklık noktasında müsavi oldukları gibi, mahlukiyet nisbetinde de birdirler."[28]

4. Onlar, sa'ylerinin semeresini kendilerinden bilmez ve Allah'ın bir imtihan olarak onlara verdiği kıdemi ve kim bilir hangi mülâhazayla ortaya koydukları sa'y ü gayreti başkalarına karşı aslâ üstünlük vesilesi saymazlar. Halkın hüsnüzan ve teveccühlerine bel bağlamaz ve bedel arayışına girmezler. Sevilip sayılmalarını bir iptilâ kabul ederek, Allah'ın kendilerine olan lütuflarını etraflarına karşı minnet ve eza vesilesi görüp, Hakk'ın ihsanlarını halka karşı sebeb-i istibdat yapmazlar.

Hâsılı, tevazu, hulukullah sarayının cümle kapısı olduğu gibi, Hakk'a ve halka yakın olmanın da en birinci vesilesidir. Gül toprakta biter. İnsan semalarda değil, yerde üremiştir. Mü'min, secde unvanıyla başı ile ayakları aynı noktada birleşince Allah'a en yakın olur.[29] Hz. Muhammed Mustafa'ya (sallallâhu aleyhi ve sellem) yapılan gökler davetiyesinin başında, O'nun tevazu ve mahviyetinin remzi olan [30]عَبْدُهُ kelime-i mübeccelesi yazılmıştır.

اَللّٰهُمَّ وَفِّقْنَا إِلٰى مَا تُحِبُّ وَتَرْضٰى وَاجْعَلْنَا مِنْ عِبَادِكَ الْمُتَوَاضِعِينَ.

[1] et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* 5/140. Yakın mânâdaki hadis-i şerifler için bkz.: Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 3/76; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned* 2/358.

[2] el-Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye* s.148.

3 İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* 44/352-353; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe* 4/176-177.

4 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* 3/293; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* 44/315.

5 Bkz.: Abdurrezzak, *el-Musannef* 6/180; Saîd İbn Mansûr, *es-Sünen* 1/195.

6 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 1/385; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* 67/372.

7 İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* 19/326; İbn Hacer, *el-İsâbe* 4/146.

8 el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* s.150; İbn Kayyim, *Medâricü's-sâlikîn* 2/330.

9 İbn Kayyim, *Medâricü's-sâlikîn* 2/330.

10 Furkan sûresi, 25/63.

11 Mâide sûresi 5/54.

12 Fetih sûresi, 48/29.

13 Müslim, *cennet* 64; Ebû Dâvûd, *edeb* 48; İbn Mâce, *zühd* 16.

14 Tirmizî, *kıyâmet* 45; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 1/272.

15 et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* 8/172; el-Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb* 1/219.

16 el-Bezzâr, *el-Müsned* 10/315; ed-Deylemî, *el-Müsned* 1/473.

17 Buhârî, *isti'zân* 15; Müslim, *selâm* 15.

18 et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* 3/276; Kadı Iyâz, *eş-Şifâ* 1/131, 133.

19 Buhârî, *ezân* 44, *nafakât* 8, *edeb* 40; Tirmizî, *kıyâmet* 45.

20 Bkz.: Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 2/381; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* 2/66.

21 Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 6/256; et-Tirmizî, *eş-Şemâil* s.283.

22 Buhârî, *et'ime* 55; Müslim, *eymân* 42.

23 el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* 2/363; el-Übşeyhî, *el-Müstatraf* 1/257.

24 Buhârî, *nafakât* 1, *edeb* 25; Müslim, *zühd* 41.

25 Buhârî, *talâk* 25; Müslim, *zühd* 42.

26 Tirmizî, *cenâiz* 32; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* 1/370.

27 İbn Kays, *Kıra'd-dayf* 1/258; el-Bâkıllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân* 1/300.

28 Bediüzzaman, *Lem'alar* s.142 (On Yedinci Lem'a, İkinci Nota).

29 Bkz.: Müslim, *salât* 215; Ebû Dâvûd, *salât* 148; Nesâî, *tatbîk* 78.

30 *"O'nun (Cenâb-ı Hakk'ın) kulu"* (İsrâ sûresi, 17/1)

Fütüvvet

Gençlik ve yiğitlik sözcükleriyle karşılamaya çalıştığımız fütüvvet, örfî mânâsı itibarıyla, kerem, sehâ, iffet, emanet, vefa, şefkat, ilim, tevazu ve takva gibi gerçekleri özünde toplayan bir mânâlar ve dinamikler halitası ve hak yolcusunun uğradığı makamlardan bir makam, fakr u fenâdan bir renk, vilâyetten de bir sestir.

Tamamen başkaları için yaşama anlayışına kilitlenme ve her türlü ezayı, cefayı 'of' demeden sineye çekmenin bir unvanı olan fütüvveti, hüsn-ü hulukun derin bir buudu ve mürüvvetin ayrı bir televvünü saymak da mümkündür.

Delikanlı mânâsına gelen "fetâ"dan türetilmiş "fütüvvet", bazılarınca, her türlü fenalığa baş kaldırmanın remzi ve ihlâslı ubûdiyetin de unvanı sayılmıştır ki,

إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ اٰمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى ۝ وَرَبَطْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَنْ نَدْعُوَ مِنْ دُونِهٖ إِلٰهًا لَقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا

"Gerçekten onlar Rabbilerine inanmış yiğitlerdir; Biz de onların hidayetlerini artırdık ve kalblerini imanî irtibatla metanetleştirdik; metanetleştirdik de o zaman baş kaldırıp: 'Bizim Rabbimiz bütün semavat ve arzın da Rabbidir.' dediler; 'Biz asla O'ndan başkasına ilâh diyemeyiz. Dersek, o zaman hadden efzun bir yalan söylemiş oluruz.'"[1] âyeti bunun beliğ bir tercümanı ve gürül gürül bir beyanıdır. سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرٰهِيمُ *"Putları diline dolayan, İbrahim dedikleri bir yiğit işittik."*[2] fermanı ise, himmeti insanlık, tek başına bir millet sayılan ve ferdiyet üstü bir şahsiyete sahip gerçek bir fütüvvet erinin güç, tesir ve içinde bulunduğu toplum nezdindeki mânâsını ifade etmektedir.

وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِ *"Onunla beraber iki genç de zindana girmişti."*[3] Veya وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ *"Yusuf gençlere: 'Onların erzak bedellerini yüklerinin içine koyun!' dedi."*[4] gibi yerlerde ise, yiğitlik söz konusu değil, düz bir delikanlılıktan, hatta ayarı düşük bir gençlikten, daha doğrusu emir kulu hizmetçilerden bahsedilmektedir.

Işık Çağı'ndan bu yana birçok kimse fütüvvete dair bir hayli söz söylemiştir:

Kimilerine göre o, fakiri hor görmeme, ganînin ağına düşmeme.. kimilerine göre herkese karşı insaflı olup ama kimseden insaf beklememe.. kimilerine göre ömür boyu nefsinin amansız düşmanı olarak yaşama.. kimilerine göre hem bu dünyada hem de öteki âlemde; "Milletî, milletî!" veya "Ümmetî, ümmetî!" mülâhazalarıyla yakarışa geçip kendini unutma ölçüsünde arkasında gidenleri düşünme.. kimilerine göre, "Mâbud-u bi'l-hakk"a yönelmeye mâni bütün putları kırıp, her çeşit bâtıla karşı kıyam etme.. kimilerine göre de, nefsi adına her türlü kötülüğü sineye çekip, Allah'a ait hakların söz konusu olduğu yerde de aslanlar gibi kükreme.. kimilerine göre en küçük şahsî kusurları karşısında dahi ömür boyu inleyip durmasına karşılık, başkalarının en büyük günahlarını görmezlikten gelme; hatta başkalarına vilâyet mertebelerinde yer ararken, kendisine sıradan kulluğu bile fazla bulma.. kendinden uzaklaşana yaklaşma yolları arama; eziyet edene ikramda bulunma.. hizmette ön sıralarda, ücret almada gerilerin gerisinde kalabilme gibi vasıflardan ibarettir.

Bu arada, bütün bu vasıfları dört ana esasa ircâ edenler de olmuştur ki, o da; Hz. Haydar-ı Kerrar'ın beyanı vechiyle: *1.* Güçlü olduğu yerde affetme, *2.* Hiddet ü şiddet anında hilm ü silmle muamelede bulunma, *3.* Düşmanları hakkında bile hayırhahlıktan geri kalmama, *4.* İhtiyaç içinde kıvrandığı durumlarda bile "îsâr" ruhuyla hareket edip başkalarını düşünme... şeklinde hulâsa edilebilir. Aslında, Hz. İmam'ın hayatı da âdeta bu esaslarla örülmüş bir dantelâ gibidir: Evet o, İbn Mülcem hakkındaki muamelesinden,[5] muharebede yere yıktığı düşmanını affetmesine,[6] sahabeden kendisiyle harbetmiş bir hasmının öldürülmesi karşısında duyduğu teessürden,[7] ömrünü îsâr esaslarına göre yaşadığından dolayı bir kış günü yazlık elbise içinde tir tir titremesine[8] kadar her hâliyle fütüvvetin temsilcisi kahraman bir fetâ idi.. ve لَا فَتٰى إِلَّا عَلِيٌّ وَلَا سَيْفَ إِلَّا ذُو الْفِقَارِ *"Ali gibi yiğit, Zülfikar gibi de kılıç bulunmaz."*[9] sözünün tam mâsadakıydı.. o, tertemiz olarak dünyaya gelmiş, nezahet içinde yiğitçe yaşamış, dünyanın kirlerine bulaşmadan da Allah'a ulaşmıştı ki, bu hâliyle Hz. Musa'nın, fütüvvetle alâkalı sorusuna Cenâb-ı Hak'tan aldığı cevaba tıpatıp uyuyordu. Evet Cenâb-ı Hak, Hz. Kelîm'in fütüvvetle alâkalı sualine: *"Nefsini Benden tertemiz aldığın gibi, yine Bana tertemiz iade etmendir."* şeklinde cevap vermişti.

Tevhid ve İslâm düşüncesini kabule müheyyâ olarak yaratılan ruhun; bütün letâifiyle gerçek tevhide yönelmesi, nefsanî ve bedenî hazları aşarak kalbin

enginliklerine açılması ve memuriyetinin gereği esbaba tevessülün dışında her şeye karşı kapanması, Hak mülâhazasını sarsacak her türlü duygu ve düşünceye daha baştan tavır alması, fütüvvetin en bâriz emareleri ve insan-ı kâmil olmanın da merdivenleridir. Başta bu aksiyonu göstermeyenin, nefis, heva, şeytan, dünyaya meyl ü muhabbet ve nefsanî hazlardan da sıyrılmayanın, fütüvvet gibi bir zirveye ulaşması söz konusu değildir.

Fütüvvet yolu Kafdağı'ndan geçen define,
Bu defineden düz yolda yorulanlara ne!..

(رَبَّنَا اٰتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا)

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الْمُقْتَدٰى وَعَلٰى اٰلِهٖ ذَوِي الْإِحْسَانِ وَالْوَفَاءِ.

1 Kehf sûresi, 18/13-14.

2 Enbiyâ sûresi, 21/60.

3 Yûsuf sûresi, 12/36.

4 Yûsuf sûresi, 12/60.

5 Abdurrezzak, *el-Musannef* 10/125, 154; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 5/274.

6 Bkz.: Şeyh Şemseddin Sivasî, *Menâkıb-ı Çihâr Yâr-i Güzîn* (Osmanlıcası) s.294

7 et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 1/113; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* 25/115.

8 Bkz.: İbn Mâce, *mukaddime* 11; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 1/99.

9 İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* 39/201, 42/71; ez-Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl* 5/390.

Sıdk

Doğru düşünce, doğru söz, doğru davranış mânâlarına gelen sıdk; hak yolcusunun hilâf-ı vâki her şeye kapanıp, hayatını doğruluğa göre planlaması, sadakatin emin bir temsilcisi olması.. diğer bir tabirle, duygu, düşünce, söz ve davranışlarında doğruluğu tabiatının bir parçası hâline getirip, şahsî hayatından insanlarla olan muamelesine, hakkı ilan adına şehadetinden mizahlarına kadar; hatta وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ *"Her zaman doğrularla beraber olun!"*[1] fehvâsınca, dost ve arkadaş çevresi itibarıyla dahi hep doğruluk aramasıdır ki; hadisin ifadesiyle böyleleri yüce divanda "sıddîk"; aksine, tasavvur ve düşüncelerinden davranış ve muamelelerine kadar yalanla içli-dışlı yaşayan ve hayatını hilâf-ı vâkiler çizgisinde sürdürenler de o ulu divanda "kezzâb" olarak yâd edilecektir.[2]

Sıdk, Hakk'a ulaştıran yolların en sağlamı, sâdıklar da bu vuslatın tali'li namzetleridirler. Sıdk, amelin ruhu ve özü, düşünce istikametinin de en yanıltmaz mihengidir. Sıdkla mü'min münafıktan, ehl-i cennet de ashab-ı nârdan ayrılır. Sıdk, peygamber olmayanlarda bir peygamberlik sıfatıdır ve bu sıfat sayesinde halâyık ve kapı kulları, sultanlarla aynı nimetleri paylaşacak hâle gelirler. Allah bu din-i mübînin başlangıcında, hem onun tebliğcisini hem de bu ilâhî mesaja ilk defa "evet" deyip koşanı sıdkıyla tavsif ederek وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ *"Sıdk mesajıyla gelen ve O'nu gönülden tasdik eden..."*[3] diyerek tebcil buyurmuştur.

Sıdk; ferdin, amel ve davranış bütünlüğünü koruyup, tehlike anında ve yalanla kurtulması söz konusu olduğu yerlerde bile, gizli-açık iç ve dış ayrılığına düşmemesi; ezkaza düşerse, yeniden Hak'la mutabakatı yakalayabilmek için hâlden hâle girmesi ve kıvrım kıvrım kıvranmasıdır ki; Hz. Cüneyd: "Sâdık kimse günde kırk defa hâlden hâle döner durur; aksine bu bir mürâî ise, kırk sene ızdırapsız olarak kaldığı yerde kalır."[4] der.

Sıdkın en aşağı mertebesi, şahsın iç-dış, gizli-açık her hâlinin aynı çizgide cereyan etmesidir. Bundan sonra duygu, düşünce, tasavvur ve niyetlerde sâdık olma derecesi gelir. Bu itibarla sâdıklar, söz ve davranışlarında doğruluktan ayrılmayan kahramanlar; sıddîklar da, hayal, tasavvur, duygu, düşünce, hatta mimiklerine kadar her hâl ve tavırları itibarıyla doğruluğa kilitlenmiş hak erleri babayiğitlerdir.

Sözde, davranışta, azimde, vefada, amelde ve muamelede bütün meleke ve kabiliyetlerini doğruluğa yönlendirme, kâmil bir sadakat ve aynı zamanda bir peygamberlik vasfıdır ki, Kur'ân-ı Kerim: وَاذْكُرْ فِي الْكِتَـابِ إِبْرٰهِيـمَ إِنَّهُ كَانَ صِـدِّيقًا نَبِيًّا *"O yüce kitapta olanlar arasında İbrahim'i hatırla ki O sıddîk bir nebiydi."*[5] diyerek, mutlak zikrin masruf olduğu işte bu zirveyi ihtar etmiştir. Sıdk, enbiyâ-i izâmın en önde gelen vasfı, her devirde imana ve Kur'ân'a hizmet mesleğinin en güçlü dinamiği olduğu gibi, öteki âlem itibarıyla da her mü'min için en sağlam bir kredi kartı ve en geçerli bir itibar senedidir. Allah: هٰذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ *"Doğru olanlara doğruluklarının fayda verdiği gün bugündür."*[6] buyurarak bu önemli hakikate dikkatlerimizi çeker.

Enbiyâ, asfiyâ ve mukarrabîni zirveler zirvesine ulaştıran ve onlara mânevî terakkilerinde berk ve burak olan sıdk, şeytan ve onun avanesini aşağıların aşağısına sürükleyen de yalandır. Düşünceler ancak sıdkın kanatlarıyla pervâz eder ve değerler ufkuna ulaşabilir.. davranışlar ancak sadakat zemininde neşv ü nemâ bulur.. yalvarış ve yakarışlar ancak sıdkla eda edildiği ölçüde "İsm-i Âzam"a iktiran etmiş gibi, rahmet arşına ulaşır ve hüsn-ü kabul görür.. evet sıdk, âdeta İsm-i Âzam iksiri gibi tesir eder. Bâyezid-i Bistâmî, kendisinden İsm-i Âzam'ı soranlara: "Siz, Allah'ın isimleri içinde ism-i asgar (küçük isim) gösterin, ben de size İsm-i Âzam'ı göstereyim." der ve ilave eder: "Bence İsm-i Âzam tesiri yapacak bir şey varsa, şüphesiz o da sıdktır; sadakatle hangi isim okunsa, o İsm-i Âzam olur."[7]

Evet, Hz. Âdem'in alnında tevbe nurunu parlatan sıdktır.. dünyanın tufana gömüldüğü bir dönemde, Tufan Peygamberi'ne sefine-i necat olan sıdktır.. alev alev ateşler içinde Hz. Halil'i "berd ü selâm"a ulaştıran sıdktır.. evet o, âdiyât içinde emekleyip duran kimseleri hârikulâdeliklere yükselten bir peyk ve varlığın perde arkası kapılarını açan sırlı bir anahtardır. O peykle seyahat eden takılıp yollarda kalmaz, o anahtarı kullananın da yüzüne kapılar kapanmaz. Bu engin mülâhaza, âşıklar sultanı Hz. Mevlâna tarafından ne hoş terennüm edilir:

صِدْقِ عَاشِقْ بَرْ جَمَادِي مِي تَنَدْ.... چِه عَجَبْ بَـر دِلِ إِنْسَـانِي زَنَدْ

صِدْقِ مُوسَـى بَر عَصَا وُكُوهْ زَدْ.....بَلكِه بَر دَرْيـاىِ پُرأُشْـكُوه زَدْ

صِدْقِ أَحْمَدْ بَر جَمَالِ مَـاه زَد.....بَلكِه بَر خُورْشِـيدِ رَخْشَـانْ رَاهْ زَد

"Âşığın sıdkı cansızlara da tesir eder; insanın kalbine müessir olması neden tuhaf sayılsın? Hz. Musa'nın sıdkı; dağa, asâya, hatta o muhteşem deryaya bile tesir etmişti. (Hz. Musa'nın, Tûr dağındaki tecellî esnasında asâsının yılan olduğu,[8] Benî İsrail'i Nil'den geçirirken onu deryaya çalınca, on iki yolun açıldığına işaret ediyor[9] ki, bunların hepsi Kur'ân âyetleriyle sabittir). Hz. Ahmed'in sıdkı ise Ay'ın cemaline, hatta o parlak Güneş'e tesir etmişti."

Kur'ân, değişik âyetleriyle, gerçek mü'min olmayı, insanın söz ve davranışlarından iç âlemine kadar her hâl ve tavrını sıdka göre dizayn etmesine ve sadakat etrafında örgülemesine bağlamıştır. Ayrıca böyle bir tanzim ve düzenlemeyi de dünyevî mutluluk ve uhrevî saadetin esası saymıştır. İşte Beyan-ı Sıdk'tan birkaç pırlanta:

1. وَقُـلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُـدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ *"De ki: Rabbim! Gireceğim yere doğrulukla girmeye, çıkacağım yerden doğrulukla çıkmaya beni muvaffak eyle!.."*[10]

2. وَاجْعَـلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْاٰخِرِينَ *"Bana sonrakiler içinde bir lisan-ı sıdk (ve bir yâd-ı cemil) lütfeyle!"*[11]

3. وَبَشِّـرِ الَّذِينَ اٰمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَـدَمَ صِدْقٍ عِنْـدَ رَبِّهِمْ *"İman edenleri Rabbileri nezdinde kadem-i sıdk (ve hüsn-ü istikbal) ile müjdele!"*[12]

4. إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ ۝ فِي مَقْعَـدِ صِدْقٍ عِنْـدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ *"Şüphesiz müttakîler, Cennet bahçelerinde ve ırmaklar başında, O gücü her şeye yeten Sultanlar Sultanı'nın nezdinde sıdk oturağı (ve otağı)ndadırlar..."*[13]

Evet, müdhal-i sıdk, muhrac-i sıdk, lisan-ı sıdk, kadem-i sıdk, mak'ad-ı sıdk unvanıyla dünyadan ta ukbâya uzanan bir çizgide, hem uzun bir yola hem yol azığına hem de neticeye işaret buyrulmuştur.

Dünya, muhteşem bir sistem ve bir fabrika gibi bütünüyle ahiret hesabına işlediği için, onlar bir işe teşebbüs ederken, bir beldeye girerken, bir yere hicret ederken, bir yerde ikamete karar verirken; otururken, kalkarken hep sıdkı, sadakati gözetler, bir müdhal-i sıdk, muhrac-i sıdk, lisan-ı sıdk, kadem-i sıdk

ve mak'ad-ı sıdk mülâhazasıyla davranır.. öbür âlem hedefli yaşar ve sürekli bahtlarına tebessümler yağdırırlar.

Niyet ve kasıtta sâdık olmak başta gelir.. evet, doğru düşünce, doğru karar ve doğru davranışa niyet, sıdkın *ilk basamağıdır*. Ayrıca sıdka azmeden insanın, karar ve niyetinden dönmemesi, düşünce ve azmini sarsacak ortam ve saiklerden de uzak kalması şarttır.

İkinci basamak; dünyada kalmayı ve yaşamayı, sırf hakkı tutup kaldırmak ve Allah'ın rızasına mazhar olmak için arzu etmektir ki; bunun da bir kısım emareleri vardır: Her zaman nefsinin eksik ve kusurlarını görmek, dünyanın cazibedâr güzellikleri karşısında 'pes' etmemek, dünyevî endişelerle yol ve yön değiştirmemek bunlardan sadece birkaçı..

Üçüncü basamak; sıdkın tamamen bir vicdan mârifeti hâline getirilmesi ve insan tabiatının, her hâl ve her tavrında sadakate düğümlenmesidir ki, o da, en büyük mertebe sayılan rıza makamının ifadesi olan şu mübarek sözle ifade edilir:

رَضِيَ بِاللّٰهِ رَبًّا وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا وَبِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَسُولًا[14]

Evet, en büyük sadakat, Rabbin rubûbiyetine rızada, İslâm'ın ilâhî sistem olarak kabullenilmesinde ve Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'ın rehberliğine teslimiyettedir. Gerçek insan olmanın yolu da bu çok ağır, çok zor sorumluluğu yüklenmekten geçer. Sözlerimizi bir güzel manzumeyle noktalayalım:

İnsana sadakat yaraşır görse de ikrâh;
Yardımcısıdır doğruların Hz. Allah!

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنَ (الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا)

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْمُسْتَقِيمِينَ.

1 Tevbe sûresi, 9/119.

2 Buhârî, *edeb* 69; Müslim, *birr* 103-105.

3 Zümer sûresi, 39/33.

4 el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* s.211; İbn Kayyim, *Medâricü's-sâlikîn* 2/274.

5 Meryem sûresi, 19/41.

6 Mâide sûresi, 5/119.

7 Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 10/39.

8 Tâhâ sûresi, 20/17-20.

9 Şuarâ sûresi, 26/63.

10 İsrâ sûresi, 17/80.

11 Şuarâ sûresi, 26/84.

12 Yûnus sûresi, 10/2.

13 Kamer sûresi, 54/54-55.

14 *"Rabbim diye Allah'tan, dinim diye İslâm'dan, peygamberim diye de Hazreti Muhammed'den (sallallâhu aleyhi ve sellem) hoşnut (olmak)"* (Müslim, *îmân* 56; Tirmizî, *îmân* 10; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 1/208).

Hayâ

Çekingenlik ve utanma da demek olan hayâ; sofiye ıstılahında, Allah korkusu, Allah mehâfeti ve Allah mehâbetiyle O'nun istemediği şeylerden çekinmek mânâsına gelir. Böyle bir hissin, insan tabiatında bulunan hayâ duygusuna dayanması, o şahsı, edep ve saygı mevzuunda daha temkinli, daha tutarlı kılar. Temelde böyle bir hissi bulunmayan veya yetiştiği çevre itibarıyla onu yitiren şahıslarda ise, böyle bir hayâ duygusunu geliştirmek zor olsa gerek.

Evet, yukarıdaki işaretlerden de anlaşıldığı gibi hayâyı ikiye ayırmak mümkündür:

1. Fıtrî hayâ ki, buna hayâ-i nefsî de diyebiliriz; insanı pek çok ar ve ayıp sayılan şeyleri işlemekten alıkor.

2. İmandan gelen hayâdır ve İslâm dininin önemli bir derinliğini teşkil eder.

Fıtrî hayâ, İslâm dininin ruhundaki hayâ ile beslenip gelişince ar ve ayıplara karşı en büyük mânia teşekkül etmiş sayılır. İnsan bunlardan biriyle tek başına kaldığı zamanlarda ise, bazı ahvâl ve şerait altında sarsılır, devrilir, hatta bazen bütün bütün yıkılabilir..

Evet, insan tabiatında bulunan bu sıkılma ve çekinme hissi, أَلَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللّٰهَ يَرٰى *"O, Allah'ın kendisini gördüğünü bilmez mi?"*[1] gibi âyetlerle anlatılan iman şuuruyla.. إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا *"Şüphesiz Allah, sizin üzerinizde her şeyi görüp gözetendir."*[2] misillü beyanlarla ifade edilen ihsan anlayışıyla beslenmezse, uzun ömürlü olamaz; olamaz, zira hayânın hem var olup gelişmesi hem de devam ve temadisi imana bağlıdır. Bu münasebeti, Hz. Seyyidü'l-Enâm (sallallâhu aleyhi ve sellem), ashabından birinin diğerine, hayâ ile alâkalı nasihatlerini duyunca: دَعْهُ فَإِنَّ الْحَيَاءَ مِنَ الْإِيمَانِ *"Bırak onu, hayâ imandan gelir.."*[3] diğer bir ifadelerinde: اَلْإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ شُعْبَةً... وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ *"İman yetmiş şu kadar şubeden ibarettir, hayâ da imandan bir şubedir."*[4] buyurarak dile getirirler.

Bu itibarla diyebiliriz ki; fıtrî hayâ, tıpkı insan tabiatında saklı bulunan diğer iyilik nüveleri gibi, insanı insan yapan mârifet dinamikleriyle beslendiği ve takviye edildiği ölçüde gelişir, kalbî ve ruhî hayatın bir buudu hâline gelir ve nefsin pek çok bâlâpervâzâne isteklerine set çeker ve engeller. Aksine bu duygu, iman ve mârifetle geliştirilemez, ihsan şuuruyla takviye edilemez;

takviye edilmek şöyle dursun nefsanîlik gayyâlarında açılıp-saçılarak köreltilecek olursa, fert ve toplum planında insanı insanlığından utandıran yırtıklıklar ve sürtüklükler kaçınılmaz olur. İnsanlığın İftihar Tablosu, hayâ âbidesi (aleyhi ekmelüttehâyâ) Efendimiz, bu hususa temas eder ve إِذَا لَمْ تَسْتَحِ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ *"Hayâsız olduktan sonra istediğini yap!"*[5] buyurur.

Hayâ ve hayat birbirine bakan kelimelerdir ve bu yakınlıktan, kalbin ancak, iman ve mârifet sağanaklarıyla beslendiğinde hayattar kalabileceği esprisini çıkarmak mümkündür. Evet, hayat kendi dinamikleriyle, hayâ da kendi dinamikleriyle var olur ve yaşar; yoksa her ikisi için de inkıraz kaçınılmazdır.

Hz. Cüneyd'e göre hayâ, Cenâb-ı Hakk'ın üzerimizdeki maddî-mânevî nimetlerini idrak etmenin yanında eksiklerimizin ve kusurlarımızın endişesini yaşamaktır.[6]

Zünnûn'a göre, sürekli gönüllerimizde olumsuz davranışların dehşetini duymak, duyup yönümüzü bir kere daha kontrol etmektir.[7]

Bir başkasına göre insanın, Cenâb-ı Hakk'ın gizli-açık her şeye nigehbân olmasına göre hayatını tanzim edip O'nun kendisine olan muamelesini esas alarak yaşamasıdır ki, bir ilâhî eserde bu husus hatırlatılarak şöyle buyrulmaktadır: يَا ابْنَ اٰدَمَ! إِنَّكَ مَا اسْتَحْيَيْتَ مِنِّي أَنْسَيْتُ النَّاسَ عُيُوبَكَ *"İnsanoğlu! Sen Benden hayâ ettiğin sürece insanlara ayıplarını unuttururum."*[8] Bu arada Cenâb-ı Rabbi'l-İzzet'in, Hz. İsa'ya: يَا عِيسَى عِظْ نَفْسَكَ فَإِنِ اتَّعَظَتْ بِهِ فَعِظِ النَّاسَ وَإِلَّا فَاسْتَحِ مِنِّي *"Yâ İsa, evvelâ nefsine nasihatte bulun, o bu nasihati kabul ederse halka vaaz et; yoksa Benden utan!"*[9] şeklindeki sözünü de hatırlatmakta yarar var...

Hayâ mevzuunda daha değişik tasnifler de vardır. Bu cümleden olarak: Affina ferman geleceği ana kadar Hz. Âdem'in tavırlarından dökülen *"suçluluk" hayâsı*.. gece-gündüz ara vermeden Cenâb-ı Hakk'ı tesbih ettikleri hâlde: مَا عَبَدْنَاكَ حَقَّ عِبَادَتِكَ *"Sana hakkıyla ibadet edemedik."*[10] diyen meleklerin *"taksîr" hayâsı*.. mârifet erbabının onca derinliklerine rağmen: مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ *"Seni hakkıyla bilemedik."*[11] sözleriyle solukladıkları *"iclâl" hayâsı*.. hayatlarını kendi arzu ve isteklerinden tecerrüd ufkunda seyahatle sürdüren ruh ve kalb insanlarının her zaman duyup hissettikleri *"heybet" hayâsı*.. her an kurb içinde bu'd; bu'd içinde de kurb televvünüyle, sonsuz uzaklıklarında sonsuz yakınlığı duyan yakîn insanlarının *"minnet"*

hayâsı.. Hz. Mahbûb'u, sevilmesi gerektiği ölçüde sevememe endişesinden kaynaklanan *"vefasızlık" hayâsı*.. dua ve talep makamında istediklerini iyi seçememiş olma tedirginliğini taşıyanlarda *"ihlâsı ihlâl" hayâsı*.. her zaman ahsen-i takvîme mazhariyetlerinin şuurunda olan yüksek ruhların, mazhariyetleriyle telif edemedikleri 'pes' işler karşısında hissettikleri *"gayret" hayâsı* sayılabilir…

Hayâda *ilk mertebe*, insanın kendisine, Hakk'ın nazarıyla bakmasıyla başlar. Bir insanın, O'nun ölçüleri ve O'nun murâkabesi açısından kendini yakın takibe alması onda temkin derinlikli bir hayâ hâsıl eder ki, böyle bir insan duygu ve düşünceleriyle hep diri sayılır.

İkinci mertebe, kurbet ve maiyyet şuuruyla mebsûten mütenasiptir (doğru orantılı) ve: وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ *"Nerede olursanız O sizinle beraberdir."*[12] ufkunda seyahat edenlere müyesserdir ki, bu hususla alâkalı Efendiler Efendisi'nin şöyle buyurduğunu naklederler:

اِسْتَحْيُوا مِنَ اللّٰهِ تَعَالٰى حَقَّ الْحَيَاءِ، مَنِ اسْتَحْيَا مِنَ اللّٰهِ حَقَّ الْحَيَاءِ فَلْيَحْفَظِ الرَّاْسَ وَمَا وَعٰى وَلْيَحْفَظِ الْبَطْنَ وَمَا حَوٰى وَلْيَذْكُرِ الْمَوْتَ وَالْبِلٰى، وَمَنْ أَرَادَ الْاٰخِرَةَ تَرَكَ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا، فَمَنْ فَعَلَ ذٰلِكَ فَقَدِ اسْتَحْيَا مِنَ اللّٰهِ حَقَّ الْحَيَاءِ.

"Allah'a karşı olabildiğince hayâlı davranın! Allah'a karşı gerektiği ölçüde hayâlı olan, kafasını ve kafasının içindekileri, midesini ve midesindekileri kontrol altına alsın! Ölüm ve çürümeyi de hatırından dûr etmesin! Ahireti dileyen, dünyanın sûrî güzelliklerini bırakır.. işte kim böyle davranırsa, o Allah'tan hakkıyla hayâ etmiş sayılır."[13]

Üçüncü mertebe, وَأَنَّ إِلٰى رَبِّكَ الْمُنْتَهٰى *"En son durak Rabbindir."*[14] hedefine ulaşma yolunda, ruhî ve kalbî hayatın şuhud enginliklerinin sezilmesiyle gerçekleşir ve seyr-i ruhanînin kanatları altında sonsuza kadar sürer gider.

Bir insanın gerçek insanlıktan nasibi, hayâdan hissesi ölçüsündedir. Eğer hak yolcusu, menfî-müsbet bütün teşebbüslerinde başını sonsuza çevirip davranışlarını ötelere göre ayarlayamıyor, mahviyet içinde iki büklüm olup edeple yaşayamıyorsa, onun mevcudiyeti bir bakıma kendisi için ar, başkaları için de bârdır. Bu mülâhazaya binaendir ki:

فَلَا وَاللّٰهِ مَا فِي الْعَيْشِ خَيْرٌ.....وَلَا الدُّنْيَا إِذَا ذَهَبَ الْحَيَاءُ

"Hayır hayır Allah'a yemin ederim ki, hayâ sıyrılıp gittiği zaman, ne hayatta ne de dünyada hayır kalır."[15] demişler.

Hayâ, ilâhî bir ahlâk ve bir Allah sırrıdır. Eğer insanlar onun nereye taalluk ettiğini bilselerdi daha temkinli olur ve daha titiz davranırlardı. Bu hususu tenvir edecek şöyle bir vak'a naklederler:

Cenâb-ı Hak mahşerde hesaba çektiği bir ihtiyara:

"Niçin şu günahları işledin?" diye sorar. O da inkâra saparak günah işlemediğini söyler. Bunun üzerine Hz. Erhamürrâhimîn:

"Öyle ise onu Cennet'e götürün." buyurur. Bu defa da melekler istifsar ederek:

"Yâ Rab, bu insanın şu günahları işlediğini siz biliyorsunuz!" derler. Allah da onlara:

"Evet öyledir ama ümmet-i Muhammed'den biri olarak ağaran saçına-sakalına baktım; ayıbını yüzüne vurmaya hayâ ettim" ferman eder.

Kenz'in rivayetine göre; Cibril bu haberi Efendimiz'e iletince, O şefkat ve hayâ insanının gözleri dolar, ağlar ve şöyle buyurur: *"Cenâb-ı Hak ümmetimin ak sakallılarına azap etmekten hayâ ediyor da ümmetimin ak sakallıları günah işlemekten utanmıyorlar."*[16]

Hâsılı:

إِنَّ الْحَيِيَّ مِنْ أَسْمَاءِ الْإِلٰهِ وَقَدْ.....جَاءَ التَّخَلُّقُ بِالْأَسْمَاءِ فَاحْظَ بِهِ

"Hayiy, Cenâb-ı Hakk'ın isimlerindendir. Bunun böyle olduğu hadisle[17] *sâbittir. Öyleyse gel, sen de bundan nasibini al!"*[18]

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ وَمِنْ قَلْبٍ لَا يَخْشَعُ
وَمِنْ دُعَاءٍ لَا يُسْمَعُ وَمِنْ نَفْسٍ لَا تَشْبَعُ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى خَيْرِ خَلْقِكَ مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ.

1 Alak sûresi, 96/14.

2 Nisâ sûresi, 4/1.

3 Buhârî, *îmân* 16, *edeb* 77; Müslim, *îmân* 59.

4 Buhârî, *îmân* 3; Müslim, *îmân* 57-58.

5 Buhârî, *enbiyâ* 54, *edeb* 78; Ebû Dâvûd, *edeb* 6; İbn Mâce, *zühd* 17.

6 el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 6/147; el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* s.218.

7 el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 6/147; el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* s.215.

8 el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 6/150; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* 34/150.

9 Ahmed İbn Hanbel, *ez-Zühd* 1/54; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 2/382.

10 et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 2/184; el-Hâkim, *el-Müstedrek* 4/629.

11 Bkz.: el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr* 2/410; Mer'î b. Yusuf; *Ekâvîlü's-sikât* s.45.

12 Hadîd sûresi, 57/4.

13 Tirmizî, *kıyâmet* 24; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 1/387.

14 Necm sûresi, 53/42.

15 İbn Abdilberr, *et-Temhîd* 20/70; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* 35/34.

16 Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl* 15/283. Benzer rivayetler için bkz.: Ebû Ya'lâ, *el-Müsned* 5/153; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 2/387.

17 Bkz.: Ebû Dâvûd, *vitr* 23; Nesâî, *gusül* 7.

18 el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr* 3/427..

Şükür

Görülen herhangi bir iyiliğe karşı gösterilen memnuniyet ve minnettarlık mânâlarına gelen şükür; ıstılahta, insana bahşedilen duygu, düşünce, âzâ ve cevarihi yaratılış gayeleri istikametinde kullanmaya denir ki; kalble, lisanla ifa edilebileceği gibi bütün uzuvlarla da yerine getirilebilir.

Lisanla şükür; vehmî bütün güç, kuvvet ve ihsan kaynaklarını nefyederek her türlü lütuf ve nimetlerin Allah'tan geldiğini kabul ve itirafla gerçekleşir. Evet, bütün iyilikleri, güzellikleri kısmet eden ve mebde'den müntehâya sebeplerini hazırlayan O olduğu gibi, vakt-i münasibinde gönderen de yine O'dur. Takdir ve taksim eden, vakti gelince yaratıp semavî sofralar hâlinde önümüze seren O olduğu için neticede minnet ve şükran da O'nun hakkıdır. O'nu görmezlikten gelerek sebeplere takılmak, hatta onlara serfürû edip minnettarlıkta bulunmak; hazırlanıp ayağımızın ucuna kadar getirilen bu sofranın hazırlanışını ve hazırlayanını nazara almadan, onu getirip önümüze koyan tablacıyı bahşişlere boğmaya benzer ki: يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ *"Onlar, dünya hayatının sadece kendilerine bakan dış yüzünü bilirler, ahirete bakan yönünden ise bütün bütün gafildirler."* [1] Evet bunlar, sırf sebeplere bakıp ilim ve mârifet itibarıyla daha ilerisini göremeyen cahiller, nâkıslar ve nankörlerdir.

Kalble şükür; zâhir ve bâtın bütün nimetleri ve bu nimetlerden yararlanmayı Allah'tan bilip hayatın bu anlayışa göre yönlendirilmesi, şekillendirilmesidir.. ve aynı zamanda lisan ve cevârihle yapılan şükrün de esasını teşkil eder ki: وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً *"O, gizli-açık nimetlerini bol bol size ihsan etmiştir."*[2] beyanı onun keyfiyet buudlarına; وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا *"Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız da saymakla bitiremezsiniz."*[3] ferman-ı sübhânîsi de kemmî sonsuzluğuna işaret etmektedir.

Cevârih ile şükre gelince, o, her uzuv ve her latîfeyi yaratılış gayesi istikametinde kullanmak ve onlara mahsus kulluk vazifelerini yerine getirmekten ibaret sayılmıştır.

Ayrıca, lisanın şükrünü evrâd ü ezkâr, kalbin şükrünü yakîn ve istikamet, cevârihin şükrünü de ibadet ü taat şeklinde yorumlayanlar olmuştur. Onun böyle bütün bir iman ve ibadete taallukundan ötürüdür ki, büyükler ona imanın yarısı nazarıyla bakmış, kendi şümûlü içinde sabırla müşterek mütalâa

etmişlerdir.

Allah, kelâmında pek çok defa şükrü emretmiş ve onu, [4]لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ve [5]وَسَيَجْزِي اللّٰهُ الشَّاكِرِينَ gibi âyetleriyle emrin ve halkın gayesi göstermiş; göstermiş ve: لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ *"Eğer şükrederseniz Ben de nimetimi artırırım; şayet nankörlük yaparsanız, biliniz ki azabım çok şiddetlidir."*[6] fermanıyla şükredenlere mükâfat vaadinde, küfran-ı nimette bulunanları da cezalandıracağı tehdidinde bulunmuştur. Bundan başka O, kendisine "Şekûr" demiş[7] ve bütün nimetlerin asıl kaynağına ulaşma yolunu da şükre bağlamıştır; bağlamış ve bu mevzuun doludizgin şahsuvarlarından Hz. İbrahim'i: شَاكِرًا لِأَنْعُمِهِ *"O'nun nimetlerine karşı şükürle gerilmiş."*[8] sözüyle; Hz. Nuh'u da: إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا *"Şüphesiz, o, şükürle oturup kalkan sâdık bir bende idi."*[9] beyanıyla tebcil ve takdir etmiştir. Şükür önemli bir amel ve kıymetli bir sermaye olmasına rağmen, وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ *"Kullarımdan şükredenler pek azdır."*[10] fehvâsınca, hakikî mânâda âmili fazla olmayan bir ameldir. Gerçi, أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا *"Rabbime çok şükreden bir kul olmayayım mı!"*[11] duygusuyla kıvrım kıvrım kıvrananlar ve bütün ömürlerini şükür kuşağında geçirenler de vardır ama, yine de bunların sayıları oldukça azdır.

Evet, İnsanlığın İftihar Tablosu Şükür Kahramanı, değeri çok yüksek, âmili çok az bu önemli amelin en önde geleniydi. O, oturur-kalkar şükreder ve yanına gelenlere de şükür tavsiyesinde bulunurdu. اَللّٰهُمَّ أَعِنِّي عَلٰى ذِكْرِكَ وَشُكْرِكَ وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ *"Allahım! Seni anmam, Sana şükredebilmem ve Sana ibadetlerin en güzeliyle yönelebilmem için bana yardım et."*[12] O'nun sabah-akşam dilinden düşürmediği nurlu sözlerdendi…

Evet, eğer şükür, nimete mazhar olanın onu verene karşı iki büklüm olması, sevgi ve alâka ile O'na yönelmesi, bütün mazhariyetlerini itiraf etmesi ise, yukarıdaki peygamber sözü bu hususların en kestirmeden ifadesi sayılır.

Kimi aşa-ekmeğe, evlâd ü ıyâle ve barınacağı mekâna; kimi bunlarla beraber varlığa, sıhhate ve afiyete; kimi bir adım daha ileri atarak imana, irfana, ruhanî zevklere ve itminana; kimi de hamd ve minnet şuuruna şükreder. Bu sonuncusuyla insan, acz, fakr ve yetersizliklerini birer sermaye olarak kullanabilir de teşekkür devr-i dâimleri (salih daireleri) içine girerse, gerçek şâkirînden olur. Bir hadiste ifade buyrulduğu gibi, Davud (aleyhisselâm),

Cenâb-ı Hakk'a: *"Yâ Rab! Senin şükrünü nasıl eda edebilirim ki, Sana şükür etmem dahi üzerimde şükrü gerektiren ayrı bir nimettir!"* deyince, Cenâb-ı Hak: *"İşte şimdi tam şükrettin."*[13] buyururlar ki, zannediyorum مَا شَكَرْنَاكَ حَقَّ شُكْرِكَ يَا مَشْكُورُ *"Ey her dilde meşkûr olan Allahım, Sana hakkıyla şükredemedik."* sözüyle anlatılmak istenen de budur.

Hakikî şükür, nimetin tam bilinmesiyle gerçekleşir; zira nimetin kaynağı ve onu verenin takdir edilmesi, büyük ölçüde nimetin bilinmesine bağlıdır. Nimetin bilinmesinden kabulüne, ondan da Cenâb-ı Hakk'a yönelmeye uzanan çizgide iman ve islâmın hazırlayıcılığı, Kur'ân'ın belirleyiciliği üzerinde her zaman durulabilir. Evet, Allah'ın üzerimizde olan lütufları, imanın ışığı altında ve İslâm'ın emirlerini yaşarken daha bir belirginleşir, netleşir, duyulur-hissedilir hâle gelir ve Allah tarafından aczimize, fakrımıza merhameten ve ihtiyaçlarımıza binaen, hem de karşılıksız olarak verildiği görülür ki; bu da, o ihsan ve lütufları bahşeden Zât'a karşı bizde senâ hislerini coşturur; coşturur ve وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ *"Şimdi gel Rabbinin nimetini anlat da anlat!"*[14] gerçeğine uyanarak, emrolunduğumuz minnet ve şükran vazifesini ruhumuzun derinliklerinden fışkıran bir heyecanla yerine getiririz.

Aslında her insanda, nimete ve nimet verene karşı perestiş hissi vardır. Ama bu hissin uyarılacağı, uyarılıp yönlendirileceği ana kadar o, tıpkı deryada yaşayan mâhîler gibi, başından aşağıya yağan nimetleri ne duyar ne de hisseder. Dahası, çok defa onları çevresindeki basit sebeplere bile verebilir. Eğer biz, etrafımızdaki nimetleri görmemeye körlük, sağırlık ve duygusuzluk diyeceksek, mazhar olduğumuz bunca şeyi kör, sağır ve duygusuz sebeplere havale etmenin de inhiraf olduğunda şüphe yoktur. مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْقَلِيلَ لَمْ يَشْكُرِ الْكَثِيرَ *"Aza şükretmeyen çoğa da şükretmez."*;[15] veya: مَنْ لَمْ يَشْكُرِ النَّاسَ لَمْ يَشْكُرِ اللّٰهَ *"İnsanlara karşı şükran ve minnet hissi taşımayan, Allah'a da şükretmez."*[16] sözleri, birinci şıkka bakar ve mutlak şükrün önemini hatırlatır.

وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ *"Sadece Bana şükredin ve zinhâr nankörlükte bulunmayın."*;[17] veya وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا لَهُ *"Yalnız O'na kullukta bulunun ve O'na şükredin."*[18] gibi âyetler de ikinci şıkkı nazara verir ve hakikî tevhidi ihtar eder.

Ayrıca şükrün esasını teşkil eden hususlar itibarıyla onu şu üç bölüm içinde mütalâa etmek mümkündür:

1. Herkes tarafından nimet olduğu kabul edilen, avam-havâs, müslim-gayrimüslim herkesin sevip arzu ettiği nesnelere karşı şükür ki açıktır, üzerinde fazla durmaya değmez.

2. Zâhiren bir kısım sevimsiz şeylere karşı şükür ki, dış yüzü itibarıyla ağır, ifası zor ve ancak hâdiselerin perde arkasına muttali olanlara Allah'ın lütfudur ve rıza televvünlüdür.

3. Hayatlarını mahbûbiyet yörüngesinde sürdürenlerin şükrüdür ki, nimetlere hep nimeti veren açısından bakar, O'nun büyüklüğüyle lütufları, ihsanları duyar ve ömürlerini şuhudun engin hazları içinde geçirirler.. kullukları ayrı bir zevk zemzemesi, gönül hayatları ayrı bir aşk u şevk tufanı ve Hak'la münasebetleri de ayrı bir temkin disipliniyle, şuhudun engin hazları içinde.

Böyleleri, sürekli *mevcudu bağlama ve mefkudu avlama* peşindedirler. Elde ettikleri mukaddes ve akdes feyizlerle her an daha bir renklenip, derinleşip yollarına devam ederken, nazar ağları da her an ayrı ayrı vâridlere serilir, avlar, dolar ve taşar…

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْ عِبَادِكَ الْمُخْلَصِينَ الْمَحْبُوبِينَ الْمُقَرَّبِينَ
وَصَلَّى اللّٰهُ عَلٰى سَيِّدِ الْمُخْلَصِينَ الْمَحْبُوبِينَ الْمُقَرَّبِينَ.

1 Rûm sûresi, 30/7.

2 Lokman sûresi, 31/20.

3 İbrahim sûresi, 14/34.

4 *"Umulur ki şükredersiniz"* (Bakara sûresi, 2/52, 56, 185; Âl-i İmrân sûresi, 3/123; Mâide sûresi, 5/6, 89; ...)

5 *"Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır."* (Âl-i İmrân sûresi, 3/144)

6 İbrahim sûresi, 14/7.

7 Bkz.: Fâtır sûresi, 35/30, 34; Şûrâ sûresi, 42/23; Teğâbün sûresi, 64/17.

8 Nahl sûresi, 16/121.

9 İsrâ sûresi, 17/3.

10 Sebe sûresi, 34/13.

11 Buhârî, *teheccüd* 6; Müslim, *sıfâtü'l-münâfıkîn* 79-81.

12 Ebû Dâvûd, *vitr* 26; Nesâî, *sehv* 60; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 5/244, 247.

13 el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 4/100-101; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 9/333.

14 Duhâ sûresi, 93/11.

15 Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 4/278, 375.

16 Tirmizî, *birr* 35; Ebû Dâvûd, *edeb* 11; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 2/258, 295.

17 Bakara sûresi, 2/152.

18 Ankebût sûresi, 29/17.

Sabır

Ağrı, acı, tahammülü güç ve katlanması zor hâdise ve vak'alar karşısında dişini sıkıp dayanma mânâlarına gelen sabır; açık-kapalı اِسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ *"Sabırla yardım isteyiniz."*,[1] اِصْبِرُوا وَصَابِرُوا *"Sabredin ve sabırda yarışın."*[2] âyetlerinde ifade edildiği gibi sabrın aynını emir.. yahut وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ *"Onlara karşı acelecilik etme."*,[3] وَلَا تُوَلُّوهُمُ الْأَدْبَارَ *"Onlara arkalarınızı dönüp kaçmayın."*[4] beyanlarında olduğu gibi onun zıddını yasaklama.. اَلصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ *"Sabredenler, hayatlarını sadakat çizgisinde sürdürenler"*[5] ifadelerinde geçtiği gibi bu vasıflarından dolayı sabredenlere senâda bulunma.. وَاللّٰهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ *"Allah sabredenleri sever."*[6] fermanında görüldüğü gibi Allah sevgisine mazhariyetlerini anlatma.. إِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ *"Allah sabredenlerle beraberdir."*[7] iltifatında müşâhede edildiği gibi sabrı yaşayanları maiyyet-i ilâhiye ile pâyelendirme.. وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ *"Şayet sabredecek olursanız bu, sabredenler için işin en hayırlısıdır."*[8] irşadkâr beyanından anlaşıldığı gibi sabırla mahz-ı hayra erilmesini beyan.. وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"Elbette o sabredenlere mükâfatlarını, yaptıkları işlerin en güzeline göre vereceğiz."*[9] uhrevî mücâzâtı nazara veren teselli-bahş fermanıyla sâbirîn olanları müjdeleme.. بَلٰى إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هٰذَا *"Şayet sabr u sebat eder ve itaatsizlikten sakınırsanız, şunlar da şu dakikada üzerinize geliverirlerse..."*[10] yardım vaad eden beyanlarıyla sabredenlere ilâhî imdadı hatırlatma gibi, Allah tarafından, değişik yönleriyle sürekli nazara verilen çok önemli bir kalbî ameldir.. ve bir zaviyeden de, diyanetin yarısını şükrün teşkil etmesine karşılık diğer yarısının unvanı olmuştur.[11]

Bu mülâhazayı pekiştiren Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'dan şerefsudûr olmuş: عَجَبًا لِأَمْرِ الْمُؤْمِنِ؛ إِنَّ أَمْرَهُ كُلَّهُ خَيْرٌ، وَلَيْسَ ذٰلِكَ لِأَحَدٍ إِلَّا لِلْمُؤْمِنِ: إِنْ أَصَابَتْهُ سَرَّاءُ شَكَرَ فَكَانَ خَيْرًا لَهُ، وَإِنْ أَصَابَتْهُ ضَرَّاءُ صَبَرَ فَكَانَ خَيْرًا لَهُ *"Mü'minin durumu şâyân-ı takdirdir; niye olmasın ki; onun her işi hayırdır ve bu da mü'minden başkası için müyesser değildir. O, neşe ve sevinç ifade eden bir duruma mazhar olunca şükreder, bu onun için hayır olur; herhangi bir sıkıntıya maruz kaldığında da sabreder, bu da yine onun için hayır*

olur."[12] sözü ne mânidardır.

Ayrıca sabır; sabredilen hususlar itibarıyla aşağıdaki bölümlere ayrılır:

1. Allah'a kulluğun zorluklarına katlanma mânâsına ibadet ü taate karşı sabır.

2. Günah yolunun nefse hoş gelmesine mukabil mâsiyet duygusuna karşı sabır.

3. Hakk'ın kaza ve kaderine rıza göstermeyi de ihtiva eden semavî ve arzî belâlara karşı sabır.

4. Dünyanın cazibedar güzellikleri karşısında yol-yön değiştirmeden Kur'ânî çizgiyi koruma adına sabır.

5. Zaman ve vakit isteyen işlerde, zamanın çıldırtıcılığına karşı sabır.

6. Emre bağlılıktaki inceliği kavrayarak, [13]اِرْجِعِي fermanına kadar vuslat iştiyakına karşı sabır.

Bunlardan bazıları kulun iradesiyle alâkalı olsa da, bazılarında aslâ insanın dahli söz konusu değildir...

Sabır; kendi keyfiyeti ve tahakkuk itibarıyla da altı kısım içinde mütalâa edilmiştir:

1. *Sabr lillâh* ki; Allah için sabretme mânâsına gelir ve sabır mertebelerinin ilkidir.

2. *Sabr billâh* ki; sabrın Allah'tan bilinmesidir ve evvelki mertebeye göre bir kadem daha ileri sayılır.

3. *Sabr alallah* ki; "Her işte hikmeti vardır." deyip, Hakk'ın celâlî ve cemalî tecellîleri karşısında aceleciliğe girmeme sabrıdır.

4. *Sabr fillâh* ki; Allah yolunda kahr u lütfu bir bilme sabrıdır.. ve evvelkilere göre hem ağırlığı hem de derece farkı vardır.

5. *Sabr maallah* ki; maiyyet ve kurbiyet-i ilâhiyeye dair hususiyetleri itibarıyla, bulunduğu makamın esrarına riayetle beraber, Hak'la beraber olabilme sabrıdır.

6. *Sabr anillâh* ki; vuslata karşı dişini sıkıp dayanma azmidir ve hakikat âşıklarının sabrıdır.

Bunlardan başka bazıları, sabrı; başa gelen şeyler karşısında edebini bozmamak.. bazıları, iyi-kötü hâdiseleri tefrik etmemek.. bazıları, kendine rağmen yaşamak.. bazıları, kahr u lütfu aynı ruh hâletiyle karşılamak.. bazıları, Kitap ve Sünnet'le gelen mesajları Cennet davetiyesi gibi kabul etmek..

bazıları, Sevgili uğrunda cân-cânân her şeyi feda edebilmek şeklinde ifade etmişlerdir ki; hepsinin kendine göre birer mahmilinin bulunduğu söylenebilir.

Ayrıca sabredilecek herhangi bir mesele karşısında dişini sıkıp dayanana *"sâbir"*; sabretmeyi tabiatıyla bütünleştirmiş olana *"mustabir"*; sabır mevzuunda tam bir vicdan rahatlığına ermiş bulunana *"mutasabbir"*; bu hususta hiç zorlanma hissetmeyene *"sabûr"*; herkesin sabrettiği şeylerden daha ağırlarını göğüsleyebilecek babayiğite de *"sabbâr"* denir.

Bu arada işârî tefsirciler de, sabrı; Kur'ân-ı Kerim'in bazı âyetleriyle irtibatlandırarak şu kabîl yorumlarda bulunmuşlardır: اِصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا[14] âyetinde اِصْبِرُوا ile insan nefsinin taate karşı sabrı, وَصَابِرُوا kelimesiyle maruz kalınan şeyler karşısında dayanılması, وَرَابِطُوا sözüyle de Allah'a karşı aşk u iştiyakın devam ettirilmesi.. veya اِصْبِرُوا ile sabr fillâh, وَصَابِرُوا ile sabr billâh, وَرَابِطُوا ile de sabr maallah.. yahut اِصْبِرُوا ifadesiyle nimetlere karşı duygu, düşünce istikameti, وَصَابِرُوا ile zorluk ve sıkıntılara katlanma azmi, وَرَابِطُوا ile de her şeye rağmen Allah'la münasebetin devam ettirilmesi kastedilmiştir.

Erbâb-ı hakikatçe sabra bir diğer yaklaşım ise; iyi-kötü her şeyin Cenâb-ı Hak'tan bilinip, aklın zâhirî nazarında iyi olanlara şükürle, nâhoş görünen şeylere karşı da rıza ile mukabelede bulunma şeklindedir. Ancak insanın, altından kalkamayacağı musibetler, zor eda edeceği mükellefiyetler ve çoklarının yuvarlanıp içine düştüğü günahlara girme endişesiyle hâlini Allah'a arz etmesi, o çok ağır sorumlulukları için O'ndan yardım istemesi ve günahlardan korkup O'nun sıyanetine sığınması... gibi hususlar da şikâyet olmasa gerek. Şikâyet olması şöyle dursun, böyle bir tavır çok defa şahsın niyet ve düşüncesine göre tazarru, niyaz, tevekkül ve teslimiyet bile sayılabilir.

Hz. Eyyub'un: أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ *"Rabbim, gerçekten bana zarar dokundu; Sen merhamet edenlerin en merhametlisisin."*[15] şeklindeki sızlanışı.. ve Hz. Yakub'un: إِنَّمَا أَشْكُوا بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللّٰهِ *"Ben bu dağınıklık ve tasamı sadece Allah'a açıyorum."*[16] mahiyetindeki iniltisi, isti'taf buudlu böyle bir tazarru ve niyazdır. Zaten Cenâb-ı Hak da Hz. Eyyub için: إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ *"Doğrusu Biz onu sabırlı bulduk, o ne güzel kuldur! Zira o hep evvâb ve yüzü Allah kapısındadır."*[17] diyerek onun tevekkül ve teslimiyet derinlikli sözlerini

sabır içinde ayn-ı şükür kabul etmiyor mu?

Başta büyük peygamberler olmak üzere, bütün enbiyâ, asfiyâ ve evliyâ, sabrın her çeşidini temsilin yanında, Hak'la sımsıkı irtibatlı oldukları hâlde, halkın içinde dişlerini sıkıp "sabr anillâh" yaşamaları, onların en mümeyyiz vasıflarıdır ve erişilmezliklerinin emaresidir. Zaten İnsanlığın İftihar Tablosu ve peygamberlik semasının güneşi Efendiler Efendisi de: أَشَـدُّ النَّاسِ بَلَاءً الْأَنْبِيَاءُ ثُمَّ الْأَمْثَلُ فَالْأَمْثَلُ *"Belânın en zorlusuna maruz peygamberlerdir; sonra da derecesine göre diğer makbul insanlar."*[18] buyurmuyor mu?

Sabır; hem zirve insanların hâli hem de zirveleşme yolunda olanların güç kaynağıdır. Zirvelere ulaşmış kimseler, o makamın gereği olarak, sabrın her çeşidini hem de en iyi şekilde temsil ederek mazhariyetlerinin bedelini ödemeye çalışırlar; haklarında zirvelere ulaşma takdiri yapılmış kimselere gelince, onlar da çeke çeke, katlana katlana, başkalarının bin türlü ibadetle ulaştıkları şâhikalara sabır dinamizmiyle ulaşırlar. Bir hadiste: *"Cenâb-ı Hak, kuluna, ameliyle ulaşması zor bir makam takdir buyurmuşsa, ibadet ü taatiyle o zirveye ulaşması imkânsız görünen kimseleri, nefis ve aileleri itibarıyla müptelâ kılar.. sonra da o iptilâya karşılık onlara sabır verir; derken, onları yükseltip o menzile erdirir."*[19] buyrulur.

Bu açıdan denebilir ki; belâ, mükellefiyetin ağırlığı ve mâsiyetin baskısı, potansiyel birer rahmet olduğu gibi, bunlar karşısında gerekli tavrı almak da bu rahmetin özü sayılabilir. Bu özün özü ve esası da, ne bu ağır yükten ne de ona katlanma keyfiyetinden kimsenin haberdar olmamasıdır.. bu hususla alâkalı ne hoş söyler Fuzûlî:

Âşığım dersin belâ-i aşktan âh eyleme
Âh edip ağyârı âhından âgâh eyleme.!

Evet, insan, yerinde ocaklar gibi yanmalı ama, gam izhar etmemelidir. Yerinde dağların altında kalıp ezilmeli ama, kimseye dert dökmemelidir.

Bu ölçüler içindeki bir sabır mülâhazasını Hz. Mevlâna, Mesnevî'sinde şöyle özetler:

Bir buğdayın, insana gıda ve kuvvet, onun dizlerine derman, gözlerine nur ve yaşamasına esas olabilmesi için, onun, toprağın bağrına gömülmesi, toprakla mücadele ede ede filizlenip gelişmesi, sonra biçilip harmanda dövülmesi, samandan ayrılıp değirmende öğütülmesi, teknelerde yoğrulup hamur hâline getirilmesi, fırınlara atılıp ateşte pişirilmesi, sonra dişlerle bir

kere daha parçalanıp mideye gönderilmesi şart ve zarurîdir.

Bunun gibi, insanın insanlığa yükselip bir işe yarar hâle gelmesi için de, onun çeşitli imbiklerden geçirilerek defaatle elenmesi, elenip özünü bulması elzemdir. Yoksa, insanî kabiliyetlerle mücehhez olduğu halde, hedefe ulaşamayıp yollarda kalabilir.

بَنْدَه هَمَانْ بهْ كِه بَلَاكَشْ بُوَدْ.....عُودْ هَمَانْ بهْ كِه دَرْ اٰتَشْ بُوَدْ

"Kul, belâ çekici olunca; öd ağacı da, yanıcı olunca iyi olur." (Mecmûatü'l-meârif) demişlerdir ki gayet latîftir.!

Her çeşidiyle sabır kullukta bir zirvedir. Bu zirvenin zirvesi de rızadır.. ve zannediyorum Allah katında rıza mertebesinden daha yüksek bir pâye de yoktur.

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الرِّضَا بَعْدَ الْقَضَا وَبَرْدَ الْعَيْشِ بَعْدَ الْمَوْتِ

وَلَذَّةَ النَّظَرِ إِلٰى وَجْهِكَ وَشَوْقًا إِلٰى لِقَائِكَ

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الرَّاضِي الْمَرْضِيِّ

وَعَلَى اٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ ذَوِي الْقَدْرِ الْعَلِيِّ.

1 Bakara sûresi, 2/45.

2 Âl-i İmrân sûresi, 3/200.

3 Ahkaf sûresi, 46/35.

4 Enfâl sûresi, 8/15.

5 Âl-i İmrân sûresi, 3/17.

6 Âl-i İmrân sûresi, 3/146.

7 Bakara sûresi, 2/153.

8 Nahl sûresi, 16/126.

9 Nahl sûresi, 16/96.

10 Âl-i İmrân sûresi, 3/125.

11 Bkz.: el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 4/109; el-Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb* 1/127.

12 Müslim, *zühd* 64; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 1/322.

13 *"(Rabbine) dön!"* (Fecr sûresi 89/28)

14 *"(Ey iman edenler!) Sabredin, sabırda yarışın ve cihad için daima hazırlıklı ve uyanık bulunun!"* (Âl-i İmrân sûresi, 3/200)

15 Enbiyâ sûresi, 21/83.

16 Yûsuf sûresi, 12/86.

17 Sâd sûresi, 38/44.

18 Tirmizî, *zühd* 56; İbn Mâce, *fiten* 23; Dârimî, *rikak* 67.

19 İbn Hibbân, *es-Sahîh* 7/169; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned* 10/482.

Rıza

Rıza; insan kalbinin, başa gelen hâdiselerle sarsılmaması, kaderin tecellîlerini iç hoşnutluğu ile karşılaması; diğer bir yaklaşımla, başkalarının üzülüp müteessir oldukları, şaşırıp dehşete düştükleri olaylar karşısında gönül mekanizmasının tam bir sükûn ve itminan içinde olmasıdır. Bu konuda diğer bir yorum da şöyledir: Rıza, Allah'ın kaza, takdir ve muamelelerinin, nefislerimize bakan yanlarıyla, acılık, sertlik ve anlaşılmazlıklarına katlanıp her şeyi gönül rahatlığıyla karşılamak demektir.

Rıza yolu, başlangıç itibarıyla iradî olsa da, sevdiklerine Hakk'ın bir mevhibesi olması itibarıyla irade ve ihtiyar üstü ilâhî bir armağandır. Bu bakımdan da o, Kur'ân ve Sünnet'te sabır gibi emredilmemiş, bir mânâda sadece tavsiye olarak hatırlatılmıştır.[1] Vâkıa *"Belâlara karşı sabretmeyen, kazaya rıza göstermeyen kendisine başka Rab arasın."*[2] mealinde bir hadis var ise de bu söz, hadis kriterleri açısından mâlûl kabul edilmiştir.

Ehlullahtan bir kesim, rızayı, tevekkül ve teslimin nihayetinde bir makam olarak görmüş, bazıları da, sâlikin diğer hâlleri gibi kesbî olmayıp zaman zaman zuhur eden, zaman zaman da kaybolan bir vârid olarak kabul etmişlerdir. İmam Kuşeyrî'nin de içinde bulunduğu diğer bir kısım kimseler ise onun, başlangıç itibarıyla iradî ve kulun kesbine bağlı olduğunu, nihayeti itibarıyla da bir tecellî ve hâlden ibaret bulunduğunu söylemişlerdir.[3]

Efendimiz'den şerefsudûr olan: ذَاقَ طَعْمَ الْإِيمَـانِ مَنْ رَضِـيَ بِـاللّٰهِ رَبًّا وَبِالْإِسْـلَامِ دِينًا وَبِمُحَمَّدٍ نَبِيًّا *"Allah'ı Rab, İslâm'ı din, Hz. Muhammed'i (sallallâhu aleyhi ve sellem) de nebi kabul edip razı olan, imanın zevk-i mânevîsini tatmış olur."*[4] hadisi, mebde itibarıyla rızanın iradî ve kulun kesbine bağlı bulunduğuna, nihayetinin de meşîet-i hâssaya ait bir mevhibe olduğuna işaret buyurmaktadır.

Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyetine rıza, O'nu sevmek, O'na karşı saygılı olmak, O'na yönelmek ve beklediklerini de yalnız O'ndan beklemek.. rubûbiyetine rıza, hakkımızdaki takdir ve tedbirlerini gönül rahatlığıyla karşılamak, başlangıcı acı görünen hâdiselerde, o hâdise ile gelen şokun atlatılacağı ana kadar sükûtu ihtiyar edip acele karar vermemek.. ve kulları hakkındaki tasarruflarında O'na inanıp O'na güvenmek, dolayısıyla da O'nun yaptığı her şeyden hoşnut olmak şeklinde.. Nebi'nin elçiliğine rıza, bilâ kayd ü şart O'na

teslim olup, O’nun hedy ü hidayetini kendi hevâ ve hevesinin önünde tutmak, akıl, mantık ve muhâkemesini O’nun emrine vermek ve kendi zekâsını, O’nun ilâhî vahyi kucaklayan engin fetanetinin aynası hâline getirerek, gölgeye değil asla yönelmek mahiyetinde.. İslâm’dan razı olmak ise, وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ *“Her kim İslâm’ı bırakıp da başka din ararsa, o ondan aslâ kabul olunmaz.”*[5] esasından hareketle, dinin, ferdî, ailevî, içtimaî, idarî hayata hayat yapılması şeklinde özetlenebilir.

Bazı zamanlarda ve bazı şerait altında böyle bir rıza arayışı insanı, halk içinde de olsa, yalnızlığa ve gurbete itebilir. Ne var ki, Allah maiyyetine ermişlerin ve peygamber çizgisini paylaşanların yalnız kalmayacakları ve gurbet yaşamayacakları da bir gerçektir. Zaten hayatlarını “üns billâh” atmosferinde sürdürenlerin vahşet ve yalnızlığı da söz konusu değildir. Böylelerinin yalnızlık ve vahşeti bir yana, muvakkat gurbetleriyle, Hakk’a daha bir yaklaştıklarını, yaklaşıp “üns” esintileriyle coştuklarını ve sonsuzdan gelen meltemleri duyarak gerilip “Allahım, gurbetimi artır, beni, Senden uzaklaştıracak şeylerin insafsızlığına terk etme ve gönlüme maiyyetini duyur!” dediklerini çok işitmişizdir.

Daha önce de ifade edildiği gibi, rıza, hakikati itibarıyla ilâhî bir armağan, sebepleri itibarıyla da insan iradesiyle alâkalı bir mazhariyettir. İnsan ancak, imanının derinliği, amelinin ciddiyeti ve ihsan şuurunun enginliğiyle tevekkül, teslim, tefvîz fasıllarından geçerek rıza ufkuna ulaşabilir. Rıza, böylesine tahsili güç ve insan iradesiyle elde edilmesi zor olduğundandır ki Cenâb-ı Hak onu doğrudan doğruya emretmemiş; sadece tavsiyede bulunmuş ve o mertebeye erenleri de tebcillerle, takdirlerle pâyelendirmiştir.[6]

Esbap açısından, rıza mertebesine ulaşma adına; Rabbiyle muamelelerinde ciddî olmak; talepsiz gelen nimetleri, “tahdis-i nimet” ve şükre vesile olmaları mülâhazasıyla kabullenmek; her türlü mahrumiyeti rıza ve iç rahatlığıyla aşmak; vahşetlerin, yalnızlıkların, kabzların pençesinde kıvranırken bile, derin bir iç inşirahıyla bütün sorumluluklarını yerine getirmek; Hakk’ın emir ve yasaklarını “şeb-i arûs” davetiyesi gibi kabul etmek misillü bir kısım esaslar söz konusu olsa da, mebde itibarıyla onun en önemli rüknü; duygu, düşünce ve davranışlarıyla ferdin, Allah’a yönelip O’nu duyması, O’nunla doyması, O’nunla oturup-kalkması ve gönlünde her gün lâhutîliğe ait yeni yeni kurgular geliştirmesidir.

Havf ü recâ, insan üzerindeki tesirleri itibarıyla dünyevîdirler. Bu iki his, dünyada ümitsizlik ve mutlak emniyete karşı önemli birer misyon eda etseler de, semerelerinin dışında ötede mevcudiyetleri söz konusu değildir. Rıza ve muhabbete gelince, onlar dünya ve ukbâyı kucaklayan enginlikleriyle ötelerde ve ötelerin de ötesinde sürer giderler.

Rıza hem dünyada hem de ahirette çok önemli bir huzur kaynağıdır; ama bu, rızaya ermiş olanların bütün bütün ızdırap ve sıkıntılardan kurtulmuş olmaları mânâsına da gelmez. Aksine rıza yollarında dış yüzleri itibarıyla dünya kadar sevimsiz ve ürperten şeyler vardır. Ne var ki, rıza kahramanları, o yolda karşılaştıkları zahmetleri ayn-ı rahmet kabul eder.. içtikleri zehirleri tiryâka çevirir.. maruz kaldıkları meşakkatleri de Sevgili'yle alış-veriş ve muâşaka sayarlar.

Aslında rıza yolu, ağır ve sıkıntılı olduğu kadar emin ve kestirmedir de. Bu yol, bazen bir hamlede, bir nefhada hak yolcusunu, insanî kemalâtın ta zirvelerine ulaştırabilir. Bu, sâlik, bütün aktivitesiyle, cepheden cepheye koşarken veya kâinatı bir kitap gibi süzerken, süzüp her yerde Hakk'ı soluklarken böyle olduğu gibi, imkânsızlıklar ağında, kolu-kanadı kırık inlediği ve niyetleriyle mefkûresinin semalarında dolaşmaya çalıştığı, hatta evinde, kanepesinin üstünde oturup idealleriyle oynaştığı zamanlarda da böyledir.

Rızanın neticesi, biraz da insanın ümit ve recâ derinlikleriyle mebsûten mütenâsip (doğru orantılı) olarak Rabb'in hoşnutluğundan esip-gelen büyülü bir sevinç ve sürûrdur. Bu, ne kurb mülâhazasının hâsıl ettiği zevk ne ibadet ü taatten duyulan lezzet ne de günahlara karşı verilen savaştan meydana gelen vicdandaki hazdır. Bu, ümit zâviyeli, recâ dalga boylu ve temkin edalı ruhanî bir halâvettir.. ve doğrudan doğruya O'ndan, rıza makamına hususî bir teveccüh ve bir rahmet esintisidir. Rıza mertebesi bütün mülâhazaların Hakk'a kilitlenmesi makamı olması itibarıyla, onu zevklere, lezzetlere, hazlara vesile saymak veya o türlü beklentiler içinde bulunmak, esası duruluk ve safvet olan o makama karşı saygısızlıktır. Aslında, kalb ameli olarak mütalâa ettiğimiz diğer bütün ahvâl ve makamât için de aynı şeyleri düşünebiliriz. O'nu sevmek ve her hâlükârda O'nun hoşnutluğunu aramak, başka sebeplerden dolayı değil, yine O'ndan ötürü olmalıdır.

Dünden bugüne, ruh ve kalb dünyasının kahramanları, rıza ile alâkalı, birbirine yakın ve birbirinin tamamlayıcısı pek çok şey söylemişlerdir:

Zünnûn'a göre rıza; olacak şeyler henüz olmadan, ferdin, Hakk'ın ihtiyarını

kendi iradesine tercih etmesi; Hakk'ın takdiri yerine gelip her şey olup bittikten sonra da, *"Hayır, Allah'ın ihtiyar ettiğindedir."*[7] deyip herhangi bir rahatsızlık duymaması ve musibetlerin pençesinde kıvranırken dahi O'na karşı en âşıkâne duygularla coşmasıdır.[8]

Hz. Zeynelâbidîn'e göre rıza; hak erinin, Allah'ın irade ve ihtiyarına muhalif bütün arayışlara karşı kapanıp, herhangi bir yabancı dilek ve temennide bulunmamasıdır.[9]

Ebû Osman'a göre; Cenâb-ı Hakk'ın bütün celâlî ve cemalî tecellî ve takdirlerini hoşnutlukla karşılayıp, celâlin ayn-ı cemal ve cemalin de ayn-ı rahmet olarak kabul edilmesidir[10] ki, Allah Resûlü'nün أَسْأَلُكَ الرِّضَا بَعْدَ الْقَضَاءِ *"Olacak olduktan sonra Senin rızanı isterim."*[11] nurlu beyanı da buna işaret etse gerek. Evet, Allah'ın hükmü henüz yerine gelmeden O'na karşı rıza, rızaya azimdir; gerçek rıza ise, başa gelen şeylerin şoku yaşanırken dişini sıkıp ona katlanmaktır.

Bu arada, yukarıdaki mütalâalardan herhangi birine ircâ edeceğimiz ve rızanın ayrı birer buudu sayılan şu küçük mülâhazaların tespitinde de yarar var. İşte onlardan birkaçı:

1. Rıza, ulûhiyet ve rubûbiyet kaynaklı hiçbir karara karşı rahatsızlık duymamak,

2. Allah'tan gelen her şeyi sevinçle karşılamak,

3. Kader rüzgârları ne yandan eserse essin gönül rahatlığıyla göğüslemek,

4. En sarsıcı ve ciğersûz hâdiseler karşısında bile kalb balansının ayarını korumak,

5. Allah'ın "Levh-i Mahfuz-u Hakikat"teki takdirlerini düşünerek başa gelenler karşısında yok yere vurunup dövünmemek...

Rızayla alâkalı bu tâlî esaslar içinde mütalâa edebileceğimiz daha başka hususlar olsa da, mevzuu dağıtmamak için bu faslı noktalamak istiyoruz.

Düz insanların rızası, haklarındaki ilâhî takdir ve tecellîlere itiraz etmeme.. *mârifette derinliklere ulaşmış kimselerin rızası*, kaza ve kaderden gelen her şeyi gönül rahatlığıyla karşılama.. *kendini aşmış kalb ve ruh insanlarının rızası* ise, kendi mülâhaza ve mütalâalarını devreden çıkarıp sadece ve sadece O'nun istek ve teveccühlerini rasat etme şeklinde yorumlanmıştır ki:

يَٓا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُۗ ارْجِعِي إِلٰى رَبِّكِ رَاضِيَةً

مَرْضِيَّةً۝فَادْخُلِي فِي عِبَادِي۝وَادْخُلِي جَنَّتِي

"Ey itminana ermiş nefis! Dön Rabbine, O senden hoşnut sen de O'ndan hoşnut olarak.. dön de gir kullarımın arasına ve ardından da Cennetime."[12] âyetleri hemen bu mertebelerin hepsini ihtiva etmekte ve hemen hepsiyle alâkalı teveccüh edecek hususlara cevap mahiyetindedir.

Evet, bu âyetlerden de anlaşıldığı gibi, rıza mertebesine ulaşabilmek, nefsin Allah'a yönelişiyle kayıtlanmıştır. Bu yöneliş bizim, zaman ve mekânla alâkalı durumumuz açısından ve dünyevî-uhrevî buudlarımız itibarıyla değil; Hakk'ın, zamanları ve mekânları aşan tecellî ve teveccühlerine göre değerlendirilmelidir. Bu itibarla da diyebiliriz ki, bu yöneliş; dünyada, tevekkül, teslimiyet ve tefvîz televvünlü; vefat esnasında, kalb itminanı ve Rabbiyle karşılıklı hoşnutluk münasebeti şeklinde; ikinci dirilişten sonra da, sâlih kullar arasında yerini alma ve Cennet'e girme lütuf buudlarıyla tecellî edecektir.

Bir başka zaviyeden umum halk ve düz insanların rıza telakkisi, Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyetini rıza ile karşılama, başka arayışlara, başka yönelişlere bütün bütün kapanma ve hayatını قُلْ أَغَيْرَ اللّٰهِ أَبْغِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ *"De ki: O her şeyin Rabbiyken, ben Allah'tan başka bir rab mı arayacağım?"*[13] ve قُلْ أَغَيْرَ اللّٰهِ أَتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ *"De ki: Gökleri ve yeri yaratan, yediren-içiren ve yiyip-içmeye muhtaç olmayan Allah'tan başkasını mı rab edineyim?"*[14] gerçekleri etrafında örgüleme şeklinde yorumlanmıştır ki, böyle bir rıza düşüncesi, aynı zamanda hakikî tevhidi ifade etmesi bakımından her mü'min için mutlaka çok önemlidir. Bu seviyedeki rıza, Hak sevgisinin kalbe hâkim olması ve o kalbde âdeta başka sevgilere yer kalmaması, hatta ağyâr adına sevilen şeylerin de O'ndan ötürü sevilmesi ve sevginin ibadet şekline dönüşmesiyle gerçekleşir.

İkinci derecedeki rıza, mârifet erbâbının rızasıdır.. ve buna "rıza anillâh" da denir ki, Hakk'ın kaza ve kaderini gönül hoşnutluğuyla karşılayıp, kalb ibresinin en az bir zaman içinde dahi, en küçük sapmalara meydan vermemesi hâli diyebiliriz. Birincinin, rıza adına avamca bir yaklaşım sayılmasına karşılık bu, mârifetle donanmış kalblerin Hak'la muamelesi olarak kabul edilmiştir.

Üçüncü derecedeki rızaya gelince o, asfiyânın rızasıdır ve Hakk'ın rızasına rıza şeklinde özetlenebilir. Bu makamla şereflendirilen fert, kendi namına öfkelenmez.. kendi namına huzur ve sevinç hissetmez.. kendi duygu, düşünce ve

arzularından vazgeçerek, hep Rabbinde fâni olmanın zevk ve lezzetlerini yaşar.

Birinci derecedeki rıza; iradî olması ve tevhidi ifade etmesi bakımından farz ve aynı zamanda kurbet yolunun da mebdei; ikincisi ise, öncekinin devamı, son mertebenin de esası olması açısından vacip mesabesinde ve kurbet mülâhazalarıyla dopdolu; üçüncüsüne gelince, o, kesbîlikten daha çok mevhibe televvünlü ve ayn-ı kurbet olan nafileden sayılmıştır.

Ayrıca, bu derecelerden sonuncusunun, ikinci ve birinci dereceleri ihtiva ettiğini söylemek de mümkündür. Zira rıza yolunda olma ve rıza mülâhazasıyla yaşama, bir asıl ve esas, bütün bütün rızayla bütünleşme ve rızalaşma da onun neticesi ve semeresidir. Tabir-i diğerle, ilk iki mertebe Cenâb-ı Hakk'ın isim ve sıfatlarıyla alâkalı; üçüncüsü ise, buna terettüp eden sevap, mükâfat, tecellî, vâridât ve mukabeleyle alâkalıdır ki, zannediyorum رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ *"Allah onlardan razı, onlar da Allah'tan.. işte bu, Rabbilerinden korkan kimselere ait bir mazhariyettir."*[15] âyet-i pürenvârı da bu üç hususa birden işaret etmektedir. Aynı gerçeğin bundan daha açık bir ifadesini de ذَاقَ طَعْمَ الْإِيمَانِ مَنْ رَضِيَ بِاللّٰهِ رَبًّا وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا وَبِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَسُولًا *"Rabbim diye Allah'tan, dinim diye İslâm'dan, peygamberim diye de Hz. Muhammed'den (sallallâhu aleyhi ve sellem) hoşnut olan, imanın zevk-i ledünnîsini tatmış sayılır."*[16] sözleriyle Efendimiz dile getirmektedir.

Aşağıdaki mülâhazalarla, rıza adına duygu ve düşüncenin beslenebileceğini, bu çetin yolun bir kısım sertliklerinin kırılabileceğini, cismanî ve dünyevî tepkilerin de bir ölçüde tâdil edilebileceğini düşünüyoruz:

- Hakk'ın takdir ve tecellîleri karşısında insan bir figürdür; o, üzerine aldığı rolün şekil ve keyfiyetine karışamaz..
- Başa gelen her şey, şart-ı âdî planında insanın eğilimlerine göre tespit edilmiştir. Ve bunu değiştirmeye de Yaratan'dan başka kimsenin gücü yetmez..
- İnsan her şeyiyle Allah'ın mülkü ve kölesidir; köle, efendisinin tasarruflarına müdahale edemez..
- Eğer insan, gerçekten Allah'ı seviyorsa, O'ndan gelen gülü de, dikeni de hoş görmelidir.
- İnsan, başına gelen şeylerin neticelerini pek kestiremez; oysaki bunların

içinde dünya kadar maslahatlar da olabilir. وَعَسٰۤى أنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسٰۤى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ *"Olur ki siz bir şeyden hoşlanmazsınız ama, o sizin hakkınızda hayırlıdır.. ve yine olur ki siz bir şeyi seversiniz ama, o sizin için şerdir; siz bilmezsiniz, her şeyi Allah bilir."*[17] ferman-ı sübhânîsi bunu tasrih etmektedir.

- Müslüman, Allah'a teslim olmuş kimse demektir.. bu itibarla da onun, Cenâb-ı Hakk'ın icraatına karşı hoşnutsuzluğu kat'iyen söz konusu olamaz.
- Her şeyden evvel mü'min bir hüsnüzan insanıdır; insanlara karşı hüsnüzanla emredilen birinin, Rabbisinin muamelelerine karşı suizan ifade eden hoşnutsuzluğu nasıl söz konusu olabilir ki.?
- Kaderden gelen hâdiseler karşısında, iyi görmek, iyi düşünmek ve hüsnü tevilde bulunmak, her şeye rağmen insanın içini huzur ve inşiraha gark eder.
- Dünyada, yerine getirme mecburiyetinde olduğumuz sorumluluklar veya maruz kaldığımız hususlar, öteler hesabına şekillenmemiz için birer esas ise, cebrî eğitim ve öğretim gibi, insanın bunları severek yerine getirmesi gerekmez mi?.
- Kulun, Rabbisinden gelen şeylere karşı rıza göstermesi, Rabbisinin de ondan razı olması demektir.
- Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyetine karşı rahatsızlık duymanın, gam, keder ve dağınıklığa sebebiyet vermesine karşılık, hep rıza yörüngeli yaşamak ise, hislerimiz açısından cehennem içinde dahi olsak bize, cennetlerin neşvesini yaşatır.
- Rızanın gerektirdiği yerlerde, sebepleriyle hep onu arama, ilâhî teyidâtın reddedilmeyen davetiyesidir.
- İnsanlara karşı kalb bulanıklığı ve gıll ü gış eğer bir suiedepse, bunun, Allah'ın icraatına karşı duyulup hissedilmesinin nasıl affedilmez bir günah olduğunu ifadeye saygımız müsaade etmeyecektir.
- Bir insan için kader ve Hakk'ın tecellîlerine rıza, en önemli bir saadet vesilesidir. Konuyla alâkalı Hz. Sâdık u Masdûk'un مِنْ سَعَادَةِ ابْنِ اٰدَمَ رِضَاهُ بِمَا قَضَى اللّٰهُ، وَمِنْ شِقْوَةِ ابْنِ اٰدَمَ سَخَطُهُ بِمَا قَضَى اللّٰهُ *"Âdemoğlunun en ehemmiyetli saadet kaynaklarından biri, hiç şüphesiz*

Allah'ın kazasına razı olması.. ve onun en önemli tali'sizliği de Allah'ın takdirlerini öfkeyle karşılamasıdır."[18] şeklindeki mübarek sözleri de bu hususu tenvir etmektedir.

- Bir insanda Allah'ın icraatına karşı hoşnutluk hissi, onun kalbini lâhûtî esintilerle doldurur; hoşnutsuzluk duygusu ise, şeytanî vehimlerle.
- Hayatlarını rıza yörüngeli yaşayanlar, ömürlerini âdeta bir şükür dantelâsı hâline getirirler; hep hoşnutsuzluk homurdanıp duranlar ise, bu nankörlük değirmeniyle, en müsbet, en olumlu işlerini bile ezer, öğütür ve bitirirler...
- Hakk'ın icraatına karşı adem-i rıza ve öfke, şeytanın insana nüfûz yollarının en müessiridir. Böyle bir ruh hâleti içinde bulunup da şeytana yenik düşmeyen çok az insan vardır.
- Hakk'ın seninle olan muamelesini gönül rızasıyla karşılaman, seninle gök sâkinlerinin ortak paydasıdır.. ve bu da, şeref olarak sana yeter.
- Razı olan, Hudâ'ya; olmayan da, hevâya uymuş demektir.
- Allah'ın, hakkımızdaki hükümlerine razı olmak, O'nun istediklerini, şahsî arzu ve isteklerimizin önüne geçirme mânâsına gelir. Bilmem ki, aksi mülâhazaları hatırlatan madalyonun öbür yüzünü ifadeye gerek var mı?
- Bütün ibadet ve taat, rıza meşcereliğinin meyveleri; bütün mâsiyetler de, rızadan mahrumiyetin..
- Rıza, insanı, Rabbiyle iç cedelleşmeden kurtarır. Böyle bir cedelleşmenin nasıl bir suiedep olduğunu söylemeyi israf-ı kelâm sayarız..
- Hakk'a karşı rıza duygusu, عَـدْلٌ فِيَّ قَضَـاؤُكَ *"Hakkımdaki her hükmün ayn-ı adalettir."*[19] düsturuna saygı ve inancın ifadesidir..
- Yeryüzünde ilk mâsiyet, şeytanın, kendi hakkındaki takdire rıza göstermemesiyle başlamıştır.
- Bir insan için rızadan daha büyük bir pâye yoktur; eğer olsaydı Allah, cennet ötesi âlemlerde sevdiklerini onunla pâyelendirirdi.. oysaki, ötelerde sonu olmayan en son nimet [20] وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ أَكْبَرُ fehvâsınca Hakk'ın hoşnutluğudur..
- Rıza, dinin temeli sayılan en önemli esaslar üzerine bina edilmiştir. O, tevekküle dayanmakta; onun hakikati, yakînle kanatlanmakta; onun özü, muhabbetle ebediyete mazhar olmakta ve onun mâyesi, sadakatin şahidi, şükrün de fiilî beyanıdır.

- Rıza bir hamlede insanı evc-i kemalâta çıkaran öyle büyülü bir asansördür ki, ona binebilenler, hedeflerine zamanüstü bir hızla ulaşırlar.
- Muhabbet, ihlâs, inâbe, evbe, rıza yamaçlarının çiçekleridirler. Hak rızasına kilitlenememiş gönüllerde bu vasıfları aramak ise beyhudedir.

Zâhirî duygularla ifa edilen amellerin mükâfatları, kat kat da olsa, kemmiyetin dar kalıplarıyla ifade edildiğinden az sayılır. Rıza ve rıza buudlu kalbî amellerin sevapları ise, kalbin enginliğiyle mebsûten mütenâsip (doğru orantılı) ve tasavvurlar üstüdür.

Rıza, Hak katında en büyük bir mertebedir ve onun en seviyelisi de en büyüklerin ortak vasfıdır. Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'dan diğer peygamberlere, onlardan da diğer bütün asfiyâ ve evliyâya uzanan çizgide, ihlâs, yakîn, tevekkül, teslimiyet ve tefvîzde finale kalmış devâsâ kametlerin, ulaşabilmek için soluk soluğa yarış yaptıkları mübarek bir hedeftir. Bu hedefe ulaşma uğrunda nelere katlanılmış, ne tahammülfersâ şeyler göğüslenmiş ve ne kandan irinden deryalar geçilmiştir.

İşte rızaya kilitli bir çilekeşin iniltileri:

اَي جَفَايِ تُـو زِدَوْلَت خُوْبتَر.....وَانْتِـقَـامِ تُـو زِجَـانْ مَحْبُوبْتَرْ

عَاشِـقَم بَرْقَهرُ وُ بَر لُطْفَشْ بَجِد بُو.....العَجَب مَن عَاشِقِ هَرْ اِينْ دُوضِد

وَاللّٰه اَرْ زِينْ خَار دَرْ بُسْـتَان رَوَم.....هَمْچُو بُلْبُل زِينْ سَـبَبْ نَالَانْ شَـوَمْ

اِينْ عَجَبْ بُلبُل كِه بُكَشَـايَدْ دَهَانْ.....تَـاخُورَدْ او خَـارْ رَا بَا گُلِسْـتَان

"Ey Sevgili, Senin cevr u cefân devletli olmaktan daha güzeldir. Senin intikamın candan daha sevgilidir. Ben cidden O'nun kahrına da lütfuna da âşığım. Ne gariptir ki ben zıtların âşığıyım. Allah'a kasem olsun ki, bu hâr-ı belâdan bostân-ı safâya gidersem, hep bülbül gibi inleyici olacağım. Gariptir; bülbül ağzını açtığında hem hâr hem de gülistan söyler." (Mesnevî)

Bu sahada hoş bir söz de Hurûfî şair Nesimî'den:

Bir cefâkeş âşıkem ey yâr Senden dönmezem
Hançer ile yüreğimi yar Senden dönmezem
Ger Zekeriya tek beni baştan ayağa yarsalar
Başıma koy erre neccâr Senden dönmezem
Ger beni yandırsalar, toprağımı savursalar
Külüm oddan çağırsalar Settâr Senden dönmezem.

Evet, rıza makamı, cem u fark üstü bir makamdır ve o makamın solukları da: [21] ضَرْبُ الْحَبِيبِ زَبِيبٌ *"Lütfun da hoş kahrın da hoş."* sözleridir.

اَللّٰهُمَّ إِلٰى مَا تُحِبُّ وَتَرْضٰى

وَصَلَّى اللّٰهُ عَلٰى سَيِّدِنَا وَسَيِّدِ الْمَرْضِيِّينَ وَعَلٰى اٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْمُخْلَصِينَ.

1 Misal olarak bkz.: Tevbe sûresi, 9/62; Mümtehine sûresi, 60/1; Beyyine sûresi, 98/8.

2 et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 22/320; el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 1/218.

3 el-Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye* s.193.

4 Müslim, *îmân* 56; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 1/208.

5 Âl-i İmrân sûresi, 3/85.

6 Bkz.: Mâide sûresi, 5/119; Mücadele sûresi, 58/22.

7 Aliyyülkârî, *el-Esrâru'l-merfûa* s.196; el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ* 1/478-479.

8 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 9/342; el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* s.195.

9 el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* s.195.

10 el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 1/217; el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* s.196.

11 Nesâî, *sehv* 62; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 5/191.

12 Fecr sûresi, 89/27-30.

13 En'âm sûresi, 6/164.

14 En'âm sûresi, 6/14.

15 Beyyine sûresi, 98/8.

16 Müslim, *îmân* 56; Tirmîzî, *îmân* 10; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 1/208.

17 Bakara sûresi, 2/216.

18 Tirmizî, *kader* 15; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 1/168.

19 Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 1/391, 452; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 1/223.

20 *"Hepsinden âlâsı ise Hakk'ın kendilerinden razı olmasıdır."* (Tevbe sûresi, 9/72)

21 Sevgilinin vurup dövmesi size üzüm şırası içirmek demektir.

İnbisat

Genişleme, yayılma, içte derinleşme ve kendi tabiatını aşma mânâlarına gelen inbisat; erbâbınca, şer'î hudutlar çerçevesinde, gönlün herkese açılması, tatlı dil ve güler yüzle hoşnut edilebilecek herkesin hoşnut edilmesi.. ve Allah'la münasebet açısından da havf ü recâ halitası bir hâletin, insan benliğine hükmetmesinden ibarettir ki, bu seviyeye ulaşan kalbler, huzurda bulunmanın heybetiyle soluklarını yutar, huzur esintilerinin neşe ve sevinciyle de dışarıya çıkarırlar. Nefes alırken ürperir, verirken de inşirah duyarlar.

Bu itibarla inbisatı, halkla alâkalarımız ve Hak'la münasebetlerimiz içindeki inbisat olmak üzere ikiye ayırabiliriz:

1 . *Halkla alâkalı münasebetlerimiz içinde inbisat*; Hak'la aramızdaki irtibatı koruyup-kollama kaydıyla, insanlar arasında, insanlardan bir insan olarak, herkesi kabul edip onlara kendi idrak ve anlayışları içinde muamelede bulunmaktan ibarettir. Hazreti Ruh-u Seyyidi'l-Enâm (sallallâhu aleyhi ve sellem), çevresiyle münasebetlerinde, yer yer işi latîfeye vardıracak şekilde, tekellüfsüz, yumuşak ve rahat davranır; hikmet dolu nükteleriyle onların havsala ve idrak seviyelerinde dolaşır ve o murâkabe insanlarına tebessüm eder, tebessüm ettirir ve nefes aldırırdı. *"Kalb tıpkı bir ayna gibidir. Zaman zaman ciddîlik o aynayı buğulandırabilir.. o buğuları da latîf latîfelerden başka bir şeyle silip aynayı cilâlamak mümkün değildir."* (Az bir tasarrufla Minhâc)

2. *Hak'la irtibatımız içinde inbisat*; hâller üstü bir hâlle, korku ve ümidi birden ruhta yaşama ve "inbisat" halitasını soluklamadan ibarettir. Havf ü recâ, nefsin hâllerinden olup, yolun başındakilerin Hak'la münasebetlerine bir unvan; tamamen âriflerin hâli olan inbisat ise, kalbî hayatın ayrı bir buudu ve gönül erlerine has bir hâlettir. İnbisat seviyesine ulaşamayanların inbisat gibi görünen hâlleri, çok defa kendilerinde hâsıl olan bir ülfet-i mârifetle, temkini tahrip ve insanı Allah'a karşı suiedep sayılabilecek laubaliliklere sevk edebilir...

İnbisat; insanın cismanî arzulardan sıyrılarak ve bedenî tutkuların tesirinden kurtularak Hakk'ın isim ve sıfatlarına mücellâ (pırıl pırıl) bir ayna olma makamında zuhur eder ki –bu makama ister "cem'" ister "mahv" mertebesi diyelim netice değişmez– şahsın, Hak'tan gelen esintilerle şekillendiği ve renkler üstü renklere büründüğü sırlı bir noktadır. Bu noktaya ulaşanların inbisatı ketmetmeleri imkânsız, ulaşamayan mübtedîlerin inbisattan dem

vurmaları ise küstahlıktır.

"Eğer şâhın nedîmi naz ve cilve yaparsa, sen de onu yapmaya kalkma! Çünkü sen, o senede malik değilsin! Ey bu fâni âlemin kayıtlarından kurtulamayan kimse, sen mahv u sekr ve inbisatı ne bilirsin!"

Ruhun şâd olsun Mevlâna! Beden ve cesedin kulları ruhu ne bilir! Bedenin mahbûsu ruhaniyât ve ledünniyâtı ne bilir! Hak ateşi ile elli defa yanıp püryân olmuş gönüllere sormalı şâk şâk sinelerin derdini ve verâların rengiyle tüllenen inkıbaz ve inbisatları..!

اَللّٰهُمَّ حَبِّبْ إِلَيْنَا الْإِيمَانَ وَزَيِّنْهُ فِي قُلُوبِنَا وَكَرِّهْ إِلَيْنَا الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ وَاجْعَلْنَا مِنَ الرَّاشِدِينَ

وَصَلَّى اللّٰهُ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِهٖ وَأَصْحَابِهٖ أَجْمَعِينَ.

Kast ve Azim

Kast; teveccüh, itimat, dosdoğru yürüme, bir hedef belirleyip o istikamette hareket etme, ifrat ve tefrite düşmeden itidalli düşünme, itidalli yaşama ve hep itidali takip etme mânâlarına gelir ki, lügatlere mevzu teşkil eden bu mefhumlarla erbâbının; Mahbûb-u Hakikî olan Allah sevgisini, Allah hoşnutluğunu elde etme yolunda, O'ndan başka her şeyden kalbî alâkayı kesme şeklindeki tariflerini irtibatlandırmak her zaman mümkündür.

"Dil beyt-i Hudâ'dır, ânı pâk eyle sivâdan,
Kasrına nüzûl eyleye Rahmân gecelerde."
İ. Hakkı

Yani, *"Gönül bir Hudâ evidir, onu Allah'tan gayri her şeyden pâk tut ki, o sarayın gerçek sahibi, tecellî köşkünü rahmetle şereflendirsin."* ifadesi, bu yüksek teveccüh ve itimadı ve bu yüksek hedefi tahakkuk ettirme istikametindeki niyet ve kararlılığı anlatmakta ve kasttan azme, azimden hedefe, çok uzak ve yakın, çok uzun ve kısa bir mesafeyi kuşbakışı gözlerimizin önüne sermektedir.

Aslında ifrat ve tefrite, dolayısıyla da kalbî ve ruhî sıkıntılara maruz kalmadan huzur ve itminan içinde bulunmanın önemli tek bir yolu vardır; o da, Hak rızası ve Hak sevgisinin esas alınıp, hayatın bir dantela gibi bu esaslar çerçevesinde nakşedilip yaşanmasıdır. *"Bir gönül ki, Dost'tan, Dost talebinden hâlîdir, o, ızdırap ve sıkıntılardan kurtulamaz! Bir baş ki, onda Dost sevgisi yoktur; o başta öz ve mânâ arama! Zira o baş, bir post ve deriden ibarettir."* (Mesnevî)

Gönlünde O'na doğru seyahate karar vermiş ruhlar, bir lahza bile yolculuktan, yol tasavvurundan ve o yolda hedeflenen yüce mânâ ve yüce gayelerden gafil olmazlar. Bir kere gözleri ağyâra kaysa ve ağyâra "yâr" deseler, bir ömür boyu efgan eder inlerler. O'nun yoluyla hiç tanışmama büyük bir tali'sizlik, "tanıyıp-tanıştım" dedikten sonra takılıp yollarda kalma ise bir hüsran ve haybettir. Hem de ne hüsran ve haybet!

Kast, evvelâ, kalb yamaçlarında doğar ve gelişir, his vadilerinde bir çağlayan hâline gelir ve gürler. Sonra da insanın bütün benliğini sarar.. ve trafik işaretleri gibi ona gideceği hedefi gösterir. Bu mânâda kast, şuurlu bir niyettir ve gönül tepelerine saçılmış bir tohum gibidir. Bu niyetle gerilen ruh ve

gönül tepelerine tohum saçan el, bir de ilâhî teyitle desteklenmişse, her hamle ve her gayret döl yatağını yüzlerce hayr u berekete açar ve beklemeye koyulur. Kast ile belli bir turnikeye giren insan, iki adım ötede azimle buluşur ve o atmosfere girince de âdeta hedefe doğru yüzmeye başlar.

Azmi; herhangi bir mevzuda kararlı olmak, karar verdiği şeyde çeşitli alternatiflere kapalı bulunmak, arkasına düşüp talep ettiği hususlarda sebat etmek ve üzerine aldığı sorumlulukları ciddî bir mesuliyet şuuru ile yerine getirmek şeklinde de tarif edebiliriz.

Azim, kastın ötesinde iradenin daha derince bir buududur. Ve aynı zamanda, tevekkül ve teslimiyet semasına yükselme yolunun da ilk basamağıdır. Kur'ân-ı Kerim, bu başlangıç ve sonu o kendine mahsus büyüleyici ifadeleriyle sadece dört-beş kelime içinde şöyle noktalar: *"Bir kere de azmettin mi, artık Allah'a tevekkül ol..!"*[1] Bu ilk basamak tevekkülle aşılır ve teslimiyetle tesbit edilirse, tepeler dümdüz, düz yollar da bütün bütün pürüzsüzleşir ve insan havada uçuyor gibi gider maksuduna ulaşır.

Kast u azim, kendilerine mahsus derinliklerle, iradenin buudlarından iki buud ve onun önemli iki esasıdırlar. Uzun seyahatlere niyet etmiş her yolcu, mutlaka kast u azim menziline uğrayıp "vize" alma mecburiyetindedir. Bu menzilden vize aldıktan sonradır ki, gerçek yolculuk başlar. Hem de, kast u azim kanatları altında ve onlarla başlayan bir sırlı derinlik içinde... İrade murada inkılap edip onun içinde eriyince, birer proje ve taslaktan ibaret olan kast u azim de itibarî birer unvan hâline gelir ve silinir giderler. Hak dostu: "Her kim mükellefiyetlerinin üstünde, Allah'a vuslat arzusuyla şahlanırsa, Hudâ ona gelir." der. Gelir de, onun gören gözü, işiten kulağı ve konuşan lisanı şeklinde tecellî eder.

Evet, kast u azmin kanatlarıyla yoldakiler için vuslat, fenâ içinde bir bekâdır. Yolları aşmış ve muradlaşmış ruhlar içinse, vuslat, bekâ içinde bekâdır ve hayırların hayır doğurduğu bu "doğurgan daire" içinde elemin izine bile rastlanmaz. Elemin izine rastlamak şöyle dursun, orada elemler lezzet ufkunda doğar-batar, kahırlar da lütuflarla iç içe yaşar. Başı bu noktaya ulaşmış bahtiyar bir ruh her zaman *"Kahrın da hoş lütfun da hoş"* der.. ve elinde rıza kâsesi, Hak'tan gelen her şeyi cennet kevserleri gibi yudumlar gezer.

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الثَّبَاتَ فِي الْأَمْرِ وَأَسْأَلُكَ الْعَزِيمَةَ فِي الرُّشْدِ

وَأَسْأَلُكَ شُكْرَ نِعْمَتِكَ وَحُسْنَ عِبَادَتِكَ

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِهٖ وَصَحْبِهٖ أَجْمَعِينَ.

1 Âl-i İmrân sûresi, 3/159.

İrade, Mürîd ve Murad

İsteme, dileme, arzu ve isteklerin gerçekleştirilip ortaya konması yeteneği veya iki şeyden birini tercih etme mânâlarına gelen irade; hayatını kalb ve ruh seviyesinde yaşayanlarca: "Nefsin isteklerini aşma, bedenin arzularına başkaldırma, Hakk'ın rıza ve hoşnutluğunu kendi istek ve dileklerine tercih ederek kendine rağmen her yerde ve her durumda O'nda ve O'nun muradında fâni olma" şeklinde anlaşılmış ve tarif edilmiştir.

Mürîd; kendi güç ve kuvvetinden teberri edip, zerreden sistemlere kadar her şeyi kabza-i tasarrufunda tutan Kudreti Sonsuz'un iradesine râm olan.. murad ise, Hak arzusuyla dopdolu hâle gelmiş; bütün bütün mâsivâya (O'ndan başkasına) kapanmış; O'nun hoşnutluğundan başka hiçbir şeye istek ve iştihası kalmamış, dolayısıyla da Hakk'ın murad ve matmah-ı nazarı (gözdesi) olmuş bahtiyar ruh demektir.

İrade; يُرِيدُونَ وَجْهَهُ *"İş ve davranışlarında sırf O'nu ister ve dilerler."*[1] gerçeğine göre, hak yolunun yolcuları için ilk menzil ve sonsuza yelken açanlar için de bir ilk konaktır. Nâmütenâhîye açılan hemen herkes, ilk defa bu liman ve bu piste uğrar. Sonra da bu birinci durağın anilmerkez gücüyle yükselir, hedefe doğru yol almaya başlar. Bu yol alış, şahsın safveti, madde ile irtibatı ve merkezdeki gücün iticiliğiyle mebsûten mütenasiptir (doğru orantılıdır). Hakk'ın tevfiki ve irade gücüne göre, kimileri bu mesafeyi yerde yürüme süratiyle, kimileri peyk, füze ve ışık hızıyla, kimileri de her türlü kemmiyet ölçüleri üstünde kat'eder. Nebide miraç, velide arşiye, dervişte seyr u sülûk, Hakk'ın tevfikiyle desteklenmiş irade, mürîd ve murada birer parlak misaldirler.

Mürîdle irade arasında bir alâka vardır ama, bu daha çok bir iştikak alâkasıdır. Sebeplerin, sathî akıllar nazarında, ilâhî izzet ve azamete perde olması gibi, izâfî bir varlık sayılan insan iradesi de فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ *"Dilediğini dilediği gibi yapan"*[2] Zât'ın iradesinin gölgesinin gölgesidir. Gölge asla tâbi olduğu gibi, yaratılan iradeler de yaratıcı iradeye tâbidirler. Gölgede vehmedilen parlaklık, canlılık ve câzibenin, aynalara akseden suretlerin parlaklık, canlılık ve câzibesinden farkı yoktur... Ne var ki, yolun başındakiler için bunu anlayıp kavramak pek de kolay değildir.

Mürîd, iradesini Mutlak İrade'yle irtibatlandırıp murad ufkuna ulaşacağı ve

bedenden ruha, cisimden kalbe, düşünceden vicdana yükseleceği ana kadar, kat'iyen "fark"tan kurtulamaz.. kurtulamaz da, iradeyi ayrı, irade edeni ayrı ve muradı da hep ayrı görür. Evet, hak yolcusu, yolun başlangıcında mürîd, nihâyetinde murad.. kulluğu tabiatına mâl etme gayreti içinde mürîd, Hak'la münasebetlerin, fitratın ayrılmaz bir yanı hâline geldiği noktada murad.. sevilip-arzu edilme yollarını araştırma faslında mürîd, her şeyde O'ndan bir kısım izler görüp sevgi ve mârifet arası gelip-gittiği ve bu geliş-gidişiyle zevk-i ruhanî kanaviçesini ördüğü zaman da muraddır.

"İlme'l-yakîn"in başlangıcından "hakka'l-yakîn"in nihâyetine kadar bu çok geniş mesafede, nisbî pek çok ibtidâ ve intihâlar vardır. Meselâ: Pek çoklarına göre رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي *"Rabbim sinemi aç, ruhuma genişlik ver."*[3] bir intihâdır. Ama أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ *"Biz, Senin sineni açıp ruhuna genişlik vermedik mi?"*[4] mazhariyetine göre bir ibtidâdır. Kezâ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ *"Rabbim göster cemalini göreyim Seni."*[5] kendi makamında bir son ama, مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰى *"O'nun gözü ne kaydı ne de kamaştı."*[6] ufkuna göre bir başlangıçtır. Bunun gibi إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ *"Şüphesiz benimle beraberdir Rabbim ve bana yol gösterecektir."*[7] bir maiyyeti idrak ifadesidir. Ama, لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا *"Tasalanma, şüphesiz Allah bizimle beraberdir."*[8] hakikat-i âliyesiyle kabil-i kıyas değildir.

Mebdede sadakat, vefâ ve azim esastır.. müntehâda ciddiyet, temkin ve edep. Mebdede kusur edenler, takılır yollarda kalırlar.. müntehâdakiler ise itap görür ve hırpalanırlar.

Mükellefiyetleri yerine getirmede hassasiyet ve sürekli Hakk'a yalvarıp yakarma, iradeyi besleyen önemli kaynaklardan biridir. Bunun ötesinde, Hak inayetinin, insanın gören gözü, işiten kulağı, söyleyen dili ve tutup yakalayan eli hâline gelmesi ise, onun nafilelerdeki titizliğine bağlıdır.[9]

اَللّٰهُمَّ أَلْهِمْنِي رُشْدِي وَأَعِذْنِي مِنْ شَرِّ نَفْسِي

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَتَرْكَ الْمُنْكَرَاتِ

وَصَلِّ اللّٰهُمَّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الْمُخْتَارِ

وَعَلٰى اٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْمُقَرَّبِينَ وَالْأَبْرَارِ.

1 En'âm sûresi, 6/52; Kehf sûresi, 18/28.

2 Bürûc sûresi, 85/16.

3 Tâhâ sûresi, 20/25.

4 İnşirâh sûresi, 94/1.

5 A'râf sûresi, 7/143.

6 Necm sûresi, 53/17.

7 Şuarâ sûresi, 26/62.

8 Tevbe sûresi, 9/40.

9 Bkz.: Buhârî, *rikak* 38; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 6/256.

Yakîn

Yakîn; şekten, şüpheden kurtulmak; doğru, sağlam ve kesinlerden kesin bir bilgiye, hem de herhangi bir tereddüt ve kuşkuya düşmeyecek şekilde ulaşmak ve o bilgiyi ruha mâl etmek demektir. Yerinde îkân, istîkân ve teyakkun da diyeceğimiz yakîn, mârifet yolcusunun ruhanî seyahatinde yükselip yaşadığı mânevî bir makamdır. Böyle bir makam, derece, mertebe, terakki ve inkişafa açık varlıklar için söz konusudur. İçinde derece ve mertebelerin bulunmadığı, kendisi için inkişaf ve terakkinin de bahis mevzuu olmadığı ilm-i ilâhî için yakîn kat'iyen söz konusu değildir. Bir kere ilâhî isimler tevkîfîdir.. ve gaybın lisan-ı fasîhi Hz. Şâri' (sallallâhu aleyhi ve sellem) tarafından –tabiî kendisine verilen vâridât ölçüsünde– nelerden ibaret olduğu bildirilmiştir ama, bunlar arasında, yakîne kaynaklık yapabilecek "mûkin" diye bir isme rastlanmamaktadır. *Sâniyen* yakîn, şek, şüphe, tereddüt şânından olan nesneler hakkında kullanılır; Zât-ı Ulûhiyet ise bunlardan münezzeh ve müberrâdır.

Hakikat ehlince yakîn; iman esaslarını ve bilhassa, imanın kutb-u âzamını, aksine ihtimal vermeyecek şekilde bilmek, kabullenmek, duyup hissetmek ve onun insan benliğiyle bütünleştiği irfan ufkuna ulaşmak demektir. Onu, imanda delil ve burhanları aşarak, "latîfe-i rabbâniye" yoluyla gaybleri müşâhede, eşyanın perde arkasını murâkabe ve sırları muhafaza şeklinde de tarif etmişlerdir. Ona, bütün bilgi kaynaklarını, bütün müşâhede ve murâkabe yollarını kullanarak varılan noktalar ötesi nokta –ki, o nokta bir yönüyle intihâ, diğer yönüyle de ibtidâ sayılır– demek, zannederim daha uygun olur. O noktaya ulaşan hakikat eri, sık sık sonsuza yelken açar.. kalben miraca, ruhen مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰى *"Ne göz kaydı ne de haddi aştı."*[1] ufkuna ulaşır.. pâr pâr yanan ilâhî tecellîler kehkeşânları arasında seyahat eder ve "âyetü'l-kübrâ"yı heceleyecek lisan, görüp duyacak sem' u basarla taltif edilir. Yani sonsuzluk yolcusunun kâinat kitabını sistemli mütalâası, eşyayı tekrar ber tekrar hallaç etmesi neticesinde, büyük-küçük her varlık üzerinde, Allah'a mahsus taklit kabul etmez sikke ve tuğraların ifade ettikleri mânâlara.. âfâkta ve enfüste müşâhedesine takdim edilen ibret levhalarını seyrede ede, ulaşılmaz perde arkası sırların inkişafına.. hayatını ilhamların tılsımlı ve aydınlık ikliminde sürdüre sürdüre insanî güçle aşılamayan ve ihata edilemeyen "Kenz-i Mahfî"nin tenezzül dalga boyuyla kalbde tecellîsine.. ve bu kaynaklardan süzülüp gelen ışık dalgaları mahiyetindeki vâridâtı göz, kulak ve diğer

latîfelere hem de hiç kırmadan, değiştirmeden aksettiren vicdan menşûrunun iş'âr ve işaretlerine âşina olması, duyup hissetmesi, zevkedip tatmasıdır ki, ancak, çok hususî mânâda Allah'a yakın olanların lütuflandırılacakları bir mazhariyettir.

Yakînin en azı bile, kalbi nurlarla dolduracak, tereddüt sis ve dumanlarını silip süpürecek ve insanın iç dünyasında, sevinç, itminan ve revh u reyhan esintileri meydana getirecek kadar güçlüdür. Hz. Zünnûn'un da dediği gibi; yakîn, kalbi ebediyet arzusu ve sonsuzluk emeliyle coşturur. Bu yüksek duygu ise, insanda zühd düşüncesini uyarır ve geliştirir.. zühd yamaçları, hikmete açık düşünce kuşaklarıdır.. zühdle kanatlanıp hikmete ulaşan ruh, benliğine âkıbet mülâhazasını perçinler ve hâkim kılar.. ukbâ mülâhazasıyla oturup kalkanlar ise, halk içinde olsalar dahi hep Hak'la beraberdirler.

Yakînin başlangıcı, perde aralanması berzahı, *iki adım ötesi* mükâşefe –kalbin ilâhî tecellîlerle doygunluğa ulaşıp, şüphe, tereddüt ve bütün kuşkulara kapanması ki; bu noktaya ulaşanlardan bazıları: *"Perde açılsa yakînim ziyadeleşmez."*[2] demişlerdir– eşyanın hakikatinin renkler ve keyfiyetler üstü tüllendiği *bu iklimden iki soluk sonrası da* müşâhede –gözle görülmemişler, kulakla işitilmemişler ve insan tasavvurlarını aşan mevhibeler âleminde seyahat– ufkudur.

Yakîn, mebde itibarıyla kesbî, –kesbî sözüyle, Ehl-i Sünnet imamlarının, eğilim ve eğilimdeki tasarruf dedikleri cüz'î irade ve onun taallukunu kastediyorum– müntehâ ve netice itibarıyla da bedîhî, lütfî ve mutlaka mârifet vizelidir. Mârifet; bakış zaviyesi, isabetli nazar, dupduru niyet ve sâlikin delillerle buluşup tanışmasına, Allah ihsanının iktiran etmesiyle meydana gelir, billûrlaşır, benliğin bütün derinliklerini aydınlatır.. derken dört bir yandan insan ruhuna ışıklar yağmaya başlar.. varlığın her ufkunda peşi peşine şafaklar sökün eder.. maşrıkların yanında mağribler de ağarır ve istidadına göre her fert, kendini ışıklarla muhât bir nokta gibi görür ruhunun derinliklerinde.. kesret dağdağasının silinip gittiğini müşâhede eder ve her şeyin bir vahdet zemzemesi içinde zevke inkılap ettiğini duyar ve yaşar...

Evet, yakîn, başlangıcı itibarıyla, biraz tozlu-dumanlı, dolayısıyla da huzursuzluk esintilerine açık geçer; neticesi itibarıyla ise, tasavvurlar üstü bir huzurla iç içedir. Mebde ve müntehâdaki bu farklılığı göremeyenler, yakînde hatarât, huzurda tavattun ve emniyet varolduğu iltibasına düşmüşlerdir. Oysaki mesele, tamamen bir mebde ve müntehâ meselesi.. hatarât ise إِلَّا أَنْ[3]

يَتَغَمَّدَنِيَ اللّٰهُ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ fehvâsınca herkes için bahis mevzuu.. tavattun ve emniyete gelince onlar, Allah'ın yakîn seralarında yetiştirdiği inayet turfandalarıdır.

Bir kısım Kur'ân âyetlerinde işaret buyrulduğu gibi, yakîn, tasavvuf erbâbınca üç bölüm içinde mütalâa edilmiştir:

1. *İlme'l-yakîn* ki; apaçık delil ve burhanların aydınlık dünyasında, o delil ve burhanlar vesâyetinde hedeflenilen hususlarla alâkalı en sağlam inanç ve en kesin iz'ana ulaşma hâli,

2. *Ayne'l-yakîn* ki; keşif, müşâhede ve duyup hissetmenin ruha kazandırdığı engin ve tarifler üstü mârifete ulaşabilme pâyesi,

3. *Hakka'l-yakîn* ki; perdesiz, hâilsiz; aynı zamanda kemmiyetsiz, keyfiyetsiz ve tasavvurları aşan sırlı bir maiyyeti ihraz mazhariyeti diye yorumlanmıştır. Bazıları bu mazhariyeti, kulun, benlik, enaniyet ve nefis cihetiyle fenâ bulup Zât-ı Hak'la kâim olması şeklinde tefsir etmişlerdir.

Bu üç hususu, avamca şöyle bir misal ile anlatmak da mümkündür: Bir insanın ölmeden ölümü bilmesi *"ilme'l-yakîn"*, gözünden perdenin kaldırılıp canını almaya gelen melekleri görmesi ve sekerat öncesi bir kısım metafizik hâdiselere şahit olması *"ayne'l-yakîn"*, ölümün kendine has keyfiyetini tadıp duyması da *"hakka'l-yakîn"*dir. Buna göre bir insanın, ilmî istidlâl yoluyla herhangi bir mevzuda elde ettiği kesin bilgiye ilme'l-yakîn, gözüyle, kulağıyla ve diğer salim duygularıyla ulaştığı mârifete ayne'l-yakîn, istidlâl ve müşâhede üstü ve doğrudan doğruya onun vicdanına gelen, vicdanından fışkıran ve bütün zâhir-bâtın duygularının ufkunu saran irfana da hakka'l-yakîn denir.

Yakînin, hususiyle de hakka'l-yakînin, hakâik-i mücerredeye tatbikine gelince, yukarıdaki mülâhazalarda da işaret edildiği gibi, o, tamamen hâlî, zevkî bir meseledir.. ve bundan öte fazla bir şey söylemek de bizim boyumuzu aşar.

اَللّٰهُمَّ أَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنَا اتِّبَاعَهُ وَأَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلًا وَارْزُقْنَا اجْتِنَابَهُ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى صَاحِبِ الْيَقِينِ الْأَتَمِّ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الْأَكْرَمِ
وَعَلٰى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

1 Necm sûresi, 53/17.

2 Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* 10/203; es-Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyyeti'l-kübrâ* 6/61.

3 *"Allah'ın rahmetiyle kuşatması durumu hariç (Beni de amelim kurtarmaz)."* (Buhârî, *rikak* 18, *merdâ* 19; Müslim, *sıfâtü'l-münâfıkîn* 71-78)

Zikir

Anmak, hatırlamak, yâd etmek mânâlarına da gelen zikir; sofîlerce, Allah'ın (celle celâluhu) ad ve unvanlarının teker teker veya birkaçının bir arada tekrar edilmesinden ibarettir. Zikir, Allah'ı münferiden veya topluca anma yollarının –bu yolun adı ne olursa olsun– bazılarında اَللّٰهُ, bazılarında لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ –mürşid ve rehberin tayinine göre– bazılarında da daha değişik isim ve unvanlarla eda edilir.

Zikir de, tıpkı şükür gibi hem lisan hem kalb hem beden hem de vicdanın bütün erkânıyla yerine getirilen bir vazife ve bir kulluk borcudur. Cenâb-ı Hakk'ı bütün esmâ-i hüsnâsıyla, bütün sıfât-ı kudsiyesiyle yâd etmek, O'nun hamd ü senâsıyla gürlemek, yerinde tesbîh u temcîdlerle gerilmek, yerinde Kitab'ını okumak ve onun rehberliğine sığınmak; kâinat kitabındaki âyât-ı tekvîniyesini mânâ-i harfiyle mırıldanmak; aczini, fakrını dua ve münâcât lisanıyla ilan etmek... evet, bütün bunların hepsi lisana ait birer zikirdir.

Başta "latîfe-i rabbâniye" olmak üzere vicdanın bütün rükünleriyle Allah'ı yâd etmek, yani O'nun varlığına dair delillerin mülâhazasıyla oturup kalkmak, varlık kitabında sürekli parlayıp duran ve her an bize ayrı ayrı şeyler fısıldayan ilâhî isim ve sıfatları düşünmek; sonra da O'nun cihan çapındaki rubûbiyet ahkâmını, bu ahkâm karşısında sorumluluklarımızla alâkalı meseleleri, emr ü nehiyleri, vaad ü vaîdleri, mükâfat ü mücâzâtları tefekkür etmek; enfüsî ve âfâkî yollarla varlık ve varlığın perde arkası sırlarını araştırmak; bu araştırmalar esnasında basar ve basîrete açılan uhrevî güzellikleri tekrar ber tekrar temâşâ etmek zerreden seyyarelere kadar her şeyin, "âlem-i kuds" hesabına atan birer nabız, âlem-i lâhut'a nur-efşan birer tercüman ve "hakikatü'l-hakâik"a birer menfez olduklarını tasavvur etmek de bir kalbî zikirdir. Her zaman bir nabız gibi atan varlığı duyabilenler, bir hatip gibi konuşan âlem-i lâhutu dinleyebilenler ve bu menfezlerden celâl ve cemal tecellîlerini temâşâya muvaffak olanlar, gözlerin görmediği, kulakların işitmediği öyle ruhanî zevklere ulaşırlar ki, bazen bu zevk zemzemesi içinde geçen hayatın bir saati yüzlerce seneye muadil gelebilir; gelebilir ve bu kudsî seyahat o zevkli sonsuzluğuyla, vâridât ve mânevî hazlar "salih dairesi" içerisinde köpüre köpüre devam eder gider. "Sübühât-ı Vech"in nurları her yanı sardığı bu noktada insanın müşâhedeleri insanı aşar; aşar da her gönül erbâbı ve her istidat, "zâtü'l-emr"e muvafık olsun-olmasın, duyup hissettiği

şeylerle kendini bir zikir velvelesi içinde bulur. Derken, ihtiyarî-gayri ihtiyarî, esmâ-i ilâhîyi mırıldanmaya başlar.

Bazen zikir, öylesine köpürüp insan benliğini sarar ki, zikirden de zâkirden de nâm u nişân kalmadığı böyle bir istiğrak hâlinde, kimileri لَا مَوْجُودَ إِلَّا اللّٰهُ , kimileri لَا مَشْهُودَ إِلَّا اللّٰهُ, kimileri لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ ve kimileri de, tabiî şuurlarının külliyeti ölçüsünde, لَا'dan sonra bütün esmâ-i ilâhîyi birden mülâhaza ederek إِلَّا اللّٰهُ'a geçer ve böyle küllî bir şuur ve küllî bir mülâhaza ile "kelime-i tevhid"e devam ederler.

Herhâlde, işte böyle bir kurbet ve böyle bir maiyyet atmosferinde geçen saniyeler, –tabiî vâridâta açık münevver saniyeler– kapalı ve nursuz senelerden daha bereketli ve daha ebediyet buudludurlar. Bu mübarekiyete işaret için hadis olarak rivayet edilen bir kutlu sözde: لِي مَعَ اللّٰهِ وَقْتٌ لَا يَسَعُنِي فِيهِ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ *"Benim Allah ile öyle bir ânım vardır ki o esnada bana ne bir mukarreb melek ne de bir nebiyy-i mürsel ulaşamaz."*[1] buyrulur.

İlâhî emir ve yasakları, ciddî bir duyarlılıkla hayata taşıyıp yaşamak, her emir ve her yasakla kendisine yapılan teklifleri vicdanında hissederek, iştiyakla emirlerin ifasına koşmak ve derin bir mesuliyet şuuruyla yasaklardan kaçınmak da bedenî zikirdir ki, lisanla yapılan zikrin derinliği de büyük ölçüde bu nevi zikirden kaynaklanmakta ve bu "anilmerkez" güçle bir ölümsüz ses hâline gelmektedir. Bedenî zikir daha çok, ulûhiyet kapısının tokmağına dokunmak suretiyle, o dergâha kabul yollarını araştırarak beşerî acz ü fakrımızı ilan üslûbuyla ilâhî kudret, ilâhî kuvvet ve ilâhî gınâya ihtiyacımızı bir arz hamlesidir.

Evet, zikreden ve zikrinde de ısrarda bulunan zâkir, Cenâb-ı Hak'la mukavele yapmışçasına hıfz u himaye ve inayet seralarına alınmış olur ki فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ *"Anın Beni ki anayım sizi"*[2] ilâhî fermanı da aczin ayn-ı kuvvet, fakrın ayn-ı gınâ hâline geldiği bu sırlı keyfiyeti ifade etmektedir.

Yani siz, Allah'ı zikr u fikr u ibadetle yâd edince, O da sizi teşrîf ve tekrîmle anacak.. siz dua ve münâcâtlarla hep O'nu mırıldanınca, O da icabetle size lütuflar yağdıracak.. siz onca dünyevî işlerinize rağmen O'nunla münasebetlerinizi devam ettirince, O da dünya ve ukbâ gailelerini bertaraf ederek sizi ihsanla şereflendirecek.. siz yalnız anlarınızı O'nun huzuruyla

şereflendirince, O da yalnızlıklara itildiğiniz yerlerde size "enîs ü celîs" olacak.. siz rahat zamanlarınızda O'nu dilden düşürmeyince, O da rahatınızı kaçıran hâdiseler karşısında size sürekli rahmet esintileri gönderecek.. siz O'nun uğrunda yollara dökülüp O'nu cihana duyurunca, O da sizi dünya ve ukbâ zilletlerinden kurtaracak.. siz bütün davranışlarınızda ihlâslı olunca, O da sizi gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, insan tasavvurunu aşan husussî iltifat ve hususî pâyelerle şereflendirecek...[3] Böylece, zikir arzusu, zikir cehdi; zikre mazhariyet nimetiyle kıymete ulaşacak, derken Allah da bu tevfik ve hidayet lütfunu hususî ihsanlarıyla daha bir derinleştirecektir ki, وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ *"Bana sürekli şükredin ve sakın nankörlüğe düşmeyin!"*[4] emr-i rabbânîsi de işte, zikirden şükre, şükürden zikre bu "salih daire"yi ihtar etmektedir.

Zikir bütün ibadetlerin özüdür ve bu özün özü de Kur'ân-ı Kerim'dir. Ondan sonra da, Hazreti Sahib-i Şeriat'tan sâdır olan nurlu sözler gelir. Cehrî, hafî her şekliyle zikir; duygu, düşünce ve şuur çevresinde halkalanan ziya-i "sübühât-ı vech"in bedene taşınması ve ruha mâl edilmesi ameliyesidir.

Zikir, Cenâb-ı Hakk'ın gizli-açık nimetleri karşısında O'nu, ins-cin herkese ilan etmenin unvanıdır. Bu ilan kesildiği an yeryüzü ve ondaki varlıkların da hikmet-i vücudu kalmaz. Zaten, Peygamber beyanıyla –aleyhi ekmelüttehâyâ– yeryüzünde "Allah Allah" diyenlerin kalmayışı, kıyametin kopmasıyla irtibatlandırılmıyor mu?..[5]

Hangi şekliyle olursa olsun "zikrullah" yolu, Hakk'a ulaşma yollarının en kavîsi ve en emînidir. O olmadan Hakk'a vuslat zordur. Evet, vicdanların şuurla O'nu anması, letâifin her an O'na dem tutması ve lisanın bu armoniye tercüman olması, sonsuzluk yolunun yolcuları için ne tükenmez bir zâd ü zahîre ve ne bereketli bir kaynaktır!

Zikrullah, kurbet helezonunda öyle bir seyahattir ki; dil, duygu, gönül bir koro teşkil edip de Allah'ı anmaya durunca insan, bir anda kendini sırlı bir asansör içinde bulur ve bir lahzada ruhların uçuşup durduğu iklime ulaşır; ulaşır da gök kapılarının aralığından ötelere ait neler ve neler seyreder..!

Zikrullahın muayyen bir vakti yoktur. Namaz bütün ibadetlerin pîri ve din sefinesinin direği olduğu hâlde[6] belli zamanlarda eda edilir ve eda edilmesi caiz olmayan vakitler de vardır.[7] Zikrullah ise, zamanın her diliminde serbest dolaşıma sahiptir ve herhangi bir hâl ile mukayyet değildir. اَلَّذِينَ يَذْكُرُونَ

اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِهِمْ *“Onlar Allah’ı ayakta, oturarak, hatta yan gelip yatarken de anarlar.”*[8] fehvâsınca, ne zaman itibarıyla ne de hâl itibarıyla zikrullaha tahdit konmamıştır.

Kitap, Sünnet ve selef-i sâlihînin eserlerinde, zikrullah konusunda yapıldığı ölçüde bir başka şeye tergîb ve teşvik yapıldığını hatırlamıyorum. Aslında o, namazdan cihada kadar her ibadetin içinde can gibidir, kan gibidir.

Ancak, herkesin zikri, zikredilenin onun duyguları üzerinde tesiri ölçüsündedir ki; sofîler buna “müşâhede” veya “huzur-u kalb” derler. Bazıları, Cenâb-ı Hakk’ı anarak bir sırlı yol ile kalbinde O’na ulaşır. Bazıları da vicdanlarında O’nu “kenzen” bilir ve derûnlarındaki nokta-i istinat ve nokta-i istimdat sayesinde sürekli maiyyette olur. Bu seviyenin insanları için her yeni anış, bir inkıtâ vesilesi olması itibarıyla cehalettir. اَللّٰهُ يَعْلَمُ أَنِّي لَسْتُ أَذْكُرُهُ وَكَيْفَ أَذْكُرُهُ إِذْ لَسْتُ أَنْسَاهُ *“Allah biliyor ki ben O’nu şimdi anmıyorum, anmak ne demek, ben O’nu hiç unutmadım ki..!”*[9] sözü de bu anlayıştaki insanların düşüncelerini ifade etmek olsa gerek.

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِي لَكَ ذَكَّارًا لَكَ شَكَّارًا لَكَ رَهَّابًا لَكَ مِطْوَاعًا لَكَ مُخْبِتًا إِلَيْكَ أَوَّاهًا مُنِيبًا

وَصَلِّ اللّٰهُمَّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الذَّكَّارِ وَعَلٰى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ الْمُخْبِتِينَ الْمُنِيبِينَ.

1 Aliyyülkârî, *el-Esrâru’l-merfûa* s.299; el-Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ* 2/226.

2 Bakara sûresi, 2/152.

3 Buhârî, *bed’ü’l-halk* 8, *tefsîru sûre* (32) 1, *tevhid* 35; Müslim, *îmân* 39, *cennet* 5-6.

4 Bakara sûresi, 2/152.

5 Müslim, *îmân* 234; Tirmizî, *fiten* 35.

6 el-Beyhakî, *Şuabü’l-îmân* 3/39; el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru’l-usûl* 3/136.

7 Buhârî, *mevâkîtü’s-salât* 30, 31; Müslim, *salâtü’l-müsâfirîn* 285-296.

8 Âl-i İmrân sûresi, 3/191.

9 Bkz.: es-Sülemî, *et-Tefsîr* 2/148, 262; el-Beyhakî, *Şuabü’l-îmân* 6/331

İhsan

İhsan; lügat itibarı ile iki şekilde kullanılır: Biri أَحْسَنَهُ'dur ki; bir şeyi güzel ve mükemmel yaptı, ihsan şuuru ile davrandı, hep mükemmeli takip etti; diğeri ise أَحْسَنَ إِلَيْهِ'dir ki; iyilik etti, ihsan ve cemilede bulundu mânâlarına gelir.

Her iki anlam da, Kur'ân'da ve Sünnet'te nazar-ı itibara alınmış, yer yer bunlardan birisine, zaman zaman da her ikisine birden tevcihte bulunularak telvine gidilmiştir ki, Hazreti Yusuf'un (alâ nebiyyinâ ve aleyhisselâm) ihsan şuurunu tescil bölümünde buna işaret edilmişti.[1]

Hakikat ehlince ihsan; hak ölçülerine göre iyi düşünme, iyi şeyler planlama, iyi işlere mukayyet kalma ve kullukla alâkalı bütün davranışların, Allah'ın nazarına arz edilmesi şuuruyla, fevkalâde bir titizlik içinde temsil edilmesinden ibaret kalbî bir ameldir.

İhsana ulaşabilmek için, duygu, düşünce ve tasavvurların sağlam bir imana bina edilmesi, iman gerçeğinin islâmî esaslarla derinleştirilmesi ve kalbin kadirşinas ölçüleri ile ilâhîleştirilmesi şarttır. Başkalarına ve başka şeylere ihsan duygusu ise Hak murâkabesi ile bütünleşmiş böyle bir kalbin tabiî tavrıdır.

Evet, اَلْإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ *"İhsan, görüyormuşçasına senin, Allah'a ibadet etmendir; sen O'nu görmesen de O seni görüyordur."*[2] hakikatince, yapılan her şeyi arızasız ve Cenâb-ı "Şâhid-i Ezelî"nin nazarına arz edilebilecek şekilde, inanarak, duyarak, irade, his, şuur ve latîfe-i rabbâniye buudları ile yerine getirmek bir esas, bir temel prensip ve hakikat erlerince ulaşılması gerekli olan bir ufuk; başkalarına karşı iyilik duygusu, iyilik düşüncesi ve iyi davranmak ise, insan ruhu ile bütünleşmiş böyle bir ihsan şuurunun zuhuru, taşması ve intişarıdır ki; birinci şıkkın tabiî neticesi ve ihsana programlanmış bir vicdanın programlandığı şeyi ifade etmesinden ibarettir.

Bu mânâdaki ihsanın insanlara bakan yanını, أَنْ تُحِبَّ لِأَخِيكَ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ *"Kendin için sevdiğini kardeşin için de sevmen"*[3] düsturu; bütün yaratıkları içine alan evrensel buudunu da, إِنَّ اللّٰهَ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ وَإِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الذَّبْحَ وَلْيُحِدَّ

أَحَدُكُمْ شَفْرَتَهُ وَلْيُرِحْ ذَبِيحَتَهُ *"Allah, her şeye karşı ihsanı kabul etmiştir; öyle ise öldürürken (ölümü hak etmiş kimseleri) ihsan tutkusu ile öldürün! (Bir hayvanı) boğazlarken ihsan hissi ile boğazlayın (yani) bıçağınızı iyi bileyin ve keseceğiniz hayvanınızı rahat ettirin!"*[4] hadis-i şerifleri ifade etmektedir.

İhsan şuuru, salih bir dairenin (kısır döngü karşıtı olarak kullanıyorum) kapısını açan sırlı bir anahtar gibidir. O kapıyı açan ve o aydınlık koridora adımını atan insan, yürüyen merdivenlere binmiş gibi, kendini sihirli bir yükselişin helezonunda bulur. Bir de, bu mazhariyetiyle beraber, iradesinin hakkını verip kendi de yürüyüşünü devam ettirirse, her adımda iki basamak birden yükselir ki; zannediyorum, هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ *"İhsanın mükâfatı da başka değil yine ihsandır."*[5] ilâhî beyanı da işte bunu hatırlatmaktadır. Nitekim bir gün, Hazreti Sâdık u Masdûk bu âyeti okumuş ve ashabına sormuştu: *"Biliyor musunuz Rabbiniz bununla ne anlatmak istiyor?"* Ashab: "*Allah ve Resûlü bilir.*" cevabını verince, O da sözlerine şöyle devam etmişti: يَقُولُ: هَلْ جَزَاءُ مَنْ أَنْعَمْتُ عَلَيْهِ بِالتَّوْحِيدِ إِلَّا الْجَنَّةُ *'Benim kendisine iman ve tevhidi ihsan eylediğim kimsenin mükâfatı başka değil Cennet'tir..!' diyor."*[6]

İhsan şuuru, yağmur yüklü bulutlar gibi bir baştan bir başa bütün kalb tepelerini sarınca, ilâhî eltâf sağanak sağanak boşalmaya başlar.. ve insan kendini لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ *"İhsan ruhu ile yatıp kalkanlara, ihsan üstü ihsan ve bir de ziyade vardır."*[7] kuşağında bulur; bulur ve insan olma mazhariyetini en engin hazlarıyla duyar ve yaşar. Bu mevzuda bir de, amel ve davranışların ötesinde, kalblerin kurup durduğu hâlis niyetlere terettüp eden, fazl ve lütuf kaynaklı ilâhî vâridât vardır ki, onun tasavvuru bizi de bizim düşüncelerimizi de aşar..!

İnsanı Hakk'a ulaştırmada en aldatmaz vesilelerden biri kalbdir ve kalbin en büyük ameli de ihsandır. İhsan, ihlâs yamaçlarına açılmanın en emin yolu, rıdvan tepelerine ulaşmanın en sıhhatli vasıtası ve Şâhid-i Ezelî'ye karşı da bir temkin şuurudur. O'na doğru her gün, imanla donanmış, amelle kanatlanmış ve takva ile derinleşmiş yüzler-binler "şedd-i rihâl" eder yolculuğa koyulurlar ama, o zirveye, ya birkaç insan ulaşır ya da ulaşamaz. Ulaşamayanlar ulaşma adına didinmelerini sürdüredursunlar; ulaşanlar orada Allah'ın sevmediği şeyleri bütün çirkinlikleriyle duyar, hisseder ve onlara karşı kapanır; Allah'ın

güzel gördüğü şeylerle de fıtratlarının gereğiymişçesine birleşir, bütünleşir ve sürekli “mâruf” soluklarlar.

اَللّٰهُمَّ أَحْسِنْ عَاقِبَتَنَا فِي الْأُمُورِ كُلِّهَا وَأَجِرْنَا مِنْ خِزْيِ الدُّنْيَا وَعَذَابِ الْأٰخِرَةِ، اَللّٰهُمَّ اقْسِمْ لَنَا مِنْ خَشْيَتِكَ مَا تَحُولُ بِهِ بَيْنَنَا وَبَيْنَ مَعَاصِيكَ وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا سَيِّدِ الْمُحْسِنِينَ مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

1 Bkz.: M.F. Gülen *Kalbin Zümrüt Tepeleri* 1/87-88 (“Kalb” makalesi).

2 Buhârî, *îmân* 37, *tefsîru sûre* (31) 2; Müslim, *îmân* 5, 7.

3 Bkz.: Buhârî, *îmân* 7; Müslim, *îmân* 71.

4 Müslim, *sayd* 57; Tirmizî, *diyât* 14; Ebû Dâvûd, *edâhî* 111.

5 Rahman sûresi, 55/60.

6 el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 1/372; ed-Deylemî, *el-Müsned* 4/337.

7 Yûnus sûresi, 10/26.

Basîret ve Firaset

Sözlüklerin; idrak, fetanet, delil ve şahit kelimeleriyle karşılamaya çalıştıkları basîret, kamus ve târifât kitaplarında: "Kalb gözünün açıklığı, idrak genişliği, daha başlangıçta iken neticeyi görüp-sezme ve yarınları bugünle beraber değerlendirebilme melekesi." olarak tarif edilmiştir.

Gönül erlerinin muhaverelerinde basîret, bir başka derinlik ve ihâtaya ulaşır. Şöyle ki; o, tefekkür ve ilhamın rehberliğinde biricik irfan kaynağı, eşyanın hakikatini kavramada ruhun ilk idrak mertebesi; aklın renk, şekil ve keyfiyetlere takılıp kaldığı noktalarda, ruhî değerleri görüp tesbit eden bir vicdanî şuur ve ilâhî tecellîlerle nurlanıp Zât-ı Ulûhiyet'in ünsiyeti ziyasıyla sürmelenmiş öyle bir idraktir ki, idraklerin yalın ayak, baş açık hayallerle yorulup bîtâp düştükleri vadilerde o, delil ve şahide ihtiyaç duymadan eşyanın perde arkası sırlarıyla halvet olur ve aklın şaşkın şaşkın dolaştığı yerlerde gider hakikatler hakikatine ulaşır.

Basar, Allah'ın nurefşân bir sıfatıdır; her müstaidin basîreti de نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ *"Aralarında taksimi yapan Biziz."*[1] mîzanıyla bu ilâhî sıfattan hissesi ölçüsündedir. Böyle kaderî bir tecellîde en büyük hisse ile, bu lâhûtî kaynaktan kana kana istifade edip, sonra da ruhunun ilhamlarını, arkasında saf bağlamış bendelerinin sinelerine boşaltma mazhariyetinin biricik siması, Hak tecellîlerinin mücellâ aynası Hz. Muhammed'dir (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve bu mevzuda O'nun eşi-menendi yoktur. قُلْ هٰذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصِيرَةٍ أَنَا۠ وَمَنِ اتَّبَعَنِي *"De ki: İşte benim yolum! Ben Allah'a –körü körüne değil– basîret üzere davet ediyorum.. bana tâbi olanlar da öyle..."*[2] beyanı, Nebiler Sultanı ve arkasındakilerin bu ilâhî mevhibe ve onun vâridâtından istifadelerinin hususiyet ve azametine işaret etmektedir.

Bu ışıktan idrak sayesindedir ki, miracın kutlu yolcusu, idraksizler için hemen her zaman, anlaşılmaz bir "amâ" sanılan varlığın perde arkasını, bir solukta gezip gördü.. bir kitap gibi mütalâa etti.. iman rükünlerinin misalî levhalarının sergilendiği gayb yamaçlarında dolaştı.. kader kalemlerinin yürekleri hoplatan nağmeleriyle ürperdi.. hûri-gılman teşrifatçılığına uğrayıp geçti.. *"ne mekân var ânda, ne arz u semâ..."* duygularının mûsıkîleştiği noktada قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنٰى *"İki yay arası kadar, hatta daha da yakın..."*[3] nefehâtiyle istikbal edildi ve armağanlandırıldı...

Bazen basîretteki temâşâ zevki firasetle ayrı bir derinliğe ulaşır ki, o zaman idrak “te’vîlü’l-ehâdîs”e (eşyanın melekûtî yönlerine nüfuz ve hâdiselerin yorumuna) uyanır ve ruh, üç buudlu şu mekânda, birkaç buudu birden yaşamaya başlar. Derken vicdan, varlığın gören gözü, atan nabzı ve kavrayan aklı olur.

Sezme, anlama mânâlarına gelen firaset, idrakin iz’anlaşması ve basîretin daha da derinleşmesi demektir. Hak nurunun tecellîsine açık firasetli gözler, gölgelere aldanmayan öyle ay yüzlülerdir ki, basîretlerinin nuruyla en karanlık zeminde dahi her şeyi apaçık görür, iltibasları aşar, benzerliklere aslâ takılıp kalmaz.. cüz’iyyâtın esiri olmaz.. kamışın içinde şekeri, suyun ruhunda oksijen ve hidrojeni birden müşâhede ve idrak eder ve gönlü hep “fark” ikliminde dolaşır.

İnsan simasından kâinat çehresine kadar her nokta, her kelime, her satır, إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ *“Elbette bunda basîret ve firaseti olanlar için ibretler vardır.”*[4] gölgesinde seyahat edenlere çok mânâlı birer lafız, hatta birer kitaptır. اِتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ، فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللّٰهِ *“Mü’minin firasetinden korkun ve titreyin. Çünkü o, Allah’ın nuruyla nazar eder.”*[5] sırrıyla her tarafı görebilecek bir tarassut noktasına oturmuş bu yüksek kametler, eşyanın hakikatiyle temasa geçer, varlığın perde arkası itibarıyla gerçek çehresine muttali olur, her şeyin hakikî yüzünü kavrayıp ortaya koyarak hâdiselerin yüzlerine nur saçar.. ve ömrünü karadelikler etrafında geçirenlere rağmen hep firdevsî yamaçlarda zevkten zevke koşar dururlar.

Gözleri firasetle açılıp-kapanan bir ruhun nazarında varlık, yaprak yaprak bir kitap; canlı-cansız bütün eşya, bin bir mânâ ile ışıldayan kelimeler; varlığın çehresi ve insanların simaları da aldatmayan birer beyan olur. Gönül erleri, o kitabın tekvînî âyetlerinden, o âyetlerin nur-efşân cümlelerinden, her gözün göremediği, her kulağın işitemediği öyle şeyler duyar, öyle şeyler görürler ki, en muhteşem dimağlar dahi bunların tasavvurundan âciz kalır. Her mü’minin derecesine göre, gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve hiçbir insanın tasavvur edemeyeceği sürprizleri, onlar her lahza burada duyar, sezer ve zevk ederler.

اَللّٰهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ قُلُوبًا أَوَّاهَةً مُخْبِتَةً مُنِيبَةً فِي سَبِيلِكَ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ رَهْبَرِ سَبِيلِكَ وَعَلٰى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

1 Zuhruf sûresi, 43/32.

2 Yûsuf sûresi, 12/108.

3 Necm sûresi, 53/9.

4 Hicr sûresi, 15/75.

5 Tirmizî, *tefsîru sûre* (15) 6; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 8/102.

Sekîne ve Tuma'nîne veya İtminan

Sekîne; sükûn kökünden, vakar, ciddiyet, mehâbet, ünsiyet; ya da dalgaların dinmesi ve onun sakinleşmesi mânâlarına gelir ki, hafiflik, huzursuzluk, kararsızlık ve telaşın zıddıdır. Sekîne, tasavvuf erbâbınca; gaybî vâridâtla kalbin oturaklaşmasıdır ki; böyle bir kalb, sürekli bir dikkat ve temkin içinde öteleri kollar, lâhûtî esintilere açık bulunur ve hep itminan etrafında dolaşır. Bu makam aynı zamanda "ayne'l-yakîn" mertebesinin de başlangıcıdır. Bu itibarla da, çok defa ilim yoluyla gelen vâridâtla, basîretin avladığı şeyler birbirine karışır; muvakkaten müşâhede ufku buğulanır; bundan da bir kısım iltibaslar doğabilir.

Sekîne, bazen, sezilip-sezilmedik gizli işaret ve emareler şeklinde zuhur eder; bazen de bizim gibi avamdan insanların bile tanıyıp bileceği kadar açık tecellîlerle gelir. Sekîne ve ona refreflik eden işaret ve emareler ister vicdan kulağına fısıldanan birer mânevî esinti, birer ilâhî nefha gibi ancak çok dikkatle sezilebilecek türden olsun; isterse, İsrailoğulları'na ihsan edildiği gibi herkesin görebileceği şekilde ve harikalar izhar eden bir cisim mahiyetinde –ki Üseyd b. Hudayr'ı, Kur'ân okuduğu esnada ve daha başkalarını farklı durumlarda bürüyen buğumsu şeyleri hatırlayabiliriz– zuhur etsin, kuvve-i mâneviyemizi kanatlandırsın ve iradelerimize fer versin, o her zaman, *"İmanlarına iman katmak için mü'minlerin kalblerine sekîne ve emniyet indiren O'dur."* mealiyle ifade edeceğimiz هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ âyetinde[1] anlatılan, aczini-fakrını müdrik ve ihtiyaçlarının şuurunda olan mü'minlere medar-ı şükran ve medar-ı şevk olmak üzere ilâhî bir teyittir. Bu teyide mazhar olmuş bir mü'min artık dünyevî korku, tasa ve endişelerle sarsılmayacağı gibi, aynı zamanda onunla iç ve dış âhenge ulaşıp bir huzur insanı hâline gelmesi de söz konusudur.

Sekîneye mazhar bu âhenk ve huzur insanı, davranışları itibarıyla vakur, emniyet telkin edici, inandırıcı ve ciddî; iç âlemi itibarıyla ve Allah'la münasebetleri açısından da temkinli, dikkatli; benlik, çolpalık ve şatahat düşüncesinden uzak ve bir kısım laubalice hezeyanlara karşı da hep kapalıdır. Her vâridât ve her inşirah veren esintiyi O'ndan bilir, edep ve şükranla iki büklüm olur, her huzursuzluk ve tatminsizliği de mahiyetindeki boşluklarla irtibatlandırır, kendini sorgular ve nefsiyle hesaplaşır.

Tuma'nîne veya itminan, tam sükûn, tam oturaklaşma ve kalbî hayat adına gel-gitlerin bütün bütün sona ermesi şeklinde tarif edilmiştir ki, bu da, itminanın sekîne üstü bir hâl olduğunu göstermektedir. Sekîne, nazarî bilgilerden kurtulup gerçeğe uyanma mevzuunda bir başlangıç ise, tuma'nîne bir nihâî nokta ve bir son duraktır.

Tasavvuf erbâbının, tuma'nîne üstünde gösterdikleri "râdıye" ve "mardıyye" dereceleri itminanın, ebrâra ait birer buudu ve rıza semasının iki derinliği; "mülheme" ve "zekiyye" de onun mukarrabînle alâkalı, zor idrak edilir iki diğer mertebesidir ve vâridâtı gibi bişareti de hem çok hem de dupdurudur.

Sekîneye mazhar ruhlarda, yer yer ters akıntılar kendisini hissettirebilir, ama tuma'nînede her şey rayına oturmuşluk içinde cereyan eder; kalb tıpkı bir kıble-nümâ gibi sürekli Hak hoşnutluğunu gösterir, vicdan ibresinde de en küçük bir sapma olmaz. Bu öyle yüksek bir "yakîn" mertebesidir ki, bu mertebede seyahat eden ruh, her konakta ayrı bir وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي *"İsterim ki kalbim itminana ulaşsın."*[2] gerçeğine şahid olur ve her menzilde ayrı bir vâridâtla taltif edilir. Dolaştığı her yerde لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ *"(Hak dostları için) ne bir korku vardır ne de onlar tasalanırlar.."*[3] nefehâtını duyar, أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ *"(Onların üzerine melekler iner ve derler ki:) Korkmayın! Tasalanmayın, size vaadolunan Cennet'le sevinin!"*[4] bişaretini hisseder, أَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ *"Biliniz ki, kalbler ancak, Allah'ın zikriyle huzura erer."*[5] kevserini zevk eder ve her zaman tabiatının, cismaniyetinin çok çok üzerinde yaşar.

Tuma'nîne, insanın sebepler üstü ve vasıtalar ötesi bulunmasının unvanıdır. Akıl, tabiatüstü seyahatini bu mertebede noktalar.. ruh, bu noktaya ulaşınca dünya kaygılarından kurtulur.. his, bu sihirli konakta bütün aradıklarını bulur ve damla iken derya olur.

Bu mertebeyi elde etmiş kimsenin ünsü "üns billâh"[6], şevki "şevk ilallah"[7], bekâsı "bekâ billâh"[8], kelâmı da "maallah"tır.[9] O, kendine aralanan bu panjurdan, kendi sınırlılığı içinde sınırsız görmeye, sınırsız işitmeye ve sınırsız iktidara ulaşır; ulaşır da, herkesin bocaladığı, şaşkınlığa düştüğü en girift, en karmaşık hâdiseler girdabından dahi bir solukta sıyrılıp çıkabilir.

Böyle bir ruh, dünyevî telaş ve endişelerden kurtulduğu gibi, herkesin korkup

tir tir titrediği ölüm ve ölüm ötesi handikapları da اِرْجِعِي إِلٰى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً *“O senden, sen de O’ndan hoşnut olarak dön Rabbine.”*[10] iltifat ve teveccühleriyle gülerek karşılar ve ölümü var olmanın en tatlı, en imrendirici neticesi olarak görür. O, ölümle noktalanan dünya hayatından sonra –İbn Abbas’ın mezarının başında duyulduğu gibi– her menzilde اِرْجِعِي إِلٰى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً fermanını işitir, kabir hayatını cennet yamaçlarında geçirir, mahşeri bir hayret ve hayranlık olarak duyar, mîzanı bir mehâfet ve mehâbet neşvesi içinde yaşar, köprüyü de mecburî istikamet olduğu için geçer; geçer ve ruhunda itminana ermiş gönüllerin karargâhı olan Cennet’e ulaşır.

Böyle bir ruh için dünya, affa giden yolda hazırlanmış bir Arafat; ondaki zaman, büyük bayram için bir arefe; ukbâ ise bayramlar bayramıdır.

(رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ)

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ الْمُخْتَارِ وَعَلٰى اٰلِهٖ وَأَصْحَابِهِ الْأَخْيَارِ.

1 Fetih sûresi, 48/4.

2 Bakara sûresi, 2/260.

3 Bkz.: Bakara sûresi, 2/38, 62, 112, 262, 274, 277.

4 Fussilet sûresi, 41/30.

5 Ra’d sûresi, 13/28.

6 “Kalbde cemal-i ilâhiye müşâhedesinin eserini duymak.”

7 “Kalbde sürekli tütüp duran Allah arzusu.”

8 “Varlığın, Hakk’ın varlığıyla kâim bilinmesi.”

9 “Kelâmın da O’nun kelâmından geldiği şuuru.”

10 Fecr sûresi, 89/28.

Kurb - Bu'd

Yakınlık mânâsına gelen kurb, sofiyece, insanın mâverâîleşip cismaniyet çeperini aşarak Allah'a yaklaşması demektir. Kurbu, Allah'ın (celle celâluhu), kullarına yaklaşması şeklinde anlayanlar olmuş ise de, bu O'na mekân ve mesafe izafe mânâlarını işmam etmesi itibarıyla uygun görülmemektedir. Kaldı ki, Cenâb-ı Hakk'ın kullarına olan yakınlığı "keynûnet"ler ve "sayrûret"ler üstü bir yakınlıktır. Değilken sonradan meydana gelen bir kurb, sonradan var olanların ve varlıklarını değişik tekevvünlerle sürdürenlerin hususiyetidir. Bu iki kurbu, birkaç kelime içinde وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ *"Her nerede olursanız O sizinle beraberdir."*[1] nurefşân beyanı ne güzel ifade eder! Böyle bir yakınlık aynı zamanda, iman ve amel-i salihle elde edilen hususî yakınlık da değildir.. şakî-saîd, hayırlı-hayırsız, salih-talih, canlı-cansız zerreden sistemlere kadar herkesi kanatları altına alan umumî bir kurbiyettir.

Evet, kurb-u umumî, herkesi ve her şeyi şemsiyesi altına almasına mukabil, kurb-u hususî, imana dayanır ve Allah'ın iyi, güzel, doğru dediği hususların yaşanıp yerine getirilmesiyle gerçekleştirilir ki, bu da ancak, kurb yolunu bulmuş ve sonsuza uzayan koridora girmiş bulunan, her gün ayrı bir iman derinliğiyle sabahlayan-akşamlayan ve إِنَّ اللّٰهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ *"Şüphesiz Allah, takvaya sarılanlar ve ihsan şuuruyla iyiliği ve güzelliği takip edenlerle beraberdir."*[2] ufkunda seyahat eden bahtiyarlar için bahis mevzuudur. Bu mertebeyi yakalayanlar nefes alırken إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ *"Şüphesiz beraberimdedir Rabbim ve bana yol gösterecektir."*[3] derler; nefeslerini verirken de إِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا *"Şüphesiz Allah bizimle beraberdir."*[4] der kurbet soluklarlar.

Kurb-u hususîde iman şuuru ve ihsan hakikati, gözde ziya ve cesette can gibidir. Bu iki temel esasa bağlı olarak farz ve nafilelerin yerine getirilmesi ise, nâmütenâhîlik semalarına açılmada iki nuranî kanat mesabesindedir. Evet, insanı Allah'a yaklaştırma yollarının en emini, en kestirmesi ve en makbulü, farzları eda yoludur. Ve gerçek mahbûbiyet ve dolayısıyla da kurbet ise, sınırlı ve kayıtlı olmayan nafilelerin nâmütenâhî, engin ve vefa tüten ikliminde tahakkuk eder. Hak yolcusu, her an ayrı bir nafilenin kanatları altında sonsuza uzanan yeni bir koridorda kendini bulur, yeni bir mazhariyete ulaştığını hisseder; *farzları edaya daha bir iştihalı ve nafilelere karşı da daha bir*

iştiyaklı hâle gelir.

İşte bu nokta ve bu mânâya uyanan her ruh, Allah'ı sevdiği ölçüde, vicdanında Allah tarafından sevildiğini de duyar ve bir kudsî hadiste ifade buyurulduğu gibi, artık onun işitmesi, görmesi, tutması, yürümesi doğrudan doğruya "meşîet-i hâssa" dairesinde cereyan etmeye başlar.[5]

Diğer bir ifade ile, farzlarla "kurbet", insanın makam-ı mahbûbiyete ulaşmasının ve Hakk'ın sevip hoşnut olduğu kimseler arasında bulunmasının ayrı bir unvanı; nafilelerle kurbet ise, onun hareket ve davranışlarının Zât-ı Hakk'a izafe edilmesi makamıdır ki, فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى *"Onları, siz öldürmediniz, bilakis onları Allah öldürdü, attığın vakit de sen atmadın velâkin Allah attı."*[6] gölgesinde herkese hususî bir iltifat ve teşriftir.

Hususî bir teveccühten ibaret olan kurbette, teveccüh noktasını görmezlikten gelerek onu, insanın ef'âl ve davranışlarıyla izaha kalkışmak da yanlıştır. Yakınlık O'nun ululuğunun şe'ni ve rahmetinin bir buudu, uzaklık da bizim hâlimiz ve mahiyet boşluğumuzun bir çukurudur. Gülistan sahibi:

دُوسْت نَزْدِيكْتَر اَزْ مَنْ بَمَنْ استْ.....وِينْ عَجَبْتَر كِه مَن اَزْ وَيْ دُورَم

چِكُنَم بَا كِه تَوَان گُفْت كِه اُو.....دَر كَنَارِ مَن وُ مَن مَهْجُورَم

"Dost bana benden daha yakındır; ne acayip ki ben ondan uzağım... Ne yapıp ne diyebilirim ki; dost benim yanımda, kucağımda oysaki ben ondan uzağım." diyerek, kurbun kime ait, bu'dun kime ait olduğunu çok güzel işaretlemektedir.

Bu'd; uzaklık ve helâk mânâsına gelir. Tasavvufçular onu, mebde itibarıyla füyûzâtın kesilmesi ve Hak'tan uzaklaşma, netice itibarıyla da –tabiî bir inayet-i hâssa olmazsa– hizlân ve mahrumiyet şeklinde görmüş ve ürperilmesi gereken bir husus olduğunu vurgulamışlardır.

Kurbun; avam-ı mü'minîn, evliyâ, asfiyâ, ebrâr ve mukarrabîne göre dereceleri bulunduğu gibi, "bu'd"un da kendi içinde alt alta dereke ve mertebeleri vardır; bu mertebelerin mutlak helâk noktasını da şeytan işgal eder.

Kurbun-bu'dun birer teveccüh veya mahrumiyet şeklinde bulunması ayrı şey, sezilip bilinmeleri ayrı şeydir. Bazen, en büyük ikram, ikramın

hissettirilmemesi şeklinde gelir ve "Akrabü'l-mukarrabîn" (En üst seviyede kurba mazhar olan) kendi yakınlığını bilemez. Bazen mekr tam olur, bu'dun zulmetleri sezilemez.. bazen de sekir hâli hâkim olur, kurb-bu'd tefrik edilemez.. ve dolayısıyla da böylelerinde kurb iştiyakı ve bu'd endişesi görülmez.

جَامِي مَكُنْ اَنْدِيشَه نَزْدِيكِي وَدُورِي.....لَا قُرْبَ وَلَا بُعْدَ وَلَا وَصْلَ وَلَا بَيْنَ

"Câmî, sen yakınlık ve uzaklık endişesine düşme, zira aslında ne uzaklık ne yakınlık, ne vuslat ne de ayrılık diye bir şey yoktur." sözleri bu serâzâd ve sermest ruhların düşüncelerini ifade eder.

Bu'dun gerçek ürperticiliği ve mahrumiyeti müsellem; bazı ruhlar da vardır ki, kurbun mehâbet esintileri karşısında tir tir titrer ve o andaki ruh hâletiyle kendilerini kahr u tedmîrin pençesinde sanırlar, *"Kurb-u sultân âteş-i sûzân buved."*[7] bu münasebetle ve bu mânâda söylenmiş olsa gerek. Bütün bunlara rağmen kurb, ilâhî nefehât ve üns esintilerine açık cennet yamaçlarına benzetilecekse, bu'da, mahrumiyet ve hizlân gayyaları demek uygun olur.

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ رِضَاكَ وَمَا قَرَّبَ إِلَيْهِ مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْمُقَرَّبِينَ
وَعَلٰى اٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْمُخْلَصِينَ.

1 Hadîd sûresi, 57/4.

2 Nahl sûresi, 16/128.

3 Şuarâ sûresi, 26/62.

4 Tevbe sûresi, 9/40.

5 Bkz.: Buhârî, *rikak* 38; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 6/256.

6 Enfâl sûresi, 8/17.

7 "Sultana yakınlık, yakıcı ateştir."

Mârifet

Herkesin elinden gelmeyen ustalık, maharet; her yerde ve herkeste görülmeyen hususiyet, hüner ve hususî bir bilme diye mânâlandıracağımız mârifet; hak yolunun yolcularınca, bilmenin bilenle bütünleşip onun tabiatı hâline gelmesi ve bilenin her hâlinin bilinene tercüman olması mertebesidir. Mârifeti, vicdanî bilginin zuhur ve inkişafı şeklinde tarif edenler de olmuştur ki, böyle bir zuhur ve inkişaf, aynı zamanda insanın kendine has değerleriyle zuhur ve inkişafı da sayılır. *"Nefsini bilen Rabbini bilir."*[1] sözünün bir mahmili de bu olsa gerek.

Mârifetin ilk mertebesi, dört bir yanımızda çakıp duran isimlerin tecellîlerini görüp sezmek ve bu tecellîlerle aralanan sır kapısının arkasında, sıfatların hayret verici iklimini temâşâ etmektir. Böyle bir seyahat esnasında sürekli, hak yolcusunun gözünden, kulağından lisanına nurlar akar; onun kalbi, davranışlarına hükmetmeye başlar; davranışları Hakk'ı tasdik ve ilan eden birer lisan kesilir ve bu lisan da âdeta bir "kelime-i tayyibe" disketi hâline gelir.. derken her an vicdan ekranına إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ *"O'na ancak güzel kelimeler yükselir. Onu da amel-i salih yükseltir."*[2] pür-envâr hakikatinden ayrı ayrı ışıklar akseder durur. Artık böyle bir ruh bütün kötü duygu ve tutkulara karşı kapanır ve böyle bir gönül, öteden esintilerle sarılır; sarılır da, ruhuna açılan bir sırlı menfezden, kalblerde kenzen bilinene

"Sığmam dedi Hak arz u semaya,
Kenzen bilindi dil madeninde"

mealiyle anlatılmak istenen مَا وَسِعَنِي سَمَائِي وَلَا أَرْضِي وَلٰكِنْ وَسِعَنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ bir müteşabih beyanda[3] ifade edildiği gibi ışıktan koridorlar açılır ve insan bir daha da ayrılıp geriye dönmeyi düşünmeyeceği bir temâşâ zevkine erer.

Hak yolcusunun bütün bütün ağyâra kapandığı, tamamıyla nefsanîliğe karşı gerilime geçtiği ve kendini huzurun gel-gitlerine saldığı işte bu nokta, mârifet noktasıdır. Bu nokta etrafında dönüp durana *"irfan yolcusu"*, başı bu noktaya ulaşana da *"ârif"* denir.

Mârifet mevzuunda söylenen sözlerin farklılığı, istidat ve meşrep ayrılıklarından kaynaklandığı gibi, seviye farklılığıyla da alâkalı olabilir:

Kimileri, mârifeti, sadece tecellîgâhta aramış ve ârifteki heybet hissini mârifetin tezahürü sanmış.. kimileri, mârifetle sekîneyi birbiriyle irtibatlandırmış ve ikincisinin vüs'ati ölçüsünde birincisinin derinliğine hükmetmiş.. kimileri onu, bütün bütün kalbin mâsivâya (Allah'tan gayri her şeye) kapanması şeklinde anlamış.. kimileri de onu, ilâhî tecellîlerin gel-gitleri arasında kalbin hayret ve hayranlıkları olarak yorumlamışlardır ki, böylelerinin –bulundukları makamın gereği– gönülleri her zaman hayretle atar, gözleri hayranlıkla döner ve dillerinde: لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلٰى نَفْسِكَ *"Zâtını senâ ettiğin ölçüde, Seni senâ etmekten âciz olduğumu itiraf ederim."*[4] sözleri.. zuhur ve tecellîlerin ağında takdir soluklarlar...

Mârifet ikliminde hayat, cennet bahçelerinde olduğu gibi dupduru ve âsûde; ruh, sonsuza ulaşma duygusuyla hep kanatlı; gönül, itminana ermişliğin hazlarıyla bir çocuk gibi pür-neşe, fakat tedbirli ve temkinlidir.. لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَٓا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ *"Allah'a, emrettiği şeylerde isyan bilmez ve emrolundukları şeyleri yerine getirirler."*[5] ikliminde sabahlar-akşamlar ve hep meleklerle atbaşı olurlar. Duyguları tomurcuk tomurcuk mârifete uyanmış bu ruhlar, günde birkaç defa cennetlerin cuma yamaçlarında seyahat ediyor gibi, yaprak yaprak açılır ve her an ayrı bir buudda Dost'la yüz yüze gelir, O'nunla hemhâl olmanın hazlarına ererler. Gözleri Hak kapısının aralığında olduğu sürece, her gün, belki her saat birkaç defa visâl neşvesiyle mest ü mahmur hâle gelir ve her an ayrı bir tecellî ile köpürürler.

Âlim geçinenler, ilimleriyle emekleye dursun, felsefeden dem vuranlar hikmet hecelemeye devam etsin! Ârif, nurdan bir menşur içinde hep huzur yudumlar ve huzur mırıldanır. Hatta mehâfet ve mehâbetle sarsıldığı anlarda bile o, sonsuz bir haz duyar ve âdeta gözleri ağlarken kalbi sürekli güler.

Bu müşterek hususiyetlerin yanında, mizaç ve meşrep farklılığıyla bir kısım ayrılıklar da göze çarpar ârifler arasında. *Bazıları* sessizlik ve derinlikleriyle girdapları andırırken; *bazıları* çağlayanlar gibi gürül gürüldür. *Bazıları* bir ömür boyu günahına-sevabına ağlar; ağlar da ne âh u vâhdan ne de Rabbini senâ etmekten doymaz. Ve doymadan göçer gider bu dünyadan. *Bazıları* da hep, heybet-hayâ-üns atmosferinde seyahat eder durur ve bu deryadan ayrılıp sahile ulaşmayı asla düşünmez. *Bazıları* tıpkı toprak gibidir; gelip geçen herkes basar geçer başına. *Bazıları* bulut gibidir; salih-talih alır herkesi şemsiyesi altına ve ona damla damla rahmet sunar. *Bazıları* da hava gibidir; her zaman

duygularımız üzerinde bin bir râyiha ile eser durur.

Mârifet ehlinin kendine göre emareleri de vardır; ârif, Mâruf'tan başkasının teveccüh ve iltifatını beklemez.. O'ndan gayrisiyle halvet olmaz.. göz kapakları ve kalb kapılarını O'ndan başkasına açmaz. Gerçek ârifin, başkasına teveccühü, başkasıyla halvet arzusu ve gözlerinin içine başka hayalin girmesi, onun için en büyük azaptır. Bu ölçüde mârifete eremeyen, yârı-ağyârı tefrik edemez; Yâr'la hemdem olmayan da hicrandaki azabı bilemez...

İsterseniz bu faslı şu sözle noktalayalım:

Ârif'in can gözlerinde nûr-u irfân var olur
Ârif'le avn-i Hudâ, sırr-ı maârif yâr olur.
(M. Lütfî)

اَللّٰهُمَّ كُنْ لَنَا وَلَا تَكُنْ عَلَيْنَا وَأَعِنَّا وَلَا تُعِنْ عَلَيْنَا
وَصَلِّ اللّٰهُمَّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الْمَبْعُوثِ فِينَا
وَعَلٰى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ الْكِرَامِ الْبَرَرَةِ.

1 el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr* 1/225, 4/399, 5/50; el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ* 2/343.

2 Fâtır sûresi, 35/10.

3 Bkz.: Ahmed İbn Hanbel, *ez-Zühd* s.81; Ebu'ş-Şeyh, *el-Azame* 2/608.

4 Müslim, *salât* 222; Tirmizî, *daavât* 75, 112.

5 Tahrîm sûresi, 66/6.

Muhabbet

Muhabbet; sevgi, kalbî alâka, herhangi bir şeye veya herhangi birine düşkünlük mânâlarına gelir ki; insanın duygularını bütünüyle tesiri altına alması itibarıyla aşk, vuslat arzusuyla yanıp-tutuşma şeklinde daha derin buudlara ulaşmasına da şevk u iştiyak denir. Muhabbeti, kalbin Mahbub-u Hakikî'yle münasebeti.. O'na karşı duyulan, önüne geçilmez şiddetli iştiyak.. gizli-açık her meselede O'nunla mutlak mutabakat.. her mevzuda Sevgili'nin murad ve isteklerinin kollanması.. ve vuslat demine kadar kendinden geçip ayılmama şeklinde de tarif etmişlerdir ki, bunların hepsini bir noktaya ircâ mümkündür: "Yâ Hak!" diyerek doğrulup Allah huzurunda durma ve bütün kaygılardan, fâni alâkalardan kurtulma...

Gerçek muhabbet, insanın, bütün benliğiyle Sevgili'ye yönelip O'nunla olması, O'nu duyması ve topyekün başka arzulardan, başka isteklerden sıyrılabilmesiyle tahakkuk eder ki, böyle bir mazhariyete ermiş babayiğidin kalbi, her an Sevgili'ye ait ayrı bir mülâhaza ile atar.. hayali, her zaman O'nun büyülü ikliminde dolaşır.. duyguları her lahza O'ndan, başka başka mesajlar alır.. iradesi bu mesajlarla kanatlanır ve gönlü sürekli vuslat mesîrelerinde seyahat eder.

Muhabbet kanatlarıyla nefsini aşan, aşk u şevk buudunda Rabbine ulaşan muhib, zâhirî uzuvları, bâtınî duygularıyla gönlünün Sultanı'na ait hak ve mükellefiyetlerini yerine getirirken, kalbi hep O'nu müşâhede ile meşgul; hüviyeti, Hakk'ın sübühât-ı vechiyle[1] yanmış ve hayrette; dudağında kâse-i aşk ve önünde bir bir gayb perdeleri aralanırken o, bu perdelerin arkasından sızan baş döndürücü mânâların mütalâasıyla mahmur ve erişilmez bir temâşâ zevki içindedir. Yürürken Hakk'ın emriyle yürür, dururken O'nun emriyle durur. Konuşurken O'ndan esintilerle konuşur, susarken de O'nun hesabına susar. O, kimi zaman "billâh", kimi zaman "minallah", kimi zaman da "maallah" ufkundadır.

Muhabbet, Hakk'a nisbet edildiğinde ihsan, halka isnat edilince de baş eğme, söz dinleme, kayıtsız-şartsız inkıyad etme mânâlarına da hamledilmiştir ki, Râbiatü'l-Adeviyye'nin:

تَعْصِي الْإِلٰهَ وَأَنْتَ تُظْهِرُ حُبَّهُ.....هٰذَا لَعَمْرِي فِي الْفِعَالِ بَدِيعُ

لَوْ كَانَ حُبُّكَ صَادِقًا لَأَطَعْتَهُ.....إِنَّ الْمُحِبَّ لِمَنْ يُحِبُّ مُطِيعُ

“Allah’a isyan edip durduğun hâlde O’nun muhabbetinden dem vuruyorsun.. kasem ederim bu anlaşılır gibi değil! Eğer muhabbetinde sâdık olsaydın O’na itaat ederdin; çünkü seven sevdiğine itaat eder.”[2] sözleri, bu mülâhazayı ifade etme bakımından oldukça ehemmiyetlidir.

Muhabbetin *iki önemli rüknü* vardır:

1. *Zâhirî ki*; her zaman Sevgili’nin hoşnutluğunu takip etmektir,

2. *Bâtınî ki*; iç âlemini O’nunla alâkalı olmayan her şeye karşı bütün bütün kapamaktır. Hak erleri, muhabbet dediklerinde bu mânâdaki muhabbeti kastederler. Onlara göre, lezzet, menfaat, hatta mânevî hazlara karşı duyulan alâkaya muhabbet denmez; dense dense ona “mecazî sevgi” denir.

Ne var ki, muhabbet-i hakikî dahi olsa, Mahbub’a taalluku itibarıyla, herkeste aynı seviyede değildir:

1. *Avamın muhabbeti*, düşe-kalka bir muhabbettir ki, bunlar, Hakikat-i Ahmediye’nin (aleyhissalâtü vesselâm) gölgesinde ihsan rüyaları görür, mârifet şafaklarına dair emareler müşâhede eder ve yer yer ötelerden şahaplarla ürperir ve uzaktan uzağa hayret ra’şeleri duyarlar.

2. *Havâssın muhabbeti* ki; onlar, muhabbet âleminin üveyikleri gibidirler. Hemen her zaman Kur’ân’ın aydınlık dünyasında ahlâk-ı Muhammedî’yi (sallallâhu aleyhi ve sellem) temsille ömürlerine derinlik kazandırır ve onu temsil ederken de, maddî-mânevî, bedenî-ruhî hiçbir beklentiye girmez, hiçbir zevke tâlip olmazlar.. vazifelerini en seviyeli şekilde yerine getirip başarılı bir temsil sergileyebilirlerse, tıpkı salkımları ağırlaşan meyve ağaçları gibi, tevazu kanatlarını yerlere kadar indirir ve “Sevgili!” der inlerler.. bir falso ve fiyaskoyla sarsıldıklarında da nefislerinin başına çullanır ve onunla yaka-paça olurlar.

3. *Havâs ötesi havâssın muhabbetidir ki*; bunlar Muhammedî (sallallâhu aleyhi ve sellem) semada yağmurla bütünleşmiş bulutlar gibidirler; varlığı O’nunla duyar, O’nunla yaşar, O’nunla görür, O’nunla soluklarlar. Hiç bitmeyen bir devr-i dâim içinde sürekli dolar-boşalır; dolarken hasret, çile ve vuslat arzusuyla dolarlar; boşalırken de ışığa biner, yeryüzüne iner ve canlı-cansız bütün varlığı şefkatle kucaklarlar.

Muhabbet seviyeleri farklı dahi olsa, O’na aşk u iştiyakla yönelen herkes, alâkasının seviyesine göre mukabele ve iltifata mazhar olur. *Birinciler*, hususî rahmet ve inayet bulurlar O’nun kapısında.. *ikinciler*, celâlî ve cemalî sıfatların

idrak ufkuna ulaşır, beşerî boşluklardan ve karanlıklardan kurtulurlar.. *üçüncüler*, O'nun vücudunun nurlarıyla ziyadâr olup eşyanın hakikatine uyanır ve varlığın perde arkasıyla münasebete geçerler. Yani Cenâb-ı Hak evvelâ, sübühât-ı vechiyle tecellî edip, sevdiği kimselerin cismanî ve zulmanî sıfatlarını yakar-yıkar, sonra da cemalî nurlarıyla onları, sem' u basar gibi ilâhî sıfatlar dairesine alır; damlayı derya, zerreyi de güneş yapar. Yani onları, benlik ve nefisleri cihetiyle acz ü fakra uyarır, yok oldukları iz'anına ulaştırır ve gönüllerini Zât-ı Ulûhiyetin envâr-ı vücuduyla doldurur.

Bu mazhariyete eren muhib, varlık ve yoklukla izah edilmeyen bir ebedî hayata erer ve ateşte kızarmış bir demirin, ateş olmadığı hâlde, kendini ateş zannedip "Ben ateşim!" dediği gibi, o da duyuş ve sezişlerini bu türlü hulûl ve ittihad şaibeli sözlerle mırıldanır. Bu türlü durumlarda, esas olan göz açıklığı ve Sünnet mîzanlarıdır. Ama; hâl'e mağlup, müşâhede ve hazlarıyla mahmur hak erleri, bazen bu gerçeğe muhalif beyanda da bulunabilirler. Bu gibi durumlarda, insafla onların niyetlerini araştırmak ve aceleden hüküm vermemek çok önemlidir. Aksine, insan farkına varmadan, اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ *"Kişi sevdiğiyle beraberdir."*[3] sözüyle maiyyet-i ilâhiyeye mazhar pek çok kimseye düşmanlık beslemiş ve مَنْ عَادٰى لِي وَلِيًّا kudsî hadisinde ifade buyrulduğu gibi, Allah dostlarına düşmanca tavır almakla, Allah'a karşı ilan-ı harp etmiş olur.[4]

اَللّٰهُمَّ حَبِّبْ إِلَيْنَا الْإِيمَانَ وَزَيِّنْهُ فِي قُلُوبِنَا وَكَرِّهْ إِلَيْنَا الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ وَاجْعَلْنَا مِنَ الرَّاشِدِينَ

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْمُرْشِدِينَ.

1 Azamet nurlarının tecellîsi.

2 el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 1/386; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* 69/118.

3 Buhârî, *edeb* 96; Müslim, *birr* 165.

4 Buhârî, *rikak* 38; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 6/256.

Aşk

Aşk; şiddetli sevgi, iptilâ, düşkünlük, kemal, cemal ve müşâkeleden dolayı duyulan aşırı muhabbettir ki, böylesine, daha ziyade mecazî aşk denegelmiştir. Bir de, cemali kemal noktasında, kemali cemal kutbunda o Ezel ve Ebed Sultanı'na karşı duyulan kalbî alâka ve muhabbet vardır ki, işte ona da hakikî aşk demişlerdir.

Allah'a karşı duyulan bu derin muhabbet veya "aşk-ı hakikî" bizi O'na ulaştırmak için, yine O'nun tarafından bize armağan edilmiş ışıktan bir kanattır. Ona, varlığın esası olan Nur'a ulaşmak için muvakkaten ruhun kelebekleşmesi de denebilir.

Aşk, varlığın en esaslı ve aynı zamanda da en sırlı sebebidir; Allah, Zât'ının bilinmesini sevip istediğinden ve gelecekte gerçeğe uyanık ruhların O'nun esmâ, sıfât ve Zât'ına karşı duyup izhar edecekleri derin alâkadan ötürü mükevvenâtı yaratmıştır. İnsanlarda söz ve ferman dinlememe şeklinde zuhur eden aşk, Hâlık'ın, acz ve mahlukata has temayüllerden münezzehiyetine ve O'nun istiğnâ-i zâtîsine muvafık düşecek şekilde öyle bir muhabbettir ki; hilkat onun bağrında gerçekleşmiş, insanlık onunla gün yüzüne çıkmış, gönüller onunla donanarak Hak'la münasebetin en önemli merkezi hâline gelmiştir.

Aşk, vuslat kademelerinin final noktasıdır; o noktaya ulaşan muhibbin, atacağı bir adım ya kalmıştır veya kalmamıştır... Hakk'ın ilk tecellîsi, Zât'ının iktizasından ibaret olan işte bu muhabbet üstü muhabbettir. Bilâ kayd ü şart, O'na aşk isnadından kaçındığım için bu tabiri bilhassa kullanıyorum. Bu ilâhî muhabbete ilim diyenler de olmuştur; çünkü o, mutlak ve münezzeh olan Zât âleminin tecellî itibarıyla ilk tenezzülüdür. Bu tenezzüle; Allah ilminden ibaret olması itibarıyla "ilim", görmek ve görünmek muhabbetinden ötürü "aşk-ı münezzeh", bütün varlığı ihtiva etmesi zaviyesinden "levh", her şeyin tafsilatıyla ele alınması noktasından da "kalem" denir ki, "ceberût" ve "Hakikat-i Ahmediye" de bu âlemin bir başka unvanıdır. Aşk-ı münezzeh, Hakk'ın Zât'ıyla alâkalı bir sırdır; O'nun diğer sıfatları ise, aşka muzâf'tır. Bundan dolayıdır ki, aşk kanatlarıyla uçanlar, doğrudan doğruya Zât'a ulaşır ve hayrete ererler. Diğerlerinde, eşya ve esmâ berzahlarından geçme zarureti vardır.

İnsanı Allah'a ulaştıracak yollar sayılmayacak kadar çoktur.. tasavvuf ve hakikat ilimleri, o yollarda yolcuların zâdı, zahîresi, ışığı, rehberi; tasavvuf

kışlaları da, bekleme salonları, sonsuza açılma limanları ve bu uzun yolculukla alâkalı talim ve terbiyeyi derpiş eden mekteplerdir.

Mahlukatın solukları sayısınca Hakk'a uzanan bu vuslat yollarını iki ana tarika ircâ edebiliriz:

1 . *Hak yolcusuna riyâzet; az yeme, az içme, az uyuma, çok tefekkürde bulunma ve gereksiz ihtilattan sakınma gibi disiplinlerin telkin edildiği yol ki*; bazılarının "berzahiyye", bazılarının da "sofî tarikatları" dedikleri tasavvuf sistemlerinin çoğu, bu esaslar üzerinde arşiyelerini ikmal edegelmişlerdir. Bu yolun sâliklerinin en önemli virdleri, "esmâ-i seb'a" denilen "Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hak, Hayy, Kayyum, Kahhâr" gibi mübarek isimlerdir. Bu isimlerle, nefsin yedi mertebesi addedilen, *"emmare, levvame, mülheme, mutmainne, râdıye, mardıyye, sâfiye veya zekiyye"* derecelerinin katedilmesi hedeflenir. Bazıları bu isimlere, "Kâdir, Kaviyy, Cebbâr, Mâlik, Vedûd" gibi celâlî isimleri, bazıları da "Ferd, Vâhid, Ehad, Samed" gibi cemalî isimleri ilave ederler.

2. *Kitap ve Sünnet'e ittiba üzerinde hassasiyetle durulup evrâd ü ezkârın teşvik edildiği yol ki*; bu yolda sülûk edenler, her meselede Sünnet'i takip eder ve her işlerini Sünnet'le irtibatlandırmaya çalışırlar. Hususî birkaç ism-i şerifi vird edinme yerine, Allah Resûlü'nün ibadet, dua, zikir, fikir usûlünü araştırır ve Allah'ı bütün esmâsıyla anarlar. Bu yolda yürüyenler kılı kırk yararcasına şeriat ahkâmına riayet etmenin yanında, mürşid ve rehberlerine de sımsıkı bağlanır, sonra da kendilerini aşk u cezbenin gelgitlerine salıverirler. Zaten aşk u cezbe zuhur ettikten sonra, onların gözlerinde varlık kendine bakan yönleriyle bütün bütün silinir-gider; derken nefis ve enaniyet cihetiyle yokluğa ulaşır; zevken ve şuhûden vahdeti duymaya başlarlar ki, işte bu noktada, bir kere daha temkinle yüz yüze gelir ve sülûklerini tamamlamış olurlar.

Bu yolun en önemli esasları; ibadet, aşk, cezbe, zikrullah ve sohbettir. Buradaki zikrullah, aynı zamanda müşterek mütalâa, müzakere ve mübahaseleri de ihtiva eder ki sünnet-i sahîha da [1]يَتَدَارَسُونَ بَيْنَهُمْ sözüyle bize bunu anlatır.

Gerçek aşkın son sınırlarında dolaşan sâlik, vecd ü cezbe gibi bazen kendini şevk ve iştiyak akıntıları içinde de bulabilir ki, o da aşkın ayrı bir buudu sayılır.

اَللّٰهُمَّ إِلٰى مَا تُحِبُّ وَتَرْضٰى

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الْمُرْتَضٰى وَعَلٰى اٰلِهٖ وَصَحْبِهٖ ذَوِي الْوَفَاءِ.

1 *"Aralarında müzakere ve mütalâa ederler."* (Müslim, *zikir* 11; Tirmizî, *kıraat* 10)

Şevk u İştiyak

Şiddetli arzu, aşırı istek, mârifet kaynaklı neşe, sevinç ve hasret çekme mânâlarını ihtiva eden şevk; sofiyece, tam idrak ve ihata edilemeyen veya müşâhede edilip de sonra kaybolan mahbûba (sevgiliye) karşı, kalbin arzu ile coşması şeklinde tarif edilmiştir. Bazıları onu, mâşukun cemalini görmek için âşığın kalbinde tütüp duran neşe, sevinç, heyecan ve hasret; bazıları da, mahbûba meyl ü muhabbetten gayri, âşığın kalbindeki bütün hâtıraları, bütün meyilleri, bütün iştiyakları, bütün arzuları ve bütün dilemeleri yakıp kül eden bir kor şeklinde yorumlamışlardır.

Şevkin menşei muhabbet, muhabbetin neticesi de şevktir. Hasretle yanan bir kalbin şifası vuslattır; şevk de bu yolda nurdan bir kanat.. âşık vuslata erince, şevk de zâil olur; ama iştiyak daha da artar ve müştakın vicdanı her mazhariyetten sonra köpürür ve هَلْ مِنْ مَزِيدٍ *"Daha var mı, artırılamaz mı?"*[1] der. Onun içindir ki, her an ayrı bir mârifet, ayrı bir muhabbet ve ayrı bir zevk-i ruhanî ile aşkı, şevk ufkunda, şevki, iştiyak kutbunda devredip duran Ufuk İnsan ve Kutup Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), bir vuslat kuşağı sath-ı mâilinde en birinci dilek olarak: *"Allahım, Senden, Senin cemal-i bâ-kemalini müşâhedeye ve Sana vuslata şevk istiyorum."*[2] sözleriyle O'na yalvarır ve mezîd ister.

Bazı tefsirciler, وَالَّذِينَ اٰمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ *"İman edenlerin Allah'a olan sevgileri çok daha sağlam ve daha güçlüdür."*[3] âyetini tefsir ederken şunları da kaydederler: Şevk, minvechin idrak olunup, minvechin idrak olunmayan şeylerde bahis mevzudur. Yoksa, tam idrak ve ihata edilebilen şeye karşı şevk olamayacağı gibi, hiçbir zaman bilinip kavranması mümkün olmayan şeylere karşı da o düşünülemez. Evet insan, görmediği, sesini işitmediği, evsâfına muttali olmadığı şeylere iştiyak beslemediği gibi, tamamıyla ihata ve idrak edebileceği nesnelere karşı da alâka ve arzu hissetmez.

Şevk u iştiyak iki şekil ve iki surette cereyan eder:

1. Sevgiliyi müşâhede ve vuslattan sonra meydana gelen ayrılık esnasındaki iştiyaktır ki; Mevlâna'nın "ney"i, Yunus'un "dolab"ı, o ürperten inilti ve gıcırtılarıyla, ezel bezmindeki vuslat ve maiyyete duydukları şevkten birer feryattır ve bu feryat "şeb-i arûs"a kadar da sürüp gidecektir.

2. Müştak olan âşık, sevdiğini perde arkası görür, fakat tam ihata edemez;

hisseder, ama tam duyamaz.. parmağını aşkın balına banar; ne var ki bir adım daha atmasına izin verilmez.. *"Yandıkça yandım bir su!"* der ama, yanması matluptur, çığlıkları nazara alınmaz...

Ruhun böyle zamanüstü "elest bezmi"nde[4] O'nu müşâhede edip de sonra beşeriyetin gereği veya teklif sırrı ve gayba imanın öne çıkması sebebiyle, muvakkat bir hasret ve hicrana atılan insanoğlu, bir ömür boyu O'nu sayıklar durur ve O'na iştiyakla yanar, tutuşur. Bundan daha önemlisi de, nezih ruh, temiz gönül ve selim fıtratlara karşı, istiğnâ-i zâtîsine[5] muvafık şekilde Zât-ı Akdes'in şevkidir... Kim bilir belki de, sinelerde ocak gibi tütüp duran iştiyakın asıl kaynağı da işte bu şevktir..?

Şevk, zâhir ve bâtın duyguları mahbûba tevcih edip ondan başkasına karşı olan iştihalara bütünüyle kapanma; iştiyak ise, ona karşı arzu ve isteklerle dolup taşmadır.. ve bunların her ikisi de ruhu besleyen önemli kaynaklardandır. Her ikisi de elemli, fakat inşirah verici; sıkıntılı, ama ümit vaad edicidirler.

İnsanlar arasında, aşkla yanıp, şevkle inleyenden daha ızdıraplı fakat aynı zamanda daha mesut kimse yoktur. O, vuslat mülâhazasıyla neşelenip coştuğu zaman o kadar ruhanîleşir ki, o esnada "Cennet'e gir!" deseler, ihtimal ki girmez. Ayrılık hasretiyle de öyle yanar-yakılır ki, Dost'la hemhâl oluncaya kadar, ateşini cennet kevserleri bile söndüremez. Ne var ki, içinde bulunduğu o cehennemden kurtulmayı da hiç mi hiç düşünmez... Düşünmek bir yana, onun şevk u iştiyakına cennet sarayları dahi mâni olsa, cehennem ehlinin ateşten kurtulmak için feryatlar kopardığı gibi, o da çığlıklar atar.

Dünya insanları şevki, şevk ehlini bilmez; şevk ehli de, kendini dünyaya kaptırmış nâdânlara hayret eder ve onların hâllerinden ürperir. Bir münasebetle Cenâb-ı Hak, Hz. Davud'a şöyle ferman eder: *"Yâ Davud, eğer dünyaya meyl ü muhabbet gösterenler, onları nasıl beklediğimi, onlara olan şefkatimi ve günahlara baş kaldırmalarını nasıl istediğimi bilselerdi, Bana olan şevk u iştiyakla ölürlerdi..."*[6]

Şevk, bir alev gibi bütün benliği sarınca, âşık, ızdırap ve haz karışımı duygularla coşar ve çığlık atar:

اَلشَّوْقُ حَيَّرَنِي، اَلشَّوْقُ أَحْرَقَنِي.....اَلشَّوْقُ فَرَّقَنِي بَيْنَ
الْجَفْنِ وَالْوَسَنِ
اَلشَّوْقُ قَرَّبَنِي، اَلشَّوْقُ أَغْرَقَنِي.....اَلشَّوْقُ أَقْلَقَنِي، اَلشَّوْقُ

أَدْهَشَنِ

“Şevk başımı döndürüp beni hayrete sürükledi; şevk ciğerimi kebâb etti; şevk gözlerimle uykum arasına girdi.. şevk beni O’na yaklaştırdı; şevk beni aştı; şevk beni ızdıraba boğdu; şevk ruhuma dehşetler saldı.”

Bazen, ruhtaki bu infial bedene akseder, onu raks ve semâa zorlar. İnsan iradesinin “hâl”e yenik düştüğü bu durumlarda âşık mazur sayılır:

فَقُلْ لِلَّذِي يَنْهٰى عَنِ الْوَجْدِ أَهْلَهُ.....إِذَا لَمْ تَذُقْ مَعَنَا شَرَابَ الْهَوٰى دَعْنَا!

إِذَا اهْتزَّتِ الْأَرْوَاحُ شَوْقًا إِلَى اللِّقَاءِ.....تَرَقَّصَتِ الْأَشْبَاحُ يَا جَاهِلَ الْمَعْنٰى!

فَيَا حَادِيَ الْعُشَّاقِ قُمْ وَاحْدُ قَائِمًا.....وَزَمْزِمْ لَنَا بِاسْمِ الْحَبِيبِ وَرَوِّحْنَا!

“Vecd ehlini hususî hâllerinden vazgeçirmek isteyene: ‘Sen bizimle aşk şarabını tatmadın, bırak bizi!’ de. ‘Behey mânâ bilmez nâdan; ruhlar sevgiliye karşı şevkle köpürünce, cesetler oynamaya başlar. Ey âşıkları coşturup mâşuka sevk eden rehber! Ayağa kalk ve onları şahlandır; kalk sevgilinin adıyla gönüllerimize hayat üfle!”

Acz ü fakr yolu itibarıyla şevk, hizmette fütur getirmeme, ye’se düşmeme; maruz kalınan en kötü, en çirkin gibi görünen durumlarda bile, Cenâb-ı Hakk’ın bir eser-i rahmeti var olabileceği mülâhazasıyla buruk, hüzünlü fakat ümitli bir bekleyiş ve Allah’a karşı fevkalâde güven içinde bulunma şeklinde yorumlanmıştır ki, günümüz hizmet erlerinin dört buud ve dört derinliklerinden biri sayılır.

اَللّٰهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ شَوْقًا إِلٰى لِقَائِكَ وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْمُشْتَاقِينَ.

1 Kaf sûresi, 50/30.

2 Bkz.: Nesâî, *sehv* 62; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 5/191.

3 Bakara sûresi, 2/165.

4 Elest bezmi: Cenâb-ı Hakk’ın, ruhlara; أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ *“Ben sizin Rabbiniz değil miyim?”* sorusuna ruhların, بَلٰى *“Evet, Rabbimizsin.”* (A’râf sûresi, 7/172) diye cevap verdiği an.

5 İstiğnâ-i Zâtî: Zâtında Cenâb-ı Hakk'ın hiçbir şeye ihtiyacının olmaması.

6 el-Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye* s.495; el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* 4/326, 361.

Cezbe, İncizap

Çekme, çekip kendine bağlama, kendinden geçme ve ruhî heyecan sözleriyle ifadelendireceğimiz cezbe, ıstılahında; Allah'ın, sâliki kendine çekmesi, bundan doğan vecd hâli ve sâlikin beşerî sıfatlardan sıyrılarak ilâhî vasıflarla –ahlâk-ı âliye-i Kur'âniye de diyebiliriz– ittisafı ve tecelliyât-ı celâl ile vahdeti duyup hissetme veya müşâhedesidir ki, bu tecellîlere mâkes olan pâk ve müstaid bir ruh, kendini ötelerden kabarıp gelen dalgaların gel-gitlerine salar; tıpkı yüzme ameliyesiyle bütünleşmiş iyi bir yüzücü gibi, endişesiz, korkusuz, telaşsız ve derin bir teslimiyetle; bazen de şevk u tarab içinde sürekli yüzer-durur.

Cezbe, insanın özüyle irtibatlı "ile'l-merkez-merkez çek" bir kuvve-i kudsiye tarafından, yine onun yaratılış gayesine ve mahiyet ibresinin gösterdiği ufka doğru bir çekme ve cezbetme ise; incizap, ruha vârid bu davete, onun karşı koymadan *"severek, isteyerek geldim"*[1] demesidir.

Cezbe, esbab-ı âdiye ile elde edilemeyecek kadar büyük bir mevhibe ve mazhariyettir; bu mazhariyetin biricik sebebi de cebr-i mukaddes ve ihtiyâr-ı mübecceldir. Evet, hem cezbeyi kucaklayacak ruhtaki istidat ve gönüldeki safvet hem de meâlîye müştak bu nezih fıtratın ikinci bir mevhibe ile şereflendirilmesi; ikisi de Hakk'a aittir. ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَٓاءُ *"İşte bu, Allah'ın bir fazlıdır; onu dilediğine verir;"*[2] verir de bir "ân-ı seyyâle" içine, koca zaman parçalarını ve onlardaki şuûnâtı sığıştırır.. bir tek adıma, cennetlere ulaşma gücünü bağışlar ve bir nazara, kömürü elmas hâline getirme kabiliyetini bahşeder.

Evet, insan iradesiyle aşılması imkânsız gibi görünen çok uzun mesafeler, çok baş döndürücü irtifâlar, Hakk'ın cezbedip yükseltmesiyle, miraç gibi, bir hamlede, bir nefhada gerçekleşiverir. Bu mânâya işaret içindir ki, bir mübarek sözde şöyle denmiştir: جَذْبَةٌ مِنْ جَذَبَاتِ الرَّحْمٰنِ تُوَازِي عَمَلَ الثَّقَلَيْنِ *"Hazreti Rahmân'ın cezbelerinden tek bir cezbe, ins ü cinnin amel(leriyle elde edilen kurbete) denktir."*[3]

Hakk'ın cezbiyle ruhlarında, iman-islâm-ihsan esrarını duyan münceziplere "Üveysî meşrep" denir ki, bunların bütün duygu, düşünce, hissiyat ve davranışları, o kudsî cezbe ile müncezip olmaları sayesinde hep istiğrak ve hayret içinde geçer.

Bazen de, cezbe ile, riyazet ve ibadet arasında “devir” gibi bir “salih daire” teşekkül eder; hak yolcusu, ibadet ve riyazeti ölçüsünde cezbe ile taltif edilir ve cezbesi nisbetinde de kendini riyazet ve ibadete verir. Şer’î kıstaslar ibresinin gösterdiği istikamette hareket edildiği sürece de, bu alışveriş ve bu doğurgan teselsül devam eder. Aksine, Mişkât-ı Muhammed’in (aleyhi ekmelüttehâyâ) nur-efşân ikliminden uzaklaşıldığı ölçüde de, çeşit çeşit iltibaslar baş gösterir, laubalilikler zuhur eder ve şer’î mükellefiyetlerin hafife alınması gibi zulmanî hâllerle karşılaşma “fasit daire”leri içine girilir.

Her şeyden evvel cezbe bir istidat ve bir ilk mevhibedir. Allah’ın bu ilk cebrî atâsı olmadığı takdirde, hak yolcusu, mücerred riyazet, ibadet ve tasfiye ile ne o cezbeyi elde edebilir ne incizaba erebilir ne de “ism-i Vedûd”dan süzülüp gelen ışıkla, kâinat çehresindeki cezb u incizab dalgalanmalarını görüp anlayabilir.. ve böyle birisine, “hiçbir şey değil” denmesi doğru olmasa bile, ciddî bir şey olduğunu söylemek de oldukça zordur.

“Cezbe-i aşk olmayınca neylesin şeyhim beni,
Hak’tan ilham gelmeyince neylesin şeyhim beni..!”
(Yunus)

Cezbe insanı, bazen, kendini feyz-i ilâhî muhitinde müstağrak görerek, dünyayı da, ukbâyı da, dünya ve ukbâ ile münasebetlerini de öyle bir nisyana gömer ki, artık O’nun tecellîlerinden başka bir şey göremez. Muallim Naci:

“Bir cezbe verdi tab’ıma bahrin hurûşu kim,
Sandım muhît-i feyz-i ilâhî hayâlimi...”

der ve kendini, kendi gibi diğer şeyleri de o Câzibedâr-ı Mukaddes’in cezbiyle mest ü mahmur görür. Evet, “Muhabbet-i ilâhînin cezbesinden ve şarab-ı muhabbetten herkes ve her şey mesttir: Felek mest, melek mest, nücûm mest, semavat mest, şems mest, kamer mest, zemin mest, anâsır mest, nebat mest, şecer mest, beşer mest ve baştan başa bütün canlılar mesttir.”[4]

Cezbe iki türlü olur:

1. *Hafî (gizli olanı) ki*: Cezbeli; Hakk’ı sever, Hakk’ın emirlerini yerine getirmekten derin bir zevk alır ve sürekli daha derin bir haz kaynağına doğru çekildiğini hisseder.

2. *Celî (açık olanı) ki*: O, her an daha da inkişaf eden, daha da büyülü bir hâl alan, çok derin bir duyuş ve sezişle, O Mutlak Câzibedâr’ın cezbiyle, üns, huzur ve itminan tüten sırlı bir dünyaya müncezip olduğunu duyar ve hep

meczup olarak yaşar.. tabiî, hâlden anlamayanlar da, onun hayatındaki televvünâta bakarak onu deli sanırlar. Bu hâl ve bu iltibası ifade etmesi bakımından, Abdülaziz Mecdi Efendi'nin, cünûn redifli şu gazeli oldukça mânidârdır:

"Cezbe derler bir cünûn vardır fevz-i emin
Bundan eyler îtilâ bâlâya esrâr-ı cünûn"

Evet, cezbenin zâhiren cinnete benzeyen yanları vardır; ama yine de ikisi birbirinden çok farklı şeylerdir. Cezbe tecellîleriyle hâlden hâle intikal edip duran meczubun idraki, ya kayıp normal beşer idrakinin altına düşer; düşer de, ondan hiss-i selim, akıl ve şer'-i şerifle tevfiki imkânsız hâller zuhur etmeye başlar.. veya yükselip âdî insanlar seviyesini aşarak öyle beşer üstü bir zirveye ulaşır ki, onun ötesindeki seyahatinde, hep elinde Sünnet meşalesi, hiss ü aklın önünde sonsuzluğa pervaz eder durur da, görenler onu mecnûn zanneder.

Heyhât! Aklın altına kayıp düşmüşlük ifadesi cinnet nerede; aklı, hissi tevfik-i ilâhînin yedeğine alıp sürekli onların önünde yürümek nerede.!?

اَللّٰهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ مُوجِبَاتِ رَحْمَتِكَ وَعَزَائِمَ مَغْفِرَتِكَ وَالسَّلَامَةَ مِنْ كُلِّ
إِثْمٍ وَالْغَنِيمَةَ مِنْ كُلِّ بِرٍّ وَالْفَوْزَ بِالْجَنَّةِ وَالنَّجَاةَ مِنَ النَّارِ
وَصَلِّ اللّٰهُمَّ عَلٰى سَيِّدِنَا سَيِّدِ الْأَبْرَارِ وَالْأَخْيَارِ.

1 Bkz.: Fussilet sûresi, 41/11.

2 Hadîd sûresi, 57/21.

3 Fahruddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* 4/142; el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ* 1/397.

4 Bkz.: Bediüzzaman, *Sözler* s.680 (Otuz İkinci Söz, İkinci Mevkıf, Üçüncü Maksat).

Dehşet ve Hayret

Aşk u şevk vadilerinde seyahat eden hak yolcusu, zaman zaman aşk ateşiyle yanar durur, zaman zaman da Sevgili'nin sunduğu ölümsüzlük şarabını içer ve şevk u tarabla coşar.. yanıp gezerken *"Ey sâkî aşkın od'una yandıkça yandım bir su ver!"* der inler; Sevgili'nin aralanan kapısını iştiyakla süzerken de *"Parmağım aşkın balına bandıkça bandım bir su ver!"* der, yalvarır ve "mezîd" ister.

Yolcuda, yolculuk düşüncesi, dünya endişesi ve mesafeler mülâhazası bâki kaldığı sürece; tabir-i diğerle, yolcu tecellî-i esmâ ve sıfâtı aşıp tecellî-i Zât'la şereflendirileceği "ân"'a kadar, ateş ve şürb, yanıp-yakılma ve perde arası cilvelerle وَسَقٰيهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا *"Rabbileri onlara tertemiz bir şarap sunmuştur."*[1] nasibini alıp mârifet vadilerinde "mezîd" arama devam eder. Böyle bir sinede her yeni vâridât, yeni yeni iştiyak menfezleri açar.. her açılan menfezden onun gözüne-gönlüne ışıklar akar gelir. Onun duygu ve düşüncesi, eşya ve gönlü arasında bir tığ gibi işler ve kendi mârifet kanaviçesini örer.

Bir arının; çiçeklere bal olma yolunu açıp onları peteklere taşıması gibi, o da esmâ ve sıfât-ı ilâhînin tecellîleriyle salınan çiçekleri gönlüne taşır, onları vicdanın kadirşinâs imbiklerinden geçirir.. kirpiklerinin gidip ta sıfât hüzmelerine iliştiğini duyar gibi olur.. ve "Zât!" der, kendini hayret ve dehşete salar...

Gülistan sahibinin:

دِيدَارْ مِي نُمَايِي وپَرْهِيزْ مِيكُني.....بَازَارِ خُوش واٰتَشِ مَا تِيزْ مِيكُنِي

أُشَاهِدُ مَنْ أَهْوٰى بِغَيْرِ وَسِيلَةٍ.....فَيَلْحَقُنِي شَأْنٌ أَضِلُّ طَرِيقًا

يُؤَجِّجُ نَارًا ثُمَّ يُطْفِي بِرَشَّةٍ.....لِذَاكَ تَرَانِي مُحْرَقًا وَغَرِيقًا

"Yer yer cemalini gösterir ve tamamen görünmeden de hemen saklanırsın! Böylece kendi pazarını kızıştırır bizim de ateşimizi artırırsın. Ben gönlümü kaptırdığım (sevgiliyi) perdesiz görünce bana bir hâl olur. (Bir hâl olur ki)

yolumu yitiririm. Kâh olur sevgili (sinemde) ateş yakar; kâh olur bir serpinti ile onu söndürür. Onun içindir ki, beni, hem yanıp kebâb olmuş, hem de (deryalarda) boğulmuş görürsün.” sözleriyle, sâlikin ateş ve şürb hâlini ifadesi, dehşet ve hayret mûsıkîsiyle seslendirilmiş gibidir. Bir başkasının:

اَزْ (سَقٰيهُمْ رَبُّهُمْ) جُمْلَه ابْرَار مَسْتْ

دَرْجَمَالِ لَا يَزَالِي هَفْتُ و پَنْجُ و چَارْ مَسْتْ

“Bak gör, سَقٰيهُمْ رَبُّهُمْ’dan bütün ebrâr oldu mest, o lâyezâl cemalinden yedi, beş, dört oldu mest.”[2] sihirli beyanlarıyla onları sürekli mest ü mahmûr göstermesi, değişik zaviyeden ve ayrı bir yaklaşım...

Hak yolcusu, dehşet ve hayret vadilerinde dolaşırken, kalb balansı iki âleme göre ayarlanmamışsa, yani duygular, hâlin enginliklerinde pervâz ederken, mantık ve muhâkeme mişkât-ı nübüvvetle irtibatlı değil ve seyahat, Hakikat-i Ahmediye (aleyhi ekmelüttehâyâ) zıllinde sürdürülmüyorsa, bîhûş olmak, muvazeneyi kaybetmek, şaşkınlığa düşmek, dolayısıyla da ruh-u şeriata muhalif söz ve davranışlarda bulunmak kaçınılmaz olur.

زَنَانِ مِصْرِي بَهَنْگَام جِلْوَهٔ يُوسُف

زِ رُويِ بِي خُودِي اَزْ دَسْتِ خُودْ بَبَرِيدَند

مَقَرَرَسْت كِه دِل پَاره پَاره مِيكَرْدَنْد

اگر جَمَالِ تُواَی نُورِ دِيدَه مِي دِيدند،

زِ خُوبي تُو بَهَر جَا حِكَايَتِي مِي گُفتَند،

حَدِيثِ يُوسُفِ مِصْرِي فُسَانه اِي بَاشَد

“Mısır kadınları Hz. Yusuf’un cemalini gördüklerinde kendilerinden geçmiş ve o dehşet içinde kendi ellerini kesmişlerdi. (Ey gözümün nuru Efendim!) eğer onlar Senin cemalini görselerdi, ellerindeki hançerleri kalblerine saplarlardı. Senin güzelliğinin bahsedildiği yerlerde; Yusuf’un güzelliğinden söz etmek efsaneden ibaret kalır.”

O sihirli, o kıvrak ve o içten sözleriyle Molla Câmî, dehşet ve hayreti ne güzel anlatır! Fâni ve güzelliği kendinden olmayan dünyevî hüsün ve cemaller, insanı böyle baştan çıkarırsa, güzellikler ve kemaller, güzellik ve kemalinin

pek çok perdelerden geçmiş gölgesinin gölgesi bulunan bir Zât'ın müşâhede ve mükâşefesiyle hâsıl olan hayret ve dehşetin baş döndürücülüğünü kavramak –zannediyorum– bizler gibi fânilere zor müyesser olur.

Hizmet erlerinin, hizmet mülâhazasıyla, maddî-mânevî, cismanî-ruhanî bütün zevklerini sarıp sarmalayıp gözün, kulağın ulaşamayacağı bir kenara koymaları, hizmetlerinin çehrelerinde ilâhî inayetin cilvelerini görüp hayretlerle, hayranlıklarla dopdolu vazife-inayet arası gelip gitmeleri ve bir ölçüde hizmetin dışında her şeye karşı kapalı bulunmaları, نَحْنُ قَسَمْنَا[3] hazine-i hâssasından ışık ordusuna hususî bir hayret mevhibesi olsa gerek...

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ فِي قَلْبِي نُورًا وَفِي لِسَانِي نُورًا وَفِي بَصَرِي نُورًا

وَفِي سَمْعِي نُورًا وَعَنْ يَمِينِي نُورًا وَمِنْ خَلْفِي نُورًا

وَمِنْ أَمَامِي نُورًا وَاجْعَلْ مِنْ فَوْقِي نُورًا وَمِنْ تَحْتِي نُورًا

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى مَنْ أَرْسَلْتَهُ نُورًا وَعَلٰى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ.

1 Dehr sûresi, 76/21.

2 İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyan* 16/347.

3 *"Taksimi yapan Biziz."* (Zuhruf sûresi, 43/32)

Kabz u Bast

Hemen her seviyedeki insanın, değişik buudlarda yaşama yörüngesi içine girip onu tesir altına alan “kabz u bast”, yaşadığı hayatın şuurunda olan ve hayatını duyarak yaşayan hemen her ferdi alâkadar eder.

Kabz; tutulma, derdest edilme, avuç içine alınma, can çıkacak hâle gelme; ya da insanın, mânevî feyizlerin kesilmesi ve mahiyetindeki boşlukları itibarıyla, aslında sımsıkı bir münasebet içinde bulunması lâzım gelen ebedî feyiz kaynağıyla alâkasının gevşemesi ve kısmen de olsa, boşlukta kalması demektir. Buna karşılık “bast” ise, yayma, açma, sergileme, ferah-fezâ bir duruma erme; veya insanın, varlık içinde rahmet vesilesi olma noktasına yükselip eşyayı istiab edecek hadde ulaşması, gönlün genişleyip şenlenmesi ve zihnin en muğlak şeyleri dahi çözebilecek seviyeye yükselmesi demektir.

Havf ü recâ (korku-ümit) iradî birer tavır ve hak yolunun sâlikleri için bir ilk menzil ve ilk nokta olmasına karşılık; kabz u bast, bir kısım iradî sebeplerin dışında, hakikat yolcusunun yolunu kesen veya onu şahlandırıp kanatlandıran nihâî sınırda sırlı bir alışveriştir.

Havf ü recâ, istikbale ait, sevilip sevilmeyen şeylere karşı bir endişe hissi, bir ümitlenme neşvesi ise; kabz u bast, hâlihazır itibarıyla kalbe gelen değişik boy ve renkteki dalgaların tesirinde, kalbin neşeyle atması veya kasvetle kasılması şeklinde de yorumlanabilir...

Mârifet yamaçlarında seyahat edenler için kabz ne ise, yoldakiler için havf, onlar için bast ne ise, yoldakiler için de recâ aynı şeydir.

Kabz u bast; itibarî bir mahiyeti olan insan iradesinin nisbî tesiri bir yana, Allah’ın elindedir. Ve *“Allah hem kabz eder hem de bast eder.”*[1] Bütün varlık, O’nun kabza-i tasarrufunda olduğu gibi, semalardan insanın kalbine kadar her şeyi dilediği zaman evirip çeviren de O’dur. *“Kalb, Hazreti Rahmân’ın parmakları arasındadır ve onu hâlden hâle çevirir ve istediği şekli verir...”*[2] Peygamber (aleyhi ekmelüttehâyâ) sözü de bunu hatırlatmaktadır.

Allah, dilediği zaman kalbleri öyle sıkar, öyle ihtiyaçlara boğar ki, artık O’ndan gayrı kimse o ihtiyacı gideremez.. ve istediğinde de onlara öyle genişlik ve inşirah verir ki, gayrı hiçbir şeye ihtiyaç hissetmezler.

Kabz celâlî, bast cemalîdir; birinde “vahidiyet” sırrıyla azamet ve ululuk, diğerinde de rahmet ve tecellî-i tenezzül nümâyândır. Birinde, zerreden

sistemlere kadar bütün varlığı elinde tesbih daneleri gibi çeviren kudretin ürperticiliği; diğerinde, bu ezip geçen akıl almaz büyüklüğün, bu her şeyi iki büklüm eden müthiş ceberûtun hayret ve dehşetiyle tir tir titreyen ruhlara "üns" esintileri hâlinde iltifat ve okşayıcılığı söz konusudur.

Ne var ki, herkes bu tecellî ve bu iltifatı aynı seviyede duyup hissedemez. Zira kabz ve bastın tecellîleri biraz da şahısların sinelerinin genişlik ve darlığıyla mebsûten mütenasip (doğru orantılı) tecellî eder. Evet, bir avamın, iç sıkıntısı veya gönül inşirahı şeklinde hissettiği şeylerle; gözleri verâlara aralanmış, kapı aralığından hep gözetlenip durduğu şuurunda olan, heyecan ve endişe dolu hüşyâr bir kalbin, yerinde inbisat ve neşe, yerinde de endişe ve burukluğu elbette ki bir değildir.

Her şey gibi kabz u bast da, Yaradan'ın tasarrufunda, gecelerin gündüzleri, gündüzlerin de geceleri takip etmesi misillü birbirini takip eder durur. –Sebeplerin âdi birer şart telakki edilmeleri mahfuz– İlâhî İrade, kabz u bast dilimlerini daraltır, genişletir ve insanı gerilimlere iter veya sevinçlerle coşturur. Evet, insan bazen çok geniş bir zaman dilimini, kabzın pençesine düşmeden, kuşların havada uçtukları gibi pervâz eder geçer. Bazen de bir boşluktan bir boşluğa yuvarlanıyor gibi, kabz hâlleri sıklaşır, kabz dilimleri genişler, ruh bunalır ve insan da âdeta iki büklüm olur.

Bazen, ilâhî bir mevhibe olan makamın hakkını verememe, bir kabz vesilesi olduğu gibi, çok defa günahlar da beraberinde kabz hâlini getirirler. Bu itibarla, kabz hâli, bir mü'min için her zaman bir teyakkuz vesilesi olmalıdır. Gafletlere karşı tavır alınmalı, günahlar, tevbe ve iyiliklerle savılmalı ve gönül gözü bir kere daha verâlara tevcih edilmelidir.

Bast hâli; kabzın, hayret, ürperti, yokluk ve hiçlik melodileriyle gelmesine karşılık, neşe, sevinç ve şatahat şeklinde tecellî eder. Bu itibarla bast, öteleri müşâhedeye açılamamış ve uhrevîliklere göre akort olamamış bir kısım çelimsiz ruhlar için aldatıcı ve kaybettirici olabilir. Bu türlü tehlikeler kabz hâli itibarıyla da söz konusu edilebilir.. ama kat'iyen, bast kadar değildir. Zira, kabzla sıkışmış insan, her an vicdanıyla *"Sımsıkı tut beni, tut ki düşerim Sensiz!"* der, cisimlerin hava boşluklarını aştıkları gibi o da hevâîlik boşluğunu aşar, O'nun inayetiyle bütünleşir ve o kasvetli zaman diliminde, bast hâliyle ulaşılamayan noktalara ulaşabilir.

Onun için bast hâlinde bazı ruhların gaflet ve gevşekliklerine karşılık, kabz hâli hemen herkes için bir teyakkuz faslı sayılmıştır.

Ayrıca, bize ait kusur ve gafletlerle gelmiş bir kabz, ilerideki bir bastın başlangıcı; şatahat ve gevşekliğe götüren bir bast ise, tehlikeli bir kısım kabzların sebebi olabilir...

Gerçek mü'min, her hâli kendi çerçevesi içinde değerlendirip semere almasını bilen insandır.

Kabz u bast O'ndan birer tecellîdir bilene,
Şükr içindir bast ve kabz eder, insan bilene...

اَللّٰهُمَّ اشْرَحْ صُدُورَنَا لِلْإِسْلَامِ وَثَبِّتْ قُلُوبَنَا عَلَى الْإِيمَانِ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَاٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْفِخَامِ.

1 Bakara sûresi, 2/245.

2 Müslim, *kader* 17; İbn Mâce, *mukaddime* 13, *duâ* 2.

Fakr u Gınâ

Fakirlik, yoksulluk, muhtaç bulunduğu şeylere sahip olamama mânâlarına gelen fakr; erbâbınca kalben bütün varlıktan vazgeçip, sadece ve sadece abd ve Mâbud münasebeti içinde bulunma, yalnız Allah'a muhtaç olduğunu duyma ve varlığa karşı ihtiyaç alâkalarından kurtulma şuuruyla yaşamaya denir ki, tasavvufçuların "fakr"dan anladıkları da işte budur. O, halkın anladığı mânâda fakirlik ve yoksulluk olmadığı gibi, insanlara karşı ihtiyaçlarını izhar ederek dilencilikte bulunmak da değildir.

Fakr; varlığı kendinden olmayan her şeyden alâkayı kesip, doğrudan doğruya Hazreti "Ehad ü Samed"e teveccühten ibarettir. Bu itibarladır ki; insan bütün fâniyat ve zâilâtı kalben terk edip, sıfât ve Zât-ı İlâhî'de fâni olduğu ölçüde fakra ulaşmış ve اَلْفَقْرُ فَخْرِي *"Fakirlik iftihar vesilemdir."*[1] fehvâsınca fahre ermiş sayılır. Bir kudsî sözde de ifade edildiği gibi, fakr, iman ve iz'anın bir buudu hâline gelince, bütün iradeler, bütün meşîetler ve bütün havl ü kuvvetler silinir gider de, sadece ve sadece Allah'ın (celle celâluhu) havl ve kuvveti kalır... Böyle birisinin dünyalar dolusu serveti de olsa, fâni ve zâil olması itibarıyla her şeyi vehm ü hayal farz ederek, sadece O'nu görür, O'nu bilir, O'nu düşünür.. ve acz ü fakr şuuruyla sadece ve sadece O'na güvenir, O'na dayanır ve O'ndan başka her şeye karşı bütün bütün kalben bîgâne hâle gelir. Nâbi merhum ne hoş söyler:

"Eyleme fakra hakaretle nazar ey Nâbi,
Fakr, âyinesidir suret-i istiğnânın."

Fakr ile alâkalı bir hoş söz de Hz. Mevlâna'dan:

اَلْفَقْرُ جَوْهَرٌ وَسِوَى الْفَقْرِ عَرَضُ.....وَالْفَقْرُ شِفَاءٌ وَسِوَى الْفَقْرِ مَرَضُ

اَلْعَالَمُ كُلُّهُ صُدًى وَغُرُورُ.....وَالْفَقْرُ مِنَ الْعَالَمِ سِرٌّ وَغَرَضُ

"Fakr, her şeyin özü; onun gayrisi ise suret ve şekildir. Fakr bir şifa, başkası ise marazdır. Bütün âlem bir hevâ, bir çalım ve gurur; fakr ise varlığın sırrı ve özüdür."

Aslında insan, kendi acz, fakr ve ihtiyacını iman şuuruyla görüp sezemese bile, bir realite olarak o hep âciz, fakir ve muhtaçtır. Cenâb-ı Hak onun bu tabiî

durumunu hatırlatma sadedinde şöyle buyurur: يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللّٰهِ وَاللّٰهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ *"Ey insanlar, siz hepiniz Allah'a muhtaçsınız; Allah ise, hiçbir şeye ihtiyacı olmayan bir Ganiyy ü Hamîd'dir."*[2] Evet insan "mümkinü'l-vücud" iken vücuda gelebilmek için O'nun tercih, takdir ve meşîetine muhtaç olduğu gibi, varlığını devam ettirebilmek için de yine her lahza O'nun feyz-i vücuduna muhtaçtır.

İnsanın fakr ve ihtiyacı O'nun zilletine sebep değildir. Aksine, fakrının şuurunda olduğu ölçüde izzetine vesiledir. Zira "Ganî-yi Mutlak" olan Allah'a karşı fakr u ihtiyaç şuuru, gınânın ta kendisidir. Evet insan, vicdanındaki nokta-i istinad ve nokta-i istimdadı duyup, hissedip O'na yöneldiği nisbette "başka şeylere muhtaç olmadığı" şuur ve idrakine ulaşır ki, böyle birisi tam bir fakir olduğu hâlde, hiç kimseye ve hiçbir şeye karşı ihtiyaç hissetmez. Ve yine böyle bir fakir, kendi varlığı dahil her şeyi Cenâb-ı Hak'tan bilir ve sahip olduğu şeyleri O'nun vücudunun ziyasının bir gölgesi sayar ki, tevhid şuurunun bu seviyeye ulaşmasına "fenâ fillâh" denir.. ve iki adım ötede de "bekâ billâh" vardır. Bu mânâ ile alâkalı olarak Hayâlî merhum şöyle der:

" Hayâlî fakr şalına çekenler cism-i üryânı,
Ânınla fahrederler, atlas ü dîbâyı bilmezler."

Fakr; evliyânın şiârı, asfiyânın hâli ve Hak sevgisinin de en bariz emaresidir.

Fakr; Cenâb-ı Hakk'ın, dostlarının kalbine koyduğu öyle bir sırdır ki, onunla nurlanan gönüller mamur olur.

Fakr; insanın kalb gözünü, Hakk'ın tükenmez hazinelerine açan nurdan bir anahtardır; bu anahtara sahip olan, dünyanın en zengini sayılır.

Fakr; gınânın kapısıdır; o kapıdan geçebilenler vicdanlarında "Mâlikü'l-Mülk"ün sonsuz definelerine ulaşırlar; ulaşırlar da, fakrı ayn-ı gınâ bulurlar. Bu itibarla da, Hz. Cüneyd'in de buyurduğu gibi, diyebiliriz ki: *"Gınâ, fakrın kemale erme keyfiyetinden başka bir şey değildir."*[3]

Evet, Allah'a karşı iftikar tamamlanınca, mutlak gınâya ulaşılır; gınâya ulaşılınca da, insan ruhu başka bir şeye ihtiyaç hissetmez ki, halk arasındaki: *"Asıl zenginlik kalb zenginliğidir."* sözünün mânâsı da bu olsa gerek...

Evet insan, böyle bir zenginliğe erince âdeta her yerde geçerli bir kredi kartını elde etmiş gibi olur. Böyle sırlı bir sermayeye sahip olan ise ne güçsüzdür ne de fakir. Bir eski söz, bu yeni gerçeği, hiç yoktan iyidir ölçüsünde şöyle anlatır:

Kuvvet O'nun biz güçlüyüz;
O'nun namıyla ünlüyüz,
Zirveler aşar yürürüz;
Zorluklar âsândır bize.
Malımız yok pek ganîyiz;
O'nun ile olduk aziz.
Tefekkürdür mesleğimiz;
Yaş-kuru irfandır bize.[4]

اَللّٰهُمَّ تَمَّ نُورُكَ فَهَدَيْتَ فَلَكَ الْحَمْدُ،
عَظُمَ حِلْمُكَ فَغَفَرْتَ فَلَكَ الْحَمْدُ
بَسَطْتَ يَدَكَ فَأَعْطَيْتَ فَلَكَ الْحَمْدُ
رَبَّنَا وَجْهُكَ أَكْرَمُ الْوُجُوهِ وَجَاهُكَ أَعْظَمُ الْجَاهِ
وَعَطِيَّتُكَ أَعْظَمُ الْعَطِيَّةِ وَأَهْنَاهَا تُطَاعُ رَبَّنَا فَتَشْكُرُ وَتُعْصٰى فَتَغْفِرُ
وَتُجِيبُ الْمُضْطَرَّ وَتَكْشِفُ الضُّرَّ وَتَشْفِي السَّقِيمَ
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا وَسَيِّدِ الْعَالَمِينَ مُحَمَّدٍ الْهَادِي
إِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ وَعَلٰى اٰلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْمُخْلِصِينَ الْمُخْلَصِينَ.

1 İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr* 3/109; es-Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-hasene* 1/408, 762.

2 Fâtır sûresi, 35/15.

3 el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* s.273.

4 M.F. Gülen, *Kırık Mızrap* s.66.

Kaynakların Tespitinde Faydalanılan Eserler

Abd İbn Humeyd, Ebû Muhammed Muhammed b. Fütûh b. Abdullah el-Mayurkî el-Ezdî (v. 249 h.); ***el-Müsned,*** *[Tahkik: Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî, Mahmud Muhammed Halil es-Saîdî],* Mektebetü's-sünne, Kahire, 1408/1988.

Abdürrezzak, Ebû Bekir Abdürrezzak b. Hemmam (v. 211 h.); ***el-Musannef,*** I-XI, *[Tahkik: Habiburrahman el-Âzamî],* el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1403 h.

el-Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed (1087-1162 h.); ***Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs,*** I-II, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1405.

Ahmed İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî (164-241 h.); ***el-Müsned,*** I-VI, Müessesetü Kurtuba, Mısır, tsz.

___________; ***ez-Zühd,*** Dâru'r-rayyân li't-türâs, Kahire, 1987.

Ali el-Müttakî, Alâüddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han el-Hindî (v. 975/ 156) ***Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl,*** I-XVI, *[Tahkîk: Mahmud Ömer ed-Dimyâtî],* Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1419/1998.

Aliyyülkârî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed (v. 1014/ 1606); ***el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevdûa,*** *[Tahkîk: Muhammed b. Lütfi es-Sabbâğ],* Dâru'l-emâne–Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1391/1971.

___________; ***el-Masnû fî mârifeti hadîsi'l-mevdû',*** *[Tahkik: Abdülfettah Ebû Gudde],* Mektebü'l-matbûati'l-İslâmî, Kahire, 1984.

el-Bâkıllânî, Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basrî (v. 403/1013); ***İ'câzü'l-Kur'ân,*** Mısır, 1997.

Bediüzzaman, Said Nursî; ***Lem'alar,*** Şahdamar Yay., İstanbul, 2010.

___________; ***Sözler,*** Şahdamar Yay., İstanbul, 2010.

el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed İbnu'l-Hüseyin (384-458 h.); ***ez-Zühdü'l-Kebîr,*** *[Tahkîk: Âmir Ahmed Haydar]* Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, Beyrut, 1996.

___________; ***Şuabü'l-îmân,*** I-IX, *[Tahkîk: Muhammed es-Saîd Besyûnî ez-Zağlûl],* Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1410/1990.

el-Buhârî, Ebû Abdillah, Muhammed İbn İsmail (v. 256 h.); ***el-Edebü'l-müfred,*** I-VIII, *[Tahkik: Muhammed Fuad Abdulbakî],* Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1409/1989.

___________; ***Sahîhu'l-Buhârî,*** I-VIII, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, 1979.

ed-Dârakutnî, Ebu'l-Hasan Ali İbn Ömer (v. 385 h.); ***Sünenü'd-Dârakutnî,*** I-IV, *[Tahkik: es-Seyyid Abdullah Haşim Yemânî el-Medenî],* Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1386/1966.

ed-Deylemî, Ebû Şucâ' Şîreveyh b. Şehredâr (445-509 h.); ***el-Müsnedü'l-firdevs bi me'sûri'l-hitâb,*** I-V, *[Tahkîk: Muhammed es-Saîd Besyûnî ez-Zağlûl],* Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1406/1986.

ed-Dimyâtî, Ebû Bekir b. Muhammed Şatta; ***İânetü't-tâlibîn,*** Dâru'l-fikr li't-tıbâa ve'n-neşr ve't-tevzî', Beyrut. tsz.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (202-275 h.); ***es-Sünen,*** I-V, Çağrı Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 1413/1992.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillah el-İsbehânî (v. 430 h.); ***Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ,*** I-X, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405 h.

Ebu'ş-Şeyh, Abdullah b. Muhammed b. Cafer b. Hayyan el-Esbahânî (274-369 h.); ***el-Azame,*** *[Tahkik: Rızaullah b. Muhammed İdris el-Mübarekfûrî],* I-V, Dâru'l-âsıme, Riyad, 1408 h.

Ebû Ya' lâ, Ahmed b. Ali b. Müsennâ el-Mevsılî et-Temîmî (v. 307 h.); ***el-Müsned,*** I-XIII, *[Tahkik: Hüseyin Selim Esed],* Dâru'l-Me'mun li't-türâs, Dimaşk, 1404/1984.

Feridüddin Attâr, Ebû Hâmid Muhammed b. İbrahim (v. 618/1221); ***Tezkiretü'l-evliyâ,*** *[Tercüme: Süleyman Uludağ],* İlim ve Kültür Yay., Bursa, 1984.

el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (450-505 h.); ***İhyâu ulûmi'd-dîn,*** I-IV, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, tsz.

Gülen, M. Fethullah; ***Fatiha Üzerine Mülâhazalar,*** Nil Yayınları, İstanbul, 2011.

___________; *Kalbin Zümrüt Tepeleri,* I-IV, Nil Yayınları, İstanbul, 2011.

___________; *Kırık Mızrap,* Nil Yayınları, İstanbul, 2006.

___________; *Ruhumuzun Heykelini Dikerken,* Nil Yayınları, İstanbul, 2011.

el-Hâkim, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah en-Neysâbûrî (v. 405 h.); ***el-Müstedrek ale's-Sahîhayn,*** I-IV, *[Tahkik: Mustafa Abdülkadir Atâ],* Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1990.

el-Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. el-Hasen, ***Nevâdiru'l-usûl fî ehâdîsi'r-Rasûl,*** I-IV, *[Tahkîk: Abdurrahman Amîra],* Dâru'l-cîl, Beyrut, 1412/1992.

el-Heysemî, Ali İbn Ebî Bekr (v. 807 h.); ***el-Mecmeu'z-zevâid,*** I-X, Dâru'r-reyyan li't-türas-Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Kahire-Beyrut, 1407 h.

İbn Abdilberr, Yusuf b. Abdullah b. Muhammed (v. 463 h.); ***et-Temhîd,*** I-XXIV, Vüzâratü umûmi'l-evkâfi ve'ş-şüûni'l-İslâmiyye, Mağrib, 1387 h.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Sikatüddîn Ali b. Hasan b. Hibetullah (v. 571/1176); ***Târîhu Dimaşk,*** I-LXX, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1417/ 1996.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed (v. 235 h.); ***el-Musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr,*** I-VII, *[Tahkik: Kemal Yusuf el-Hût],* Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409 h.

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (v. 630/ 1233); ***Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe,*** I-VII, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1414/1993.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî (773-852 h.); ***el-İsâbe fî temyîzi's-sahabe,*** *[Tahkik: Ali Muhammed el-Becavî]* Dâru'l-cîl, Beyrut, 1412/1992.

___________; *Telhîsu'l-habîr,* *[Tahkik: Abdullah Hâşim el-Yemânî],* Medine, 1384/1964.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî (v. 354 h.); ***Sahîhu İbn Hibbân,*** I-XVI, *[Tahkik: Şuayb el-Arnavut],* Müessesetü'r-risale, Beyrut, 1414/1993.

İbn Kays, Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyân (208-281 h.); ***Kıra'd-dayf,*** I-V, Advâü's-selef, Riyad, 1997.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillah Muhammed b. Ebî Bekir Eyyûb ez-Züreî (691-751 h.); ***Medâricü's-sâlikîn,*** I-III, *[Tahkik: Muhammed Hamid el-Fakî],* Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1393/ 1973.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (207-275 h.); ***es-Sünen,*** I-II, Çağrı Yay., 2. baskı, İstanbul, 1413/1992.

İbnü'n-Neccâr, Ebû Abdillah Muhibbüddin Muhammed b. Mahmud b. Hasan el-Bağdâdî, (v. 643/1245);

Zeylü Târîhi Bağdâd, *[Tahkik: Mustafa Abdülkadir Ata],* Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1417/1997.

İbn Sa'd, Ebû Abdillah Muhammed b. Sa'd ez-Zührî (v. 230 h.), ***et-Tabakâtü'l-Kübrâ,*** I-VIII , Dâru sâdır, Beyrut, tsz.

İsmail Hakkı Bursevî (v. 1137/1725); ***Ruhu'l-Beyan fî tefsiri'l-Kur'ân***, I-X, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.

Kadı Iyâz, Ebu'l-Fazl Iyâz İbni Musa İbni Iyâz el-Yahsubî (v. 544/1149); ***eş-Şifâ bi ta'rîfî hukûki'l-Mustafa (s.a.s.),*** *[Tahkik: Hüseyin Abdulhamid Nil],* Dâru'l-erkam, Beyrut, 1415/1995.

el-Kannûcî, Muhammed Sıddık Hasan Han (1248-1307 h.); ***Ebcedü'l-ulûmi'l-veşyi'l-merkûm fî beyân-i ahvâli'l-ulûm,*** I-III, *[Tahkik: Abdülcebbar Zekkâr],* Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1978.

el-Kudâî, Muhammed b. Selâme b. Ca'fer (v. 454 h.); ***Müsnedü'ş-Şihâb,*** I-II, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1407/1986.

el-Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Zeynülislâm Abdülkerim b. Hevâzin (v. 465/ 1072); ***er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî ilmi't-tasavvuf,*** *[Tahkik: Mustafa Züreyk],* el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut, 1421/2001.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Esbahî (93-179 h.); ***el-Muvatta,*** I-II, Dâru'l-hadis, Kahire, 1993.

Ma'mer b. Râşid (v. 151 h.); ***el-Câmi',*** I-XI, *[Tahkik: Habîb el-A'zamî],* el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1403.

Mer'î b. Yûsuf (v. 1033/1624); ***Ekâvîlü's-sikât fî te'vîli'l-esmâi ve's-sıfât ve'l-âyâti'l-muhkemât ve'l-müteşâbihât,*** *[Tahkik: Şuayb el-Arnavut],* Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1406 h.

el-Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdürrauf b. Tacilarifin b. Ali (v. 1031/ 1622); ***Feyzu'l-Kadîr şerhu Câmii's-sağîr,*** I-VI, el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, Mısır, 1356 h.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn el-Haccâc en-Neysâbûrî (206-261 h.); ***Sahîhu Müslim,*** I-V, *[Tahkik: Muhammed Fuad Abdulbakî],* Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.

en-Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb (215-303 h.); ***es-Sünen,*** I-VIII, Çağrı Yay., 2. baskı, İstanbul, 1413-1992.

___________; *es-Sünenü'l-kübrâ,* I-VI, *[Tahkîk: Abdulğaffâr Süleyman el-Bündârî],* Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1411/1991.

er-Râzî, Ebû Abdillah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin (v. 606/ 1210); ***Mefâtîhu'l-gayb,*** I-XXXII, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1421/2000.

Saîd b. Mansûr, Ebû Osman Said b. Mansur b. Şu'be el-Horasani (v. 227/ 842 h.); ***Kitâbü's-Sünen,*** *[Tahkik: Habîbürrahman el-Âzâmî],* ed-Dâru's-Selefiyye, Hindistan, 1982.

es-Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman (v. 902/ 1497); ***el-Makâsıdü'l-hasene,*** *[Tahkik: Muhammed Osman]* Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405/1985.

es-Sübkî, Ebû Nasr Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkâfî (ö. 771/1370); ***Tabakâtü'ş-Şâfiiyyeti'l-kübrâ,*** I-X, *[Tahkik: Mahmud et-Tanâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv],* Hecr li't-tıbâa ve'n-neşr ve't-tevzî', 1413.

es-Sülemî, Ebû Abdirrahman Muhammed b. Hüseyin (v. 412/1021); ***et-Tefsîr,*** *[Seyyid Ümran],* Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1421 h.

es-Süyûtî, Abdurrahman b. el-Kemal Celâleddîn (849-911 h.); ***Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî,*** I-II, *[Tahkik: Abdülvehhab Abdüllatif],* Mektebetü'r-Riyâd el-hadîse, Riyad, tsz.

Şemseddin Sivasî, Şemsüddin Ahmed b. Muhammed; ***Menâkıb-ı Çihâr Yâr-i Güzîn*** [Maârif Nezareti'nin ruhsatıyla h. 1309'da Osmanlıca olarak].

et-Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed (260-360 h.); ***el-Mu'cemü'l-evsat,*** I-IX, *[Tahkik: Tarık b. Ivazullah b. Muhammed-Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî],* Dâru'l-Harameyn, Kahire, 1415.

__________; *el-Mu'cemü'l-kebîr,* I-XXV, *[Tahkik: Hamdi b. Abdülmecîd es-Selefî],* Mektebetü'z-Zehra, Musul, 1404/1983.

et-Taberî, Muhammed İbn Cerir İbn Yezid İbn Halid (224-310 h.); ***Tehzîbü'l-âsâr Müsmnedü Abdullah b. Abbâs,*** II, *[Tahkik: Mahmud Muhammed Şakir],* Matbaatul-Medenî, Kahire, tsz.

et-Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (209-279 h.); ***el-Câmiu's-Sahîh,*** I-V, Çağrı Yay., 2. baskı, İstanbul, 1413-1992.

__________; *eş-Şemâil,* *[Tahkik: Seyyid Abbas],* Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, Beyrut, 1412 h.

el-Übşeyhî, Şihâbüddîn Muhammed b. Ahmed (790-850 h.); ***el-Müstatraf fî külli fennin müstazraf,*** *[Tahkik: Müfid Muhammed Kamîha],* I-II, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1406/1986.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed (v. 538/ 1144); ***el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vîl,*** I-IV, *[Tahkik: Abdürrezzâk el-Mehdî],* Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.

ez-Zehebî, Şemsüddîn Muhammed Ahmed (v. 748/1347); ***Mîzanü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl,*** *[Tahkîk: Ali Muhammed Muavvad, Âdil Ahmed Abdülmevcûd],* I-VIII, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1416/1995.

89001-20110510